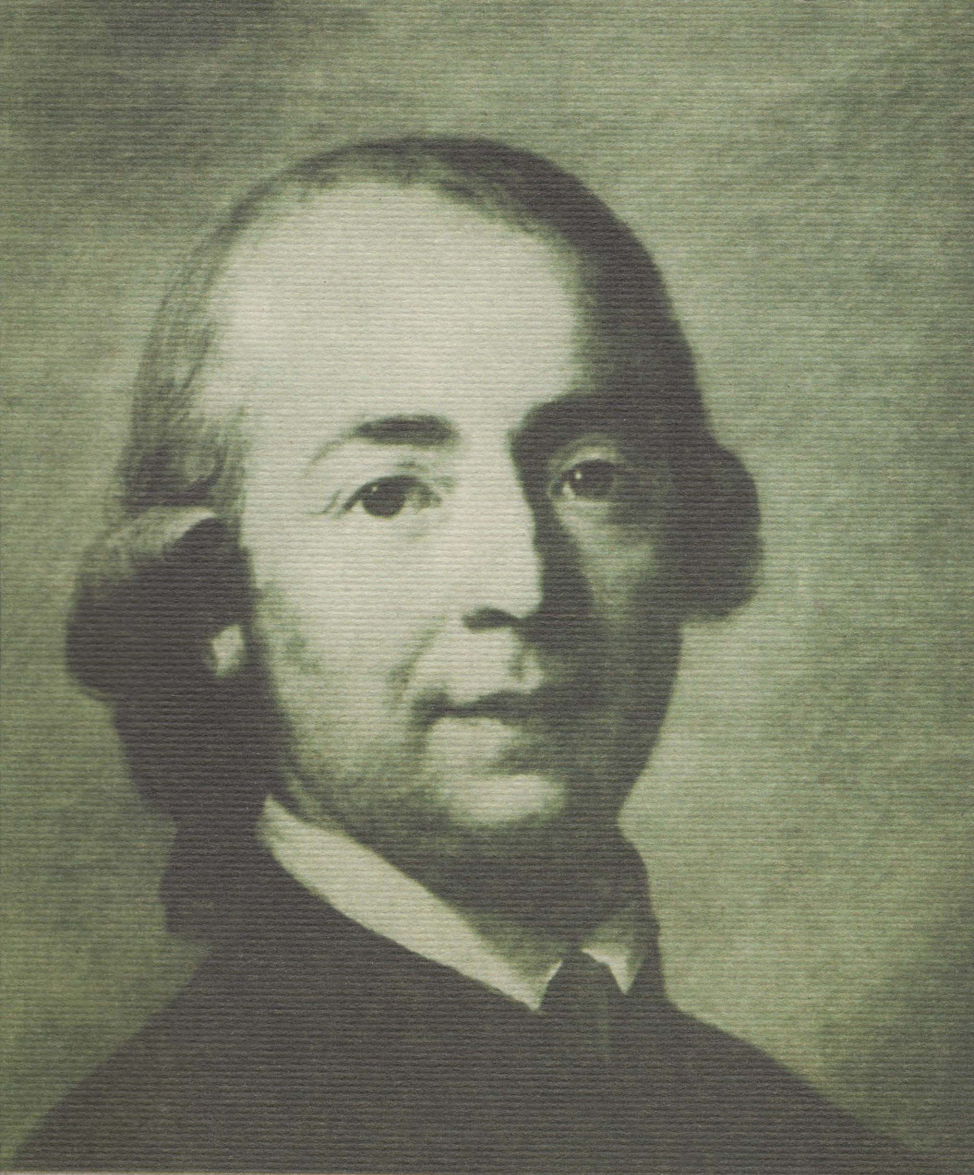

Γιόχαν Γκόντφρηντ Χέρντερ

Πραγματεία περί της καταγωγής της γλώσσας

ΕΚΔΟΣΕΙΣ
τροπή

Ο Γιόχαν Γκόντφρηντ Χέρντερ γεννήθηκε το 1744 στο Mohrungen της πρώην ανατολικής Πρωσίας. Σπούδασε θεολογία στο Καίνιξμπεργκ και παρακολούθησε τις διαλέξεις του Καντ πάνω στη μεταφυσική, τη Λογική, την ηθική φιλοσοφία και τη φυσική γεωγραφία. Πέθανε το 1803. Σπουδαιότερα έργα του: *Auch eine Philosophie der Geschichte zur Bildung der Menschheit* (1774), *Ursachen des gesunkenen Geschmacks bei den verschiedenen Völkern,da er geblühet (1775)*, *Vom Einflub auf die Wissenschaften und der Wissenschaften auf die* Regierung (1780), *Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit* (1784), *Briefe zur Beförderung der Humanität* (1793).

ΑΠΟ ΤΙΣ ΙΔΙΕΣ ΕΚΔΟΣΕΙΣ
ΚΥΚΛΟΦΟΡΟΥΝ:

ΓΚΟΥΣΤΑΒ ΛΑΝΤΑΟΥΕΡ
ΤΟ ΜΗΝΥΜΑ ΤΟΥ ΤΙΤΑΝΙΚΟΥ

ΓΚΟΥΣΤΑΒ ΛΑΝΤΑΟΥΕΡ
ΕΚΚΛΗΣΗ ΓΙΑ ΣΟΣΙΑΛΙΣΜΟ

ΡΑΣΕΛ ΤΖΑΚΟΜΠΙ
ΤΟ ΤΕΛΟΣ ΤΗΣ ΟΥΤΟΠΙΑΣ
Πολιτική και Κουλτούρα
σε μια εποχή απάθειας

ΦΡΑΝΤΣ ΟΠΠΕΝΧΑΪΜΕΡ
ΤΟ ΚΡΑΤΟΣ

ΡΙΤΣΑΡΝΤ ΣΕΝΕΤ
ΟΙ ΧΡΗΣΕΙΣ ΤΗΣ ΑΤΑΞΙΑΣ
Προσωπική ταυτότητα
και ζωή της πόλης

ΟΥΒΕ ΤΙΜ
ΤΙ ΕΙΝΑΙ ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΑ ΦΑΣΙΣΜΟΣ

ΜΑΞ ΝΕΤΤΛΑΟΥ
ΕΛΙΖΕ ΡΕΚΛΥ
Ένας αναρχικός και λόγιος

Τίτλος πρωτοτύπου: Johann Gottfried Herder, *Abhandlung über den Ursprung der Sprache*
Πρώτη έκδοση στα γερμανικά: 1772
Η μετάφραση έγινε από το γερμανικό πρωτότυπο

Πρώτη έκδοση στα ελληνικά: Μάρτιος 2007
Εκδόσεις: τροπή
30100 Αγρίνιο, Παπαστράτου 71, τηλ. 26410-23296
Διεύθ. Αθήνας: Ζωοδόχου Πηγής 59
10681 Εξάρχεια, τηλ. 210-3805322
Ηλεκτρονική Διεύθυνση: tropi@otenet.gr
http: //tropi.less.gr
ISBN: 978-960-91278-7-5

Γιόχαν Γκότφριντ Χέρντερ

Πραγματεία περί της καταγωγής της γλώσσας

Μετάφραση-Επιμέλεια
Γιάννης Καραπαπάς

τροπή

ΣΗΜΕΙΩΜΑ ΤΟΥ ΜΕΤΑΦΡΑΣΤΗ[1]

«Ο άνθρωπος είναι άνθρωπος μόνο μέσω της γλώσσας· όμως για να επινοήσει τη γλώσσα, έπρεπε να είναι ήδη άνθρωπος».
«Η γλώσσα ανήκει όμως στον ίδιο τον άνθρωπο· αυτή δεν έχει και δεν γνωρίζει καμιά άλλη πηγή από την ουσία του»

Βίλχελμ φον Χούμπολντ, *Sämtliche Schriften 1820-1835*

Το προκείμενο βιβλίο είναι μια πραγματεία που έγραψε ο Χέρντερ στο Στρασβούργο το 1771 λαμβάνοντας μέρος σε ένα διαγωνισμό της Ακαδημίας Επιστημών του Βερολίνου. Το έργο αυτό τελικά βραβεύτηκε και δημοσιεύτηκε κατ' εντολή της Ακαδημίας από τον Friedrich Voss το 1772 στο Βερολίνο.

Εκείνο τον καιρό είχε ξεσπάσει η έριδα μεταξύ δύο μελών της Ακαδημίας, του Maupertuis και του Süßmilch, με τις αντιτιθέμενες θέσεις τους όσον αφορά την ανθρώπινη και τη θεϊκή καταγωγή της γλώσσας αντίστοιχα. Για τον Χέρντερ αυτός ο διαγωνισμός ήρθε την κατάλληλη στιγμή, μιας και ο ίδιος στα πρώτα δημοσιεύματά του, στο *Για την επιμέλεια στις περισσότερες λόγιες γλώσσες* (1764), στις τρεις συλλογές αποσπασμάτων με τον τίτλο *Πάνω στη νεώτερη γερμανική λογοτεχνία*, καθώς και στο πρώτο από τα τρία *Κριτικά δάση* (1768) – η λέξη δάσος εδώ σημαίνει σκέψεις χωρίς σχέδιο και τάξη, όπως αυτές εμφανίζονται σε έναν περίπατο στο δάσος – ασχολήθηκε ιδιαίτερα με το ζήτημα της γλώσσας από φιλοσοφική σκοπιά. Αυτός είχε

---

[1] Τα στοιχεία αυτού του σημειώματος αντλήθηκαν κυρίως από τον επίλογο του Hans Dietrich Irmscher στην έκδοση της *Πραγματείας* από τις εκδόσεις RECLAM, Στουτγάρδη 1966, σελ. 137-175, καθώς και στο: *Johann Gottfried Herder in Selbstzeugnissen und Bilddokumenten. Dargestellt von Friedrich Wilhelm Kantzenbach*, εκδ. ROWOHLT, Αμβούργο 1970.

μελετήσει ήδη κριτικά τις σχετικές πραγματείες των Κοντιγιάκ, Μικαέλις, Ζύσμιλχ, Μέντελσον και Λάμπερτ.

Πιθανώς αυτό το γραπτό του Χέρντερ ήταν το πρώτο που διάβασε ο Γκαίτε, ενώ πάνω από μισό αιώνα μετά οι ιδέες του Χέρντερ για την ουσία της γλώσσας άρχισαν να αποκτούν την αξία που δικαιούνταν και να απασχολούν πολλούς συγγραφείς, όπως τον Βίλχελμ φον Χούμπολντ, τον Φρήντριχ Σέλλινγκ, τον Γιάκομπ Γκριμ και τον Άρνολντ Γκέλεν. Μάλιστα ο τελευταίος ανέδειξε ιδιαίτερα τις ανθρωπολογικές σκέψεις αυτής της πραγματείας στο βιβλίο του *Ο Άνθρωπος. Η φύση και η θέση του μέσα στον κόσμο* (1940). Όπως αναφέρει εκεί ο ίδιος: «Η φιλοσοφική ανθρωπολογία δεν έχει κάνει ούτε ένα βήμα παραπέρα από την εποχή του Χέρντερ.... Και ούτε χρειάζεται να κάνει, μιας και αυτή είναι η αλήθεια».

Οι σημειώσεις του συγγραφέα βρίσκονται στο κάτω μέρος της κάθε σελίδας, ενώ αυτές του μεταφραστή στο τέλος του βιβλίου.

Γιάννης Καραπαπάς

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ

Εμπιστεύτηκαν οι άνθρωποι τις φυσικές τους ικανότητες ώστε να μπορούν να επινοούν από μόνοι τους γλώσσα;

Πρώτο Κεφάλαιο

Ήδη ως ζώο ο άνθρωπος έχει γλώσσα. Όλα τα οδυνηρά, τα πιο σφοδρά αισθήματα του σώματός του, όλα τα ισχυρά πάθη της ψυχής του εκφράζονται άμεσα με φωνές, με ήχους, με άγριους, άναρθρους φθόγγους. Ένα ζώο που πάσχει όπως ο ήρωας Φιλοκτήτης, όταν πονέσει, θα κλαυθμηρίσει, θα στενάξει, ακόμα και αν ήταν επίσης εγκαταλελειμμένο πάνω σε ένα έρημο νησί, χωρίς να βλέπει, χωρίς να αισθάνεται και να ελπίζει στην παραμικρή βοήθεια ενός πλάσματος που θα βρισκόταν κοντά του. Αυτό θα συνέχιζε να αναπνέει ελεύθερα, αφού μέσα στη φλεγόμενη, αγωνιούσα πνοή του υπάρχει αέρας· θα υπέφερε ένα μέρος του πόνου του και συγχρόνως, ενώ γεμίζει τον κενό αέρα με στεναγμούς, θα τραβούσε μέσα του από την άδεια ατμόσφαιρα τουλάχιστον νέες δυνάμεις με σκοπό να πάψει να υποφέρει. Τόσο λίγο μας έχει δημιουργήσει η φύση ως απομονωμένους πέτρινους βράχους, ως εγωιστικές μονάδες! Ακόμα και οι πιο λεπτές χορδές του ζωικού συναισθήματος (εγώ είμαι αναγκασμένος να χρησιμοποιήσω αυτή τη μεταφορά, επειδή δεν ξέρω καμία καλύτερη όσον αφορά το μηχανισμό του σώματος που αισθάνεται!), ακόμα και οι χορδές, ο ήχος και η ένταση των οποίων δεν προκύπτουν καθόλου αυθαίρετα και ως αποτέλεσμα μιας αργής περισυλλογής, η φύση των οποίων μάλιστα ακόμη δεν μπόρεσε να διερευνηθεί από τον ερευνητικό Λόγο, ακόμα και αυτές στο σύνολό τους απευθύνονται σε άλλα πλάσματα και μάλιστα χωρίς να ξέρουν αν θα βρουν απ' αυτά συμπάθεια. Η χορδή που χτύπησε κάνει το φυσικό της καθήκον: ηχεί, καλεί

μια ηχώ που αισθάνεται το ίδιο, ακόμα και αν δεν υπάρχει καμία, ακόμα και αν αυτή δεν ελπίζει και δεν περιμένει ότι κάποια θα της ανταποκριθεί.

Αν η φυσιολογία θα έφτανε ποτέ τόσο μακριά ώστε να παρουσιάσει με σαφήνεια τη θεωρία της ψυχής, κάτι για το οποίο όμως εγώ πολύ αμφιβάλλω, τότε ίσως βάσει της ανάλυσης του νευρικού συστήματος να προσέφερε σε αυτό το φαινόμενο κάποια φωτεινή αχτίδα· ενδεχομένως όμως επίσης αυτό να διαιρούταν σε μεμονωμένους, πολύ μικρούς και αδύναμους συνδέσμους. Όμως ας το εκλάβουμε τώρα εδώ εν συνόλω και ας διατυπώσουμε τον εξής ισχυρό φυσικό νόμο: *Υπάρχει ένα αισθαντικό ον, το οποίο δεν μπορεί να περικλείσει μέσα του κανένα από τα ζωντανά του αισθήματα, και το οποίο, με την πρώτη απροσδόκητη στιγμή, ακόμα και χωρίς ελεύθερη εκλογή και σκοπό, είναι αναγκασμένο να εκφράζει με φθόγγους το κάθε του συναίσθημα.* Αυτή ήταν τρόπο τινά η τελευταία μητρική πίεση της φύσης που διαμορφώνει, το ότι αυτή έδωσε στον κόσμο ως προίκα σε όλους το νόμο: «Μην αισθάνεσαι μόνο για τον εαυτό σου, αλλά κάνε να ηχήσουν τα συναισθήματά σου!»· κι επειδή αυτή η τελευταία δημιουργική πίεση πάνω σε όλα τα πλάσματα του ίδιου είδους ήταν ομοιότροπη, έτσι αυτός ο νόμος έγινε ευχή: «Το αίσθημά σου να ηχεί ομοιότροπα στο γένος σου και επομένως να γίνεται αντιληπτό με τις αισθήσεις από όλους όπως κι από τον καθένα!». Λοιπόν, ας μην αγγίζει κανείς αυτό το αδύναμο, αισθαντικό ον! Όσο μόνο, έρημο και εκτεθειμένο κι αν φαίνεται σε κάθε εχθρική θύελλα του σύμπαντος, τόσο δεν είναι μόνο: είναι συνδεδεμένο με ολόκληρη τη φύση! Είναι εφοδιασμένο με ευαίσθητες χορδές, κι επιπλέον η φύση έχει κρύψει ήχους μέσα σε αυτές τις χορδές, οι οποίες, ερεθισμένες και αφυπνισμένες, ξυπνούν ξανά κάποια άλλα το ίδιο δημιουργημένα με ευαισθησία όντα και, σαν μέσα από μια αόρατη αλυσίδα, μπορούν να μεταδώσουν μια σπίθα σε μια απομακρυσμένη καρδιά προκειμένου αυτή να μπορέσει να αισθανθεί αυτό το αθέατο ον. *Αυτός ο αναστεναγμός, αυτοί οι ήχοι είναι γλώσσα. Υπάρχει συνεπώς μια γλώσσα του αισθήματος, η οποία είναι άμεσος φυσικός νόμος.*

Ότι αρχικά ο άνθρωπος έχει αυτή τη γλώσσα του αισθήματος κοινή με τα ζώα, το πιστοποιούν τώρα βέβαια περισσότερο κάποια κατάλοιπα παρά κάποιες πλήρεις απότομες εκδηλώσεις· όμως επίσης αυτά τα κατάλοιπα είναι αναντίρρητα. Ναι μεν μπορεί η τεχνητή μας γλώσσα να έχει απωθήσει τη γλώσσα της φύσης και ο αστικός τρόπος ζωής και η κοινωνική μας αβρότητα να έχουν αναχαιτίσει, αποξηράνει και αποτρέψει το χείμαρρο και τη θάλασσα των παθών, όμως η σφοδρότερη στιγμή του αισθήματος, όπου και όσο σπάνια κι αν αυτή υπάρχει, ξαναπαίρνει πάντα τα δικαιώματά της και ηχεί μέσα στη μητρική της γλώσσα άμεσα μέσω των φθόγγων. Η εξάπτουσα θύελλα ενός πάθους, η αιφνιδιαστική επιδρομή χαράς ή ευθυμίας, πόνου και θρήνου, όταν αυτές σκάβουν βαθιές αυλακιές μες στην ψυχή, όπως επίσης όταν προβάλλει ένα συναίσθημα εκδίκησης, απελπισίας, μανίας, φόβου, φρίκης κοκ. που καταβάλλει, όλα ανακοινώνονται και το καθένα διαφορετικά σύμφωνα με το είδος του. Όσο πολλά είναι τα είδη αισθημάτων που υπνώττουν μέσα στη φύση μας, τόσο πολλά επίσης είδη ήχων υπάρχουν. – Σημειώνω λοιπόν, ότι όσο λιγότερο η ανθρώπινη φύση συγγενεύει με ένα ζωικό είδος, όσο πιο ανομοιοειδής είναι σε σχέση με αυτό ως προς το νευρικό της σύστημα, τόσο λιγότερο είναι κατανοητή σε μας η φυσική του γλώσσα. Εμείς, ως ζώα της ξηράς, καταλαβαίνουμε καλύτερα το ζώο της ξηράς από το υδρόβιο πλάσμα και καλύτερα το κατοικίδιο ζώο που ζει πάνω στη γη από το πλάσμα του δάσους· και από τα κατοικίδια ζώα πιο πολύ αυτά που βρίσκονται πιο κοντά μας. Μόνο που φυσικά επίσης αυτό γίνεται περισσότερο ή λιγότερο ανάλογα με τη συναναστροφή και τη συνήθεια. Είναι φυσικό ο Άραβας που *ταυτίζεται* με το άλογό του να το καταλαβαίνει περισσότερο απ' ό,τι κάποιος που για πρώτη φορά ανεβαίνει πάνω σε ένα άλογο· και μπορεί να το καταλαβαίνει σχεδόν τόσο καλά όσο ο Έκτορας, ο οποίος στην Ιλιάδα μπορούσε να μιλάει με τα δικά του άλογα. Ο Άραβας μέσα στην έρημο, ο οποίος δεν έχει τίποτα ζωντανό γύρω του παρά μόνο την καμήλα του και ίσως κάποιο σμήνος περιπλανώμενων πουλιών, μπορεί να πιστεύει ότι καταλαβαίνει τις φωνές τους και ότι καταλαβαίνει ευκολότερα αυτή

τη φύση απ' ό,τι εμείς μέσα στις κατοικίες μας. Ο γιος του δάσους, ο κυνηγός, καταλαβαίνει τη φωνή του ελαφιού και ο Λάπωνας του τάρανδου – πράγματι, όλα ακολουθούν αυτόν τον κανόνα εκτός από κάποιες εξαιρέσεις. Πράγματι, αυτή η γλώσσα της φύσης είναι μια λαϊκή γλώσσα για το κάθε είδος ξεχωριστά, όμως το ίδιο και ο άνθρωπος έχει τη δική του.

Τώρα βέβαια αυτοί οι ήχοι είναι πολύ απλοί, και όταν αρθρώνονται και συλλαβίζονται ως επιφωνήματα πάνω στο χαρτί, τότε τα πιο αντιτιθέμενα αισθήματα αποκτούν σχεδόν μόνο *μια* έκφραση. Το άτονο Αχ είναι τόσο ήχος του έρωτα που λιώνει όσο και της απελπισίας που βυθίζεται· το φλογερό Ω είναι τόσο έκρηξη της ξαφνικής χαράς όσο και της εξαπτόμενης οργής, τόσο του αυξανόμενου θαυμασμού όσο και του θρήνου που βράζει· όμως μήπως αυτοί οι ήχοι υπάρχουν προκειμένου ως επιφωνήματα να αποτυπωθούν πάνω στο χαρτί; Το δάκρυ που κολυμπά μέσα σε αυτό το θολό, σβησμένο, που λαχταρά για παρηγοριά μάτι – πόσο συγκινητικό είναι αυτό μέσα σε όλη τη ζωγραφιά του προσώπου της θλίψης· πάρτε το μόνο του, και θα είναι μόνο μια κρύα σταγόνα νερού, φέρτε το κάτω από το μικροσκόπιο και – δεν θέλω να ξέρω τι μπορεί να είναι εκεί! Αυτή η εξασθενημένη πνοή, ο μισός αναστεναγμός, ο οποίος πεθαίνει τόσο συγκινητικά πάνω στο χείλος που έχει στραβώσει από τον πόνο – αποχωρίστε τον από όλους τους ζωντανούς του συνεργούς, και θα είναι απλώς ένα κενό σπρώξιμο του αέρα. Μπορεί να συμβαίνει αλλιώς με τους ήχους του αισθήματος; Μέσα στη ζωντανή τους συνάφεια, μέσα σε ολόκληρη την εικόνα της δρώσας φύσης, όταν αυτοί συνοδεύονται από τόσο πολλά άλλα φαινόμενα, είναι συγκινητικοί και επαρκείς· όμως χωρισμένοι από όλα, αποσπασμένοι, αποστερημένοι τη ζωή τους, δεν είναι φυσικά τίποτα παρά μόνο ψηφία. Η φωνή της φύσης γίνεται τότε ένα αποτυπωμένο, αυθαίρετο γράμμα. – *Βέβαια αυτοί οι ήχοι της γλώσσας είναι λίγοι*· όμως η φύση που αισθάνεται, εφόσον αυτή πάσχει μόνο μηχανικά, έχει επίσης λιγότερα βασικά είδη αισθήματος απ' όσα υπολογίζουν ή εξυμνούν οι ψυχολογίες μας της ψυχής ως πάθη. Μόνο που κάθε συναίσθημα σε μια τέτοια κατάσταση, όσο λιγότερο κατακερ-

ματίζεται, τόσο αυτό είναι ένας πιο ισχυρά ελκυστικός δεσμός: οι ήχοι δεν μιλούν πολύ, αλλά δυνατά. Κι όταν ο ήχος του θρήνου σιγοκλαίει για τις πληγές της ψυχής ή του σώματος; Όταν ο φόβος ή η οδύνη βγάζουν πιεστικά αυτές τις φωνές; Όταν αυτό το απαλό Αχ εξαφανίζεται με ένα φιλί ή ένα δάκρυ από την καρδιά του αγαπημένου; Τότε η γλώσσα δεν υπήρχε για να καθορίσει αυτές τις διαφορές. Έτσι ήταν αναγκασμένη να καλέσει σε βοήθεια τον πίνακα των αποτυπωμένων γραμμάτων· αυτός ο πίνακας μιλάει ήδη στον εαυτό του! Η γλώσσα έπρεπε να ηχεί, όχι όμως να διηγείται! – Γενικά, σύμφωνα με εκείνο το μύθο του Σωκράτη[1], ο πόνος και η ευχαρίστηση συνορεύουν: η φύση συνέδεσε το σκοπό τους μέσα στο αίσθημα. Συνεπώς, τι διαφορετικό μπορεί να παρουσιάσει λοιπόν η γλώσσα του αισθήματος παρά τέτοιου είδους σημεία επαφής; – Τώρα βέβαια μπορώ να κάνω έναν συσχετισμό.

Σε όλες τις γλώσσες προέλευσης ηχούν ακόμη κατάλοιπα αυτών των φυσικών ήχων· μόνο που φυσικά αυτά δεν είναι τα βασικά νήματα της ανθρώπινης γλώσσας. Δεν είναι οι πραγματικές ρίζες, αλλά οι χυμοί, οι οποίοι ζωογονούν τις ρίζες της γλώσσας.

Μια εκλεπτυσμένη, μετέπειτα επινοημένη μεταφυσική γλώσσα, η οποία είναι ένα είδος που ίσως στην τέταρτη γενιά παρέκκλινε από την πρωταρχική άγρια μητέρα του ανθρώπινου γένους και η οποία επίσης πάλι, μετά από πολλές χιλιετίες παρέκκλισης κατά τη διάρκεια εκατονταετιών της ζωής της εκλεπτύνθηκε, εκπολιτίστηκε και εξανθρωπίστηκε, μια τέτοια γλώσσα, το παιδί του Λόγου και της κοινωνίας, μπορεί να γνωρίζει λίγα ή τίποτα πλέον για την παιδική ηλικία της πρώτης της μητέρας· όμως οι παλιές, οι άγριες γλώσσες, όσο πιο κοντά βρίσκονται στην καταγωγή τους τόσο πιο πολλά περιλαμβάνουν απ' αυτή. Εγώ ακόμα εδώ δεν μπορώ να μιλήσω για την παραμικρή *ανθρώπινη* διαμόρφωση της γλώσσας, αλλά να εξετάσω μόνο ακατέργαστα υλικά. Ακόμα δεν υπάρχει για μένα καμιά λέξη, αλλά μόνο ήχοι για τη λέξη ενός αισθήματος· όμως κοιτάξτε! Πόσο πολλά μαζεμένα κατάλοιπα αυτών των ήχων υπάρχουν στις αποκαλούμενες γλώσσες, στα επιφωνήματά

τους, στις ρίζες των ονομάτων και των ρημάτων τους! Οι πιο παλιές ανατολικές γλώσσες είναι γεμάτες από επιφωνήματα, για τα οποία εμείς οι μετέπειτα πολιτισμένοι λαοί δεν έχουμε τίποτα παρά μόνο κενά ή μια αδιάφορη, κούφια παρανόηση. Στις ελεγείες τους, όπως συμβαίνει με τους άγριους στους τάφους τους, ηχούν εκείνοι οι ήχοι του ουρλιαχτού ή του θρήνου, ένα συνεχιζόμενο επιφώνημα της φυσικής γλώσσας· στους δοξαστικούς τους ψαλμούς ηχούν οι φωνές χαράς και τα επαναλαμβανόμενα αλληλούια, τα οποία ο Shaw παρουσιάζει από το στόμα των ίδιων των μοιρολογήτρων και τα οποία τόσο συχνά είναι για μας μια εορταστική ανοησία. Στην πορεία, ο ήχος ηχεί μες στην ορμή των ποιημάτων τους και των τραγουδιών άλλων αρχαίων λαών, ο οποίος ζωογονεί ακόμη τους πολεμικούς και θρησκευτικούς χορούς, τα τραγούδια πένθους και χαράς όλων των αγρίων, είτε αυτοί κατοικούν στους πρόποδες των Κορδιλιέρων είτε στα χιόνια των Ιροκέζων[2], είτε στη Βραζιλία είτε στην Καραϊβική. Οι ρίζες των πιο απλών, των πιο ενεργητικών, των πιο πρώιμων ρημάτων τους είναι τελικά εκείνα τα πρώτα επιφωνήματα της φύσης, τα οποία μόνο αργότερα τροποποιήθηκαν, και γι' αυτό οι γλώσσες όλων των αρχαίων και άγριων λαών με αυτόν τον εσωτερικό, ζωντανό ήχο, παραμένουν για τους ξένους παντοτινά απερίγραπτες!

Θα είμαι μόνο αργότερα σε θέση να εξηγήσω τα περισσότερα απ' αυτά τα φαινόμενα ως προς τη σχέση μεταξύ τους· εδώ στέκομαι μόνο σε ένα. Υπάρχει κάποιος από τους υποστηρικτές της θεϊκής καταγωγής της γλώσσας* που εδώ θαυμάζει μια θεϊκή τάξη και υποστηρίζει ότι οι ήχοι όλων των γνωστών σε μας γλωσσών μπορούν να αποδοθούν με κάποια είκοσι γράμματα. Όμως το γεγονός είναι λανθασμένο και το συμπέρασμα ακόμα περισσότερο. Ούτε μια ζωντανή γλώσσα δεν μπορεί να αποδοθεί πλήρως με γράμματα και ακόμα λιγότερο με είκοσι γράμματα· αυτό το μαρτυρούν όλες οι γλώσσες στο σύνολό τους, καθώς και κάθε μία χωριστά. Οι αρθρώσεις των φωνητικών οργά-

---

* Η απόδειξη του Süßmilch,[3] ότι η καταγωγή της ανθρώπινης γλώσσας είναι θεϊκή, Βερολίνο 1766, σελ. 21.

νων μας είναι τόσο πολλές, κάθε ένας φθόγγος προφέρεται με τόσο ποικίλους τρόπους, ώστε π. χ. ο κύριος Lambert[4] στο δεύτερο μέρος του έργου του *Όργανον* μπόρεσε δικαίως να δείξει, πόσο πολύ λιγότερα γράμματα έχουμε εμείς από ήχους και πόσο απροσδιόριστα συνεπώς μπορούν να εκφραστούν αυτοί από κείνα. Και αυτό βέβαια αποδεικνύεται και μόνο από τη γερμανική γλώσσα, η οποία δεν έχει καταγράψει ακόμη την πολυτονικότητα και τη διαφορά των διαλέκτων της ούτε καν σε μια γραπτή γλώσσα: πόσο μάλλον, όταν ολόκληρη η γλώσσα δεν είναι τίποτα άλλο παρά μια τέτοια ζωντανή διάλεκτος. Από πού προέρχονται όλα τα ιδιώματα και οι ιδιαιτερότητες της ορθογραφίας, αν όχι από την αδεξιότητα να γράφει κανείς όπως μιλάει; Ποια ζωντανή γλώσσα μπορεί να μαθευτεί σύμφωνα με τους ήχους της από γράμματα βιβλίων; Και ποια νεκρή γλώσσα μπορεί με αυτόν τον τρόπο να αναστηθεί; Τώρα, όσο πιο ζωντανή είναι μια γλώσσα, τόσο λιγότερο διανοήθηκε κάποιος να την περιλάβει σε γράμματα, όσο πιο πρωτογενώς ανυψώνεται αυτή σε πλήρεις, αξεχώριστους ήχους της φύσης, τόσο λιγότερο μπορεί να γραφτεί, τόσο λιγότερο μπορεί να γραφτεί με είκοσι γράμματα, και μάλιστα είναι πολλές φορές για τους ξένους εντελώς απερίγραπτη. Ο πατήρ Rasles[5], ο οποίος διέμεινε δέκα χρόνια με τους Αμπενάκι[6] στη βόρειο Αμερική, παραπονιέται πάρα πολύ ότι παρ' όλη την προσοχή του επαναλαμβάνει συχνά μόνο το μισό της λέξης, και συνεπώς γελοιοποιείται. Φανταστείτε πόσο πιο γελοία θα πρέπει να ήταν η καταγραφή αυτής της γλώσσας με τα γαλλικά του γράμματα; Ο πατήρ Chaumonot[7], ο οποίος πέρασε πενήντα χρόνια με τους Ουρόνους[8] και τόλμησε να φτιάξει μια γραμματική της γλώσσας τους, παραπονιέται με τη σειρά του, χωρίς όμως να δίδει την κατάλληλη προσοχή, για τα λαρυγγικά τους γράμματα και για την απερίγραπτη προφορά τους: πολλές φορές δύο λέξεις, οι οποίες αποτελούνταν από εντελώς ενός είδους γράμματα, είχαν τις πιο διαφορετικές σημασίες. Ο Garcilasso di Vega[9] κατηγορεί τους Ισπανούς, πόσο πολύ έχουν παραποιήσει, ακρωτηριάσει και αλλοιώσει την περουβιανή γλώσσα ως προς τον ήχο των λέξεων, και ότι νοθεύοντάς την έχουν καταλογίσει στους Πε-

ρουβιανούς τα πιο άσχημα πράγματα. Ο De la Condamine[10] μιλάει για ένα μικρό έθνος στον Αμαζόνιο, ότι ένα μέρος των λέξεών του δεν μπορούσε να γραφτεί, ούτε καν επίσης πολύ ελλιπώς. Κάποιος έπρεπε να χρησιμοποιήσει εννιά ή δέκα συλλαβές τουλάχιστον, όταν στην προφορά φαίνεται να εκφράζονται μόλις τρεις. Ο La Loubère[11] γράφει για τη γλώσσα των Σιαμαίων: «Στις δέκα λέξεις που προφέρει ο Ευρωπαίος, ένας εκ γενετής Σιαμαίος δεν καταλαβαίνει ίσως ούτε μία: κάποιος θα πρέπει να καταβάλει πολλή προσπάθεια, προκειμένου να εκφράσει με τα γράμματά μας τη γλώσσα τους». Όμως τι χρειαζόμαστε λαούς από τόσο απομακρυσμένα μέρη της γης; Τα μικρά μας κατάλοιπα αγρίων στην Ευρώπη, οι Εσθονοί και οι Λάπωνες κοκ., έχουν συχνά ακριβώς τόσους μισοαρθρωμένους και μη δυνάμενους να γραφούν ήχους όσο οι Ουρόνοι και οι Περουβιανοί. Οι Ρώσοι και οι Πολωνοί, για όσο καιρό οι γλώσσες τους γράφονται και διαμορφώνονται γραπτώς, προφέρουν ακόμα πάντα φθόγγους με δασύ πνεύμα, έτσι ώστε ο αληθινός ήχος της οργάνωσής τους να μην μπορεί να αποδοθεί μέσω γραμμάτων. Επίσης ο Άγγλος, πόσο πολύ βασανίζεται για να γράψει τους ήχους του, και πόσο λίγο αυτός, ο οποίος καταλαβαίνει γραπτά αγγλικά, είναι Άγγλος ο οποίος να μπορεί να τα μιλάει; Ο Γάλλος, ο οποίος μιλάει λιγότερο από τον λάρυγγα, και ο μισός Έλληνας, ο Ιταλός, ο οποίος κατά κάποιο τρόπο μιλάει από μια υψηλότερη περιοχή του στόματος, με έναν λεπτότερο αιθέρα, διατηρεί πάντα ακόμη ένα ζωντανό ήχο. Οι φθόγγοι του πρέπει να παραμείνουν μέσα στα όργανα όπου διαμορφώθηκαν· όμως ως αποτυπωμένα γράμματα, όσο βολικά και ομοιόμορφα κι αν τα έχει κάνει η μακρόχρονη χρήση της γραφής, παραμένουν πάντοτε μόνο σκιές!

Το γεγονός είναι συνεπώς λανθασμένο και το συμπέρασμα ακόμα περισσότερο: αυτό δεν καταλήγει σε μια θεϊκή, αλλά ακριβώς αντίθετα, σε μια ζωική καταγωγή. Πάρτε την αποκαλούμενη πρώτη θεϊκή γλώσσα, την εβραϊκή, από την οποία κληρονομείται το μεγαλύτερο μέρος του κόσμου των γραμμάτων: ότι αυτή στην αρχή της υπήρξε τόσο ζωντανά φωνητική, τόσο μη δυνάμενη να γραφτεί, ότι μόνο πολύ ατελώς μπορούσε

να γραφτεί, αυτό το δείχνει φανερά ολόκληρο το οικοδόμημα της γραμματικής της, οι τόσες πολλές αναμείξεις όμοιων γραμμάτων, και βέβαια ως επί το πλείστον η πλήρης έλλειψη φωνηέντων. Από πού προέρχεται αυτή η ιδιαιτερότητα, ότι τα γράμματά της είναι μόνο σύμφωνα και ότι ακριβώς τα στοιχεία των λέξεων, από τα οποία εξαρτώνται τα πάντα, τα φωνήεντα, δεν γράφτηκαν αρχικά καθόλου; Αυτός ο τρόπος γραφής είναι τόσο αντίθετος με την εξέλιξη της κοινής λογικής, να γράφουμε το επουσιώδες και να παραβλέπουμε το ουσιαστικό, ώστε θα έπρεπε να είναι ακατανόητος στους γραμματικούς, αν αυτοί ήταν συνηθισμένοι να κατανοούν. Για μας τα φωνήεντα είναι το πρώτο και το πιο ζωτικό στοιχείο, είναι οι μεντεσέδες της γλώσσας, ενώ για κείνους δεν γράφονται. – Γιατί; – Γιατί δεν μπορούσαν να γραφτούν. Η προφορά τους ήταν τόσο ζωντανή και με λεπτό τρόπο οργανωμένη, η πνοή τους ήταν τόσο πνευματική και αιθέρια, ώστε αυτή εξατμιζόταν και δεν μπορούσε να συλληφθεί με γράμματα. Αρχικά μόνο στους Έλληνες αυτές οι ζωντανές δασύνσεις φθόγγου παρατέθηκαν σε τυπικά φωνήεντα, για τα οποία όμως βέβαια ακόμα και τα πνεύματα [Σ.τ.Μ.: το σημείο γραφής] κοκ. έπρεπε να σπεύσουν σε βοήθεια, αφού στους ανατολικούς η ομιλία ήταν τρόπο τινά εντελώς πνεύμα [το σημείο γραφής], συνεχής πνοή και Πνεύμα του στόματος, όπως την αποκαλούν οι ίδιοι τόσο συχνά στα γραπτά τους ποιήματα. Ήταν αναπνοή του θεού, αέρας που φυσά, ο οποίος άρπαζε το αυτί, και τα νεκρά γράμματα που οι Έλληνες αποτύπωναν, ήταν μονάχα το πτώμα που διαβάζοντάς το έπρεπε να εμψυχώνεται με ζωτικό πνεύμα! Εδώ δεν μπορούμε να εξετάσουμε τι ισχυρή επιρροή έχει αυτό στην κατανόηση της γλώσσας τους· είναι όμως φανερό ότι αυτό που πνέει, προδίδει την προέλευση της γλώσσας τους. Τι είναι αυτό που μπορεί να γραφτεί λιγότερο από τους άναρθρους ήχους της φύσης; Και εφόσον η γλώσσα, όσο πιο κοντά βρίσκεται στην καταγωγή της τόσο είναι πιο άναρθρη – τι άλλο προκύπτει απ' αυτό, από το ότι αυτή πράγματι δεν επινοήθηκε από ένα ανώτερο ον για τα εικοσιτέσσερα γράμματα και ότι αυτά τα γράμματα δεν επινοήθηκαν εξίσου μαζί με τη γλώσσα; Τι άλλο προκύπτει από το ότι

η γλώσσα υπήρξε μία πολύ μεταγενέστερη, μονάχα ατελής προσπάθεια να τεθούν μερικά στηρίγματα της μνήμης, και ότι δεν προέκυψε από γράμματα της γραμματικής του Θεού, αλλά από άγριους ήχους ελεύθερων οργάνων;* Θα ήταν όμως εξάλλου φρόνιμο να ισχυριστούμε, ότι ακριβώς τα γράμματα, από τα οποία και για τα οποία ο Θεός επινόησε τη γλώσσα, με τη βοήθεια των οποίων έμαθε στους πρώτους ανθρώπους τη γλώσσα, ήταν ακριβώς τα πιο ατελή απ' όλα μέσα στον κόσμο, τα οποία δεν έλεγαν απολύτως τίποτα για το πνεύμα της γλώσσας και που με όλο τον τρόπο κατασκευής τους ομολογούν φανερά, ότι δεν θέλουν να πουν τίποτα γι' αυτό;

Βέβαια αυτή η υπόθεση, αναλόγως με το κύρος που έχει όσον αφορά τα γράμματα, θα άξιζε μονάχα *έναν* υπαινιγμό: όμως λόγω της γενικότητας και της επανειλημμένης δικαιολόγησής της εγώ έπρεπε να αποκαλύψω την αβασιμότητά της και βάσει αυτής ταυτόχρονα να δηλώσω, πως τουλάχιστον σε μένα δεν είναι γνωστή καμία εξήγηση. Ας πάμε όμως πάλι πίσω στο δρόμο μας:

Επειδή οι ήχοι της φύσης είναι προορισμένοι για την έκφραση του πάθους, έτσι είναι φυσικό ότι αυτοί γίνονται επίσης τα στοιχεία κάθε συγκίνησης! Ποιος είναι αυτός στον οποίο, όταν κάποιος βασανισμένος σπαρταράει, κλαυθμηρίζει, όταν κάποιος ετοιμοθάνατος αναστενάζει, όταν επίσης ένα ζώο στενάζει, όταν πάσχει ολόκληρος ο οργανισμός του, αυτό το Αχ δεν εισδύει στην καρδιά του; Ποιος είναι αυτός ο αναίσθητος βάρβαρος; Όσο πιο αρμονικά υφαίνεται στα ζώα το ίδιο το αισθαντικό παιχνίδι των χορδών με άλλα ζώα, τόσο πιο πολύ αισθάνονται τα ίδια το ένα το άλλο: τα νεύρα τους φτάνουν σε μια ισορροπημένη ένταση, η ψυχή τους σε έναν ισορροπημένο τόνο, συμπάσχουν πραγματικά με οργανικό τρόπο. Αντίθετα τι ατσάλωμα των ινών του! Τι δύναμη χρειάζεται ένας άνθρωπος για να

---

* Το καλύτερο γραπτό για αυτό το ακόμα εν μέρει ανεπεξέργαστο θέμα είναι το *Wachteri naturae et scripturae concordia*, Hafn. 1752, το οποίο διαφέρει τόσο από αυτό του Kircher[12] και ακόμα πιο πολύ από άλλα φαντασιοκοπήματα, όσο η ιστορία της αρχαιότητας από τα παραμύθια.

φράξει κάθε άνοιγμα της αισθαντικότητάς του, ώστε να γίνει αναίσθητος και σκληρός! – Ο Ντιντερό* πιστεύει ότι ένας εκ γενετής τυφλός, βρισκόμενος απέναντι στους θρήνους ενός ζώου που πάσχει, θα έπρεπε να είναι πιο αναίσθητος από κάποιον που βλέπει· όμως εγώ σε ορισμένες περιπτώσεις πιστεύω το αντίθετο. Ασφαλώς και όλο το συγκινητικό θέαμα αυτού του ασθενικού πλάσματος που σπαρταράει είναι σε ένα τυφλό συγκαλυμμένο, όμως όλα τα παραδείγματα δηλώνουν ότι ακριβώς λόγω αυτής της συγκάλυψης η ακοή είναι λιγότερο αφηρημένη, γίνεται περισσότερο προσεκτική και ισχυρά πιο διεισδυτική. Συνεπώς αυτός κρυφακούει μέσα στο σκοτάδι, μέσα στη σιωπή της αιώνιας νύχτας του, και κάθε θρηνητικός ήχος είναι γι' αυτόν τόσο πολύ βαθύς και οξύς, σαν ένα βέλος στην καρδιά! Και ας χρησιμοποιεί βέβαια συγχρόνως το συναίσθημα που ψαύει και αγκαλιάζει αργά, ας ψηλαφίζει τους σπασμούς, ας αισθάνεται ολόκληρος το τσάκισμα του πάσχοντος οργανισμού – φρίκη και πόνος διαπερνούν τα μέλη του: το εσωτερικό νευρικό του σύστημα αισθάνεται κατάρρευση και διάλυση μαζί: ο ήχος του θανάτου ηχεί. Αυτό είναι *ο δεσμός αυτής της φυσικής γλώσσας*!

Παντού οι Ευρωπαίοι, παρά την μόρφωση και την παραμόρφωσή τους, συγκινήθηκαν σφόδρα από τους βάρβαρους θρηνητικούς ήχους των αγρίων. Ο Lery διηγείται από τη Βραζιλία, πόσο πολύ οι άνθρωποί του συγκινήθηκαν μέχρι δακρύων από τις εγκάρδιες, άτυπες φωνές αγάπης και καταδεκτικότητας αυτών των Αμερικανών. Ο Charlevoix και άλλοι δεν μπορούν να εκφράσουν αρκετά την φρικιαστική εντύπωση που δημιουργούν τα πολεμικά και μαγικά άσματα των Βορειοαμερικανών. Όταν εμείς αργότερα θα έχουμε την ευκαιρία να παρατηρήσουμε πόσο πολύ η αρχαία ποίηση και η μουσική ζωογονήθηκαν από αυτούς τους φυσικούς ήχους, τότε θα μπορέσουμε επίσης να εξηγήσουμε πιο φιλοσοφικά την επίδραση την οποία για παράδειγμα έχουν ακόμη σε όλους τους άγριους το πιο αρχαίο ελληνικό τραγούδι και ο χορός, η αρχαία ελληνική θεατρική σκηνή, και κυρίως η μουσική, ο χορός και η ποίηση. Ακόμα και

---

* Lettre sur les aveugles a l'usage de ceux qui voyent etc. [Λονδίνο 1749].

εμάς τους ίδιους, στους οποίους φυσικά ο Λόγος θέτει συχνά εκτός λειτουργίας το αίσθημα όπως και η τεχνητή γλώσσα της κοινωνίας τούς ήχους της φύσης, δεν μας αγγίζουν συχνά οι πιο υψηλοί κρότοι ευγλωττίας, οι πιο ισχυροί παλμοί της ποιητικής τέχνης και οι μαγικές στιγμές ενέργειας αυτής της γλώσσας η οποία μιμείται τη φύση; Τι είναι αυτό, το οποίο εκεί μέσα στον συγκεντρωμένο λαό κάνει θαύματα, που διαπερνά καρδιές και αναστατώνει ψυχές; – Είναι πνευματικός λόγος και μεταφυσική; Αλληγορίες και σχήματα λόγου; Τέχνη και ψυχρή πεποίθηση; Εφόσον η παραφορά δεν θα είναι τυφλή, πολλά πρέπει να συμβαίνουν εξαιτίας όλων αυτών, όμως όλα; Και ακριβώς αυτή η ύψιστη στιγμή τυφλής παραφοράς, από πού προήρθε; – Από μια εντελώς άλλη δύναμη! Τι περισσότερο γνωρίζω απ' αυτούς τους ήχους, απ' αυτές τις χειρονομίες, από κείνες τις απλές κινήσεις της μελωδίας, απ' αυτή την αιφνίδια μεταβολή, απ' αυτή την υποβόσκουσα φωνή; Όλα αυτά επιδρούν στις γυναίκες, στους ανθρώπους με τρυφερό συναίσθημα, στους άρρωστους, στους μοναχικούς και στους λυπημένους, όπως επίσης και η αίσθηση στα παιδιά και στο λαό, χίλιες φορές περισσότερο απ' ό,τι θα επιδρούσε η ίδια η αλήθεια, αν η χαμηλή, εκλεπτυσμένη φωνή της ηχούσε από τον ουρανό. Αυτές οι λέξεις, αυτός ο ήχος, η τροπή αυτού του τρομακτικού ρομάντσου κοκ., όταν εισχωρούσαν στην παιδική μας ηλικία, κι εγώ δεν ξέρω μαζί με τι πλήθος πρόσθετων ιδεών ανατριχίλας, εορτασμού, τρόμου, φόβου και χαράς μες στην ψυχή μας, εμείς τα ακούγαμε για πρώτη φορά. Η λέξη ηχεί, και όλες αυτές οι ιδέες σαν ένα κοπάδι πνευμάτων εγείρονται μονομιάς μαζί με τη σκοτεινή τους μεγαλοπρέπεια από τον τάφο της ψυχής: συσκοτίζουν την καθαρή, φωτεινή έννοια της λέξης, η οποία μόνο χωρίς αυτές μπορούσε να συλληφθεί. Η λέξη χάνεται, και ο ήχος του αισθήματος ηχεί. Ένα σκοτεινό συναίσθημα μας καταβάλλει: ο απερίσκεπτος φρικιά και τρέμει, όχι όμως τις σκέψεις, αλλά τις συλλαβές, τους ήχους της παιδικής ηλικίας, αφού είναι η μαγική δύναμη του ομιλητή, του ποιητή, αυτή που μας κάνει πάλι παιδιά. Καμιά περισυλλογή, καμιά εξέταση, ο απλός αυτός φυσι-

κός νόμος απετέλεσε τη βάση: *το ον που συμπάσχει πρέπει να μετατοπίζει τον ήχο του αισθήματος μέσα στον ίδιο ήχο!*

Αν σκοπεύουμε λοιπόν να ονομάσουμε γλώσσα αυτούς τους άμεσους ήχους του αισθήματος, τότε θεωρώ την καταγωγή της βέβαια πολύ φυσική. *Αυτή όχι μόνο δεν είναι υπεράνθρωπη, αλλά είναι ολοφάνερα ζωική: ο φυσικός νόμος ενός οργανισμού που αισθάνεται.*

Όμως δεν μπορώ να κρύψω την έκπληξή μου που φιλόσοφοι, άνθρωποι δηλ. που αναζητούν σαφείς έννοιες, μπόρεσαν κάποτε να φτάσουν στην εξής ιδέα, *να εξηγήσουν* δηλ. *από αυτές τις φωνές των αισθημάτων την καταγωγή της ανθρώπινης γλώσσας*: ώστε λοιπόν αυτή δεν είναι φανερά κάτι εντελώς διαφορετικό; Όλα τα ζώα, έως και το μουγκό ψάρι, ηχούν το αίσθημά τους: γι' αυτό το λόγο όμως βέβαια κανένα ζώο, ακόμα ούτε το πιο πλήρες, δεν έχει την παραμικρή, πραγματική αρχή για μια ανθρώπινη γλώσσα. Ο άνθρωπος διαμορφώνει και εκλεπτύνει και οργανώνει αυτές τις φωνές όπως θέλει· αν κοντά σε αυτό δεν προστεθεί καμιά νόηση προκειμένου να χρησιμοποιεί αυτόν τον ήχο με σκοπό, τότε δεν βλέπω με ποιο τρόπο σύμφωνα με τον προηγούμενο φυσικό νόμο θα υπάρξει ποτέ ανθρώπινη, εκούσια γλώσσα. Τα παιδιά εκφέρουν ήχους του αισθήματος, όπως τα ζώα· δεν είναι όμως η γλώσσα που αυτά μαθαίνουν από τους ανθρώπους μια εντελώς άλλη γλώσσα;

Ο αβάς Κοντιγιάκ*[13] περιλαμβάνεται σε αυτούς. Ένα από τα δύο συμβαίνει: Είτε αυτός ήδη από την πρώτη σελίδα του βιβλίου του προϋπέθεσε ως κάτι επινοημένο το όλο ζήτημα της γλώσσας είτε εγώ βρίσκω σε κάθε σελίδα πράγματα, τα οποία δεν θα μπορούσαν να λάβουν καθόλου χώρα όσον αφορά την οργάνωση μιας διαμορφούμενης γλώσσας. Αυτός θέτει ως βάση της υπόθεσής του «δύο παιδιά μέσα σε μια έρημο, προτού αυτά μάθουν τη χρήση οποιουδήποτε σημείου». Τώρα, για ποιο λόγο τα υποθέτει όλα αυτά, δηλ. «δύο παιδιά», τα οποία ωστό-

---

* Essai sur l'origine des connaissances humaines. Vol. II [Άμστερνταμ 1746-54].

σο θα πρέπει να πεθάνουν ή να γίνουν ζώα, «μέσα σε μια έρημο», όπου η δυσκολία τους όσον αφορά την επιβίωση και την επινόηση επίσης αυξάνεται, «πριν από τη χρήση κάθε φυσικού σημείου και απολύτως πριν από κάθε γνώση του», χωρίς τις οποίες όμως κανένα βρέφος μετά από λίγες εβδομάδες από τη γέννησή του δεν μπορεί να υπάρξει; Τον λόγο λοιπόν, λέω, που μια υπόθεση, η οποία πρόκειται να ιχνηλατήσει τη φυσική πορεία των ανθρώπινων γνώσεων, πρέπει να βασιστεί σε τέτοιου είδους αφύσικα, αντιφατικά δεδομένα, μπορεί να τον ξέρει μόνο ο συγγραφέας της· όμως τολμώ να αποδείξω, ότι σε αυτά δεν στηρίζεται καμία εξήγηση της καταγωγής της γλώσσας. Τα δυο του παιδιά συναντιούνται χωρίς να έχουν γνώση κανενός σημείου, και – κοιτάξτε! από την πρώτη στιγμή (§ 2) έχουν ήδη εμπορικές σχέσεις. Και όμως, αυτά μαθαίνουν πρώτα «να συνδέουν με τις φωνές των αισθημάτων τις σκέψεις, των οποίων οι πρώτες αποτελούν τα φυσικά σημεία» απλώς και μόνο μέσω αυτού του αμοιβαίου εμπορίου. Μαθαίνουν λοιπόν τα φυσικά σημεία του αισθήματος μέσω του εμπορίου και τι είδους σκέψεις μπορούν να συνδεθούν με αυτά; Και μάλιστα, έχουν εμπόριο αμέσως από την πρώτη στιγμή της συνάντησης, ακόμα και πριν από τη γνώση αυτού που γνωρίζει το πιο ηλίθιο ζώο, και μπορούν να μάθουν τι είδους σκέψεις μπορούν να συνδεθούν με ορισμένα σημεία; – Απ' όλα αυτά δεν καταλαβαίνω τίποτα. «Μέσω της επανάληψης παρόμοιων συνθηκών (§ 3) αυτά συνηθίζουν να συνδέουν σκέψεις με τους ήχους των αισθημάτων και με τα διάφορα σημεία του σώματος. Η μνήμη τους ήδη εξασκείται. Ήδη μπορούν να εξουσιάζουν την φαντασία τους και ήδη μπορούν, αν έχουν φτάσει σε αυτό το σημείο, να κάνουν μέσω της σκέψης αυτό που πριν έκαναν απλώς μέσω του ενστίκτου» (και όμως, όπως ήδη είδαμε, πριν το εμπόριό τους δεν ήξεραν να κάνουν τίποτα). – Απ' όλα αυτά πάλι δεν καταλαβαίνω τίποτα. «Η χρήση αυτών των σημείων διευρύνει τις ενέργειες της ψυχής (§ 4), και αυτές τελειοποιούν τα σημεία: Φωνές των αισθημάτων ήταν λοιπόν αυτό (§ 5) που ανέπτυξαν οι δυνάμεις της ψυχής, φωνές των αισθημάτων αυτό που τους έδωσε τη συνήθεια να συνδέουν ιδέες με αυθαίρετα σημεία (§

6), φωνές των αισθημάτων αυτό που τους χρησίμεψε ως πρότυπο για να φτιάξουν μια καινούρια γλώσσα, για να αρθρώσουν καινούριους ήχους, για να συνηθίσουν να δηλώνουν με ονόματα τα πράγματα». – Εγώ εξακολουθώ να τα επαναλαμβάνω όλα αυτά, και όμως συνεχίζω να μην καταλαβαίνω τίποτα. Τελικά, αφότου ο συγγραφέας βάσισε σε αυτή την παιδιάστικη καταγωγή της γλώσσας την προσωδία, την απαγγελία, τη μουσική, το χορό και την ποίηση των αρχαίων γλωσσών, και πότε-πότε έκανε κάποια καλά σχόλια που όμως δεν έχουν να κάνουν με το σκοπό μας, ξαναπιάνει το νήμα: «Για να καταλάβουμε (§ 80), με ποιο τρόπο οι άνθρωποι έγιναν μεταξύ τους το ίδιο πέρα από τη σημασία των πρώτων λέξεων, τις οποίες αυτοί ήθελαν να χρησιμοποιήσουν, αρκεί κάποιος παρατηρήσει, ότι τις πρόφεραν σε συνθήκες, όπου ο καθένας ήταν υποχρεωμένος να τις συνδέει με τις ίδιες ιδέες κοκ.». Κοντολογίς, δημιουργήθηκαν λέξεις, επειδή υπήρξαν λέξεις προτού αυτές υπάρξουν – σκέφτομαι, ότι δεν αξίζει τον κόπο να παρακολουθήσουμε περαιτέρω το νήμα σκέψης του ερμηνευτή μας, εφόσον πράγματι δεν συνδέεται με τίποτα.

Πρέπει να αμφιβάλουμε ότι ο Κοντιγιάκ με την κούφια ερμηνεία του για την γένεση της γλώσσας έδωσε την ευκαιρία στον Ρουσσώ* να ανακινήσει το ζήτημα με το δικό του τρόπο. Για να αμφισβητήσουμε την ερμηνεία του Κοντιγιάκ δεν ήταν βέβαια απαραίτητος κανένας Ρουσσώ· μόνο που κάποιος προκειμένου να αρνηθεί αμέσως κάθε ανθρώπινη δυνατότητα επινόησης της γλώσσας, ήταν φυσικά αμέσως απαραίτητη κάποια ώθηση ή άλμα του Ρουσσώ, όπως κι αν θέλει κανείς να τα ονομάσει. Επειδή δηλ. ο Κοντιγιάκ είχε εξηγήσει με κακό τρόπο το ζήτημα, αυτό μήπως σημαίνει ότι δεν μπορούσε καθόλου να εξηγηθεί; Επειδή μια ανθρώπινη γλώσσα δεν δημιουργείται ποτέ από ήχους του αισθήματος, συνεπάγεται μήπως ότι αυτή δεν μπόρεσε να προέρθει από πουθενά αλλού;

Ότι υπάρχει πραγματικά μόνο αυτή η καλυμμένη πλάνη, η οποία παρασύρει τον Ρουσσώ, το δείχνει φανερά το δικό του

* Sur l'inégalité parmi les hommes etc. Part. 1.

διάγραμμα σκέψης*: «Με ποιο τρόπο, αν πράγματι σε κάθε περίπτωση η γλώσσα επρόκειτο να δημιουργηθεί από τον άνθρωπο, με ποιο τρόπο έπρεπε να δημιουργηθεί;». Αυτός ξεκινάει, όπως ο πρόδρομός του, με τις φωνές τις φύσης, από τις οποίες γίνεται η ανθρώπινη γλώσσα. Εγώ δεν καταλαβαίνω καθόλου με ποιο τρόπο θα προέκυπτε απ' αυτές, και εκπλήσσομαι που η οξύνοια ενός Ρουσσώ κατέληξε έστω και για μια στιγμή σε αυτή την εσφαλμένη αντίληψη.

Το μικρό σύγγραμμα του Maupertuis[14] δεν βρίσκεται στα χέρια μου, αν όμως μου επιτρέπεται να εμπιστευθώ την περίληψη ενός ανθρώπου**, του οποίου η πιστότητα και η ακρίβεια δεν είχαν τη μικρότερη αξία, τότε και αυτός δεν έχει διαχωρίσει αρκετά την καταγωγή της γλώσσας από αυτούς τους ζωικούς ήχους και βαδίζει συνεπώς μαζί με τους προηγούμενους πάνω στον ίδιο δρόμο.

Τέλος ο Διόδωρος[15] και ο Βιτρούβιος[16], οι οποίοι ωστόσο περισσότερο πίστεψαν την ανθρώπινη καταγωγή της γλώσσας παρά την συνήγαγαν, κατέστρεψαν το ζήτημα με τον πιο ολοφάνερο τρόπο, αφού βαζουν τους ανθρώπους πρώτα για πολύ καιρό να περιπλανιούνται ως ζώα με φωνές μέσα στα δάση και κατόπιν, ο Θεός ξέρει από πού και γιατί, να επινοούν τη γλώσσα.

Επειδή τώρα κάποιοι αμφισβητούσαν τους περισσότερους υπερασπιστές της ανθρώπινης δημιουργίας της γλώσσας από μια τόσο αβέβαιη περιοχή, ενώ τους άλλους, π. χ. τον Süβmilch, τους καταπολεμούσαν ολοκληρωτικά, γι' αυτό και η Ακαδημία θέλησε κάποτε να θέσει εκτός διαμάχης αυτό το ζήτημα, το οποίο ωστόσο είναι ακόμα εντελώς αναπάντητο και για το οποίο χωρίστηκαν μερικά από τα υφιστάμενα μέλη της.

Και επειδή αυτό το μεγάλο θέμα υπόσχεται τόσες πολλές προοπτικές για την ψυχολογία και τη φυσική οργάνωση του ανθρώπινου γένους, για τη φιλοσοφία των γλωσσών και όλων

---

* Ό.π.

** Süβmilch, *Απόδειξη για τη θεϊκότητα*, παράρτημα 3, σελ. 110.

των γνώσεων που επινοήθηκαν μαζί με τη γλώσσα – ποιος δεν θα ήθελε να καταπιαστεί μαζί του;

Και επειδή οι άνθρωποι είναι για μας τα μοναδικά όντα με γλώσσα που ξέρουμε, και επειδή ακριβώς διαφέρουν λόγω γλώσσας από όλα τα ζώα, από πού θα ξεκίναγε ο δρόμος της έρευνας πιο σίγουρα παρά από τις γνώσεις που έχουμε όσον αφορά τη διαφορά μεταξύ ζώων και ανθρώπων; – Ο Κοντιγιάκ και ο Ρουσσώ ήταν αναγκασμένοι να σφάλλουν όσον αφορά την καταγωγή της γλώσσας, διότι έσφαλαν όσον αφορά αυτή τη διαφορά με τόσο γνωστό και διαφορετικό τρόπο: ο μεν πρώτος* έκανε τα ζώα ανθρώπους και ο δεύτερος** τους ανθρώπους ζώα. Εγώ πρέπει ωστόσο να αρχίσω από την αρχή.

Είναι σίγουρο, *ότι ο άνθρωπος υπολείπεται πολύ των ζώων σε δύναμη και σιγουριά του ενστίκτου, και μάλιστα ότι δεν έχει καθόλου αυτό που εμείς για τόσα πολλά είδη ζώων αποκαλούμε έμφυτες καλλιτεχνικές ικανότητες και ορμές·* μόνο που όπως η εξήγηση αυτών των καλλιτεχνικών ορμών έχει μέχρι τώρα αποτύχει στους περισσότερους και τελευταία σε έναν εμβριθή φιλόσοφο*** της Γερμανίας, έτσι και η αληθινή αιτία της στέρησης αυτών των καλλιτεχνικών ορμών στην ανθρώπινη φύση δεν έχει ακόμη μπορέσει να έρθει στο φως. Εν τούτοις σκέφτομαι, ότι έχει παραλειφθεί μια βασική σκοπιά για την οποία, όταν δεν υπάρχουν πλήρεις εξηγήσεις, μπορούν τουλάχιστον να γίνουν κάποιες παρατηρήσεις όσον αφορά τη φύση των ζώων, οι οποίες, όπως ελπίζω για μια άλλη περιοχή, είναι σε θέση να διαφωτίσουν πολύ την ανθρώπινη θεωρία της ψυχής. Αυτή η σκοπιά είναι *η σφαίρα δράσης των ζώων.*

Κάθε ζώο έχει τον κύκλο του, μέσα στον οποίο ανήκει εκ γενετής, μέσα στον οποίο επίσης εμφανίζεται, μένει ισόβια και πεθαίνει. Εν τούτοις είναι βέβαια παράξενο, ότι *όσο πιο οξείς*

---

* Traité sur les animaux [Άμστερνταμ 1755].

** Sur l'origine de l'inégalité κλπ.

*** Reimarus,[18] *Über die Kunsttriebe der Tiere*: βλ. παρατηρήσεις πάνω σε αυτό στις *Επιστολές, όσον αφορά τη νεότερη φιλολογία* κλπ.

είναι οι αισθήσεις των ζώων, όσο πιο ισχυρές και σίγουρες είναι οι ορμές τους και πιο θαυμαστά τα έργα τέχνης τους, τόσο πιο μικρός είναι ο κύκλος τους, τόσο πιο ομοιόμορφο το έργο τέχνης τους. Εγώ ερεύνησα αυτή τη σχέση και βρίσκω παντού ότι υπάρχει μια αντιστρόφως ανάλογη σχέση, η οποία προκαλεί θαυμασμό, ανάμεσα στη μικρότερη έκταση των κινήσεων, των στοιχείων, της συντήρησης, της διατήρησης, του ζευγαρώματος, της ανατροφής και της κοινωνίας τους και στις ορμές και τις τέχνες τους. Η μέλισσα μες στην κυψέλη της κτίζει με μια σοφία την οποία η Egeria δεν μπορούσε να διδάξει στο Numa[17] της· και όμως αυτή δεν είναι τίποτα έξω από αυτές τις κυψέλες και έξω από την προορισμένη εργασία της μέσα σε αυτές. Η αράχνη υφαίνει με την τέχνη της Αθηνάς· και όμως, όλη η τέχνη της αναλώνεται στην ύφανση μέσα σε αυτό το στενό χώρο της· αυτός είναι ο κόσμος της! Πόσο θαυμάσιο είναι το έντομο και πόσο στενός ο κύκλος της δράσης του!

Αντίθετα. *Όσο πιο απλές είναι οι ασχολίες και ο προορισμός των ζώων, όσο πιο διάχυτη η προσοχή τους σε περισσότερα αντικείμενα, όσο πιο άστατος ο τρόπος ζωής τους,* κοντολογίς, *όσο πιο μεγάλη και πιο ποικίλη είναι η σφαίρα δράσης τους, τόσο πιο πολύ εμείς βλέπουμε τις αισθήσεις τους να είναι διαμοιρασμένες και εξασθενημένες.* Εδώ δεν μου έρχονται στο μυαλό παραδείγματα για να αποδείξω αυτή τη μεγάλη σχέση, ό,τι διατρέχει την αλυσίδα των ζωντανών όντων· αφήνω στον καθένα την απόδειξη ή παραπέμπω σε μια άλλη ευκαιρία και συμπεραίνω περαιτέρω:

Συνεπώς κατά πάσα πιθανότητα και κατ' αναλογία όλες οι καλλιτεχνικές ορμές και ικανότητες μπορούν να εξηγηθούν από τις παραστατικές ικανότητες των ζώων, χωρίς όμως με αυτό να μπορούμε να υποθέσουμε οποιουσδήποτε αόριστους προσδιορισμούς, τους οποίους ακόμα και ο ίδιος ο Reimarus υπέθεσε και οι οποίοι καταστρέφουν κάθε φιλοσοφία. Με ποιο τρόπο πρέπει να διεισδύουν οι λεπτές αισθήσεις όταν εγκλείονται ατέλειωτα μέσα σε έναν μικρό κύκλο, με μια ομοιομορφία, και όλος ο άλλος κόσμος δεν είναι τίποτα γι' αυτές! Τι πρέπει να πράττουν οι παραστατικές ικανότητες όταν εγκλείονται μέσα σε

έναν μικρό κύκλο και είναι προικισμένες με μια ανάλογη αισθητικότητα! Και τέλος, όταν αισθήσεις και παραστάσεις κατευθύνονται σε *ένα* σημείο, τι άλλο μπορεί να προέρθει απ' αυτό παρά ένστικτο; Συνεπώς τα αισθήματα, οι ικανότητες και ορμές των ζώων εξηγούνται από τις παραστατικές ικανότητες ανάλογα με τα είδη και τις βαθμίδες τους.

Και άρα είμαι σε θέση να υποθέσω την εξής πρόταση: *Τα αισθήματα, οι ικανότητες και οι καλλιτεχνικές ορμές των ζώων αυξάνονται σε δύναμη και ένταση αντιστρόφως ανάλογα με το μέγεθος και την ποικιλία του κύκλου δράσης τους.*

Όμως *ο άνθρωπος δεν έχει κανένα τόσο ομοιόμορφο και στενό κύκλο δράσης*, όπου μονάχα *μια* εργασία τον περιμένει: ένας κόσμος ασχολιών και προορισμών υπάρχει γύρω του.

Οι αισθήσεις και η οργάνωσή του δεν ακονίζονται μονάχα πάνω σε ένα πράγμα: αυτός έχει αισθήσεις για το καθετί και επομένως βέβαια για το κάθε τι χωριστά ασθενέστερες και αμβλύτερες αισθήσεις.

Οι δυνάμεις της ψυχής του εκτείνονται στον κόσμο· αυτός δεν κατευθύνει τις παραστάσεις του πάνω σε Ένα πράγμα: επομένως δεν έχει καμιά καλλιτεχνική ορμή, καμιά καλλιτεχνική επιδεξιότητα και, αυτό βρίσκεται εδώ πιο κοντά στο αναφερόμενο θέμα, *καμιά ζωική γλώσσα.*

Εκτός όμως από την ικανότητα του αισθανόμενου οργανισμού να προφέρει φθόγγους, την οποία εμείς αναφέραμε προηγουμένως και που σε κάποια είδη αποκαλούμε *ζωική γλώσσα*, τι άλλο μπορούμε να συμπεράνουμε σε σχέση με αυτό παρά ένα αποτέλεσμα των παρατηρήσεων που μόλις παρέθεσα; *Υπάρχει μια αόριστη αισθητή συμφωνία μεταξύ των μελών ενός ζωικού είδους όσον αφορά τον προορισμό του μέσα στην περιοχή δράσης του.*

Όσο πιο μικρή είναι συνεπώς η σφαίρα δράσης των ζώων τόσο πιο λίγο αυτά έχουν ανάγκη μια γλώσσα. Όσο πιο οξείες είναι οι αισθήσεις τους, όσο πιο πολύ οι παραστάσεις τους κατευθύνονται σε *ένα* πράγμα, όσο πιο αναπτυγμένες είναι οι ορμές τους, τόσο πιο συγκεντρωμένη είναι η συμφωνία των ενδεχόμενων ήχων, σημείων και εκφράσεών τους. Είναι ζωντανός

οργανισμός, δεσπόζον ένστικτο, αυτό που εδώ μιλάει και αντιλαμβάνεται. Και όμως, πόσο λίγο μπορεί να εκφράσει ότι αντιλαμβάνεται!

Ζώα από την πιο στενή περιοχή είναι συνεπώς ακόμα και κουφά· αυτά είναι για τον κόσμο τους εντελώς αφή ή όσφρηση και όραση: έχουν μια τελείως ομοιόμορφη εικόνα, ομοιόμορφη κίνηση, ομοιόμορφη ασχολία· έχουν συνεπώς λίγη ή καμιά γλώσσα.

Όσο μεγαλύτερος όμως είναι ο κύκλος των ζώων, όσο πιο ποικίλες οι αισθήσεις τους –όμως τι χρειάζεται να επαναλάβω; *Με τον άνθρωπο το σκηνικό αλλάζει τελείως*. Τι σημαίνει για την περιοχή δράσης του, ακόμα και όταν βρίσκεται στην πιο πενιχρή κατάσταση, η γλώσσα του πιο ομιλητικού, του πιο πολυσχιδούς σε ήχους ζώου; Τι σημαίνει για τις σκόρπιες επιθυμίες του, για τη μοιρασμένη προσοχή του, για τις αδύναμα αντιλαμβανόμενες αισθήσεις του ακόμα και η σκοτεινή γλώσσα όλων των άλλων ζώων; Αυτή δεν είναι γι' αυτόν ούτε πλούσια ούτε σαφής, ούτε επαρκής σε αντικείμενα ούτε για τα όργανά του – συνεπώς απολύτως όχι η γλώσσα *του*· διότι τι άλλο σημαίνει, εφόσον δεν θέλουμε να παίζουμε με τις λέξεις, η ιδιάζουσα γλώσσα ενός όντος, παρά αυτή που είναι κατάλληλη για τη σφαίρα των αναγκών και των εργασιών του, για την οργάνωση των αισθήσεών του, για την κατεύθυνση των παραστάσεών του και τη δύναμη των επιθυμιών του; Και ποια ζωική γλώσσα είναι τέτοια για τον άνθρωπο;

Ωστόσο και το παρακάτω ερώτημα δεν είναι επίσης αναγκαίο: *Ποια γλώσσα* (εκτός των προηγούμενων μηχανικών) *έχει ο άνθρωπος τόσο ενστικτωδώς με τον ίδιο τρόπο που το κάθε ζωικό είδος έχει τη δικιά του μέσα στη και σύμφωνα με τη σφαίρα δράσης του;* – Η απάντηση είναι σύντομη: *καμία!* Και ακριβώς αυτή η σύντομη απάντηση κάνει τη διαφορά.

Για κάθε ζώο, όπως είδαμε, η γλώσσα του είναι μια έκφραση τόσο ισχυρών αισθητών παραστάσεων, ώστε αυτές να γίνονται ορμές· επομένως η γλώσσα, όπως οι αισθήσεις, οι παραστάσεις και οι ορμές, είναι *έμφυτη* και στο ζώο *άμεσα φυσική*. Η μέλισσα βομβεί καθώς θηλάζει· το πουλί τραγουδά καθώς κτίζει τη

φωλιά του· όμως πώς μιλάει ο άνθρωπος από τη φύση του; Απολύτως καθόλου, ακριβώς με τον ίδιο τρόπο που αυτός, ως ζώο, κάνει λίγα ή δεν κάνει τίποτα με πλήρες ένστικτο. Εγώ εξαιρώ σε ένα νεογέννητο παιδί τις φωνές του αισθανόμενου οργανισμού του· κατά τα άλλα αυτό είναι μουγκό· δεν εκφράζει ούτε παραστάσεις ούτε ορμές μέσω ήχων, όπως πράγματι κάθε ζώο στο είδος του· συνεπώς αν το τοποθετήσουμε απλώς ανάμεσα στα ζώα είναι το πιο εγκαταλελειμμένο παιδί της φύσης. Όντας απογυμνωμένο, αδύναμο και άπορο, δειλό και άοπλο, όλα αυτά που αποτελούν το σύνολο της δυστυχίας του τού στερούν όλους τους οδηγούς της ζωής. Έχοντας γεννηθεί με τόσο διασκορπισμένες, εξασθενημένες αισθήσεις, με τόσο απροσδιόριστες, κοιμισμένες ικανότητες, με τόσο διαιρεμένες και εξαντλημένες ορμές, προφανώς υποχρεωμένο από χιλιάδες ανάγκες, προορισμένο για μια μεγάλη περιοχή, είναι παρ' όλα αυτά τόσο εγκαταλελειμμένο και ορφανό, ώστε να μην είναι προικισμένο με μια γλώσσα για να εκφράσει την έλλειψή του; Όχι! μια τέτοια αντίφαση δεν συνάδει με το νοικοκυριό της φύσης. Αντί των ενστίκτων πρέπει να κοιμούνται άλλες κρυμμένες δυνάμεις μέσα του! Εκ γενετής βουβές· όμως –

Δεύτερο κεφάλαιο

Ωστόσο δεν θα κάνω κανένα άλμα. Δεν θα δώσω στον άνθρωπο ευθύς ξαφνικά νέες δυνάμεις, καμιά ικανότητα γλωσσικής δημιουργίας σαν μια αυθαίρετη qualitas occulta [κρυφή ποιότητα]. Θα ψάξω μόνο περισσότερο στα κενά και στις ελλείψεις που σημείωσα προηγουμένως.

Κενά και ελλείψεις παρ' όλα αυτά δεν μπορούν να είναι ο χαρακτήρας του είδους του: ειδάλλως αυτό θα σήμαινε ότι η φύση υπήρξε απέναντί του η πιο σκληρή μητριά, ενώ αντιθέτως απέναντι σε κάθε έντομο η πιο πλούσια σε αγάπη μητέρα. Σε κάθε έντομο έδωσε ό,τι και όσα χρειαζόταν: αισθήσεις για παραστάσεις και παραστάσεις που αναπτύχθηκαν σε ορμές, όργανα για τη γλώσσα, όσα χρειαζόταν, και όργανα για να κατανοεί αυτή

τη γλώσσα. Όλα αυτά υπάρχουν στον άνθρωπο στην πιο μεγάλη δυσαναλογία – οι αισθήσεις και οι ανάγκες, οι δυνάμεις και μία περιοχή δράσης, η οποία τον περιμένει, τα όργανά του και η γλώσσα του. – Θα πρέπει λοιπόν να μας λείπει ένα ορισμένο μεσαίο σημείο, προκειμένου να υπολογίσουμε τα τόσο απόμακρα σημεία που σχετίζονται μεταξύ τους.

Αν το βρίσκαμε, τότε σύμφωνα με κάθε φυσική αναλογία *αυτή η αποζημίωση* θα ήταν *το ίδιον του ανθρώπου, ο χαρακτήρας του γένους του*, και κάθε Λόγος και δικαιοσύνη θα απαιτούσε να θεωρηθεί αυτό το εύρημα ως αυτό που είναι, ως φυσικό χάρισμα, κάτι για τον άνθρωπο τόσο ουσιαστικό όσο είναι για τα ζώα το ένστικτο.

Μάλιστα, αν βρίσκαμε ακριβώς *σε αυτόν τον χαρακτήρα την αιτία εκείνης της έλλειψης και ακριβώς στο κέντρο αυτής της έλλειψης*, μέσα στη σπηλιά εκείνης της μεγάλης στέρησης των καλλιτεχνικών ορμών, *το σπέρμα για την αναπλήρωση*, τότε αυτή η συμφωνία θα αποτελούσε μια γενετική απόδειξη ότι εδώ βρίσκεται η αληθινή κατεύθυνση της ανθρωπότητας και ότι *το ανθρώπινο είδος δεν στέκεται πάνω από τα ζώα ως προς την ποσότητα, αλλά ως προς την ποιότητα.*

Και αν μάλιστα βρίσκαμε σε αυτόν τον νεοευρεθέντα χαρακτήρα της ανθρωπότητας *την αναγκαία γενετική αιτία της γένεσης μιας γλώσσας γι' αυτό το καινούριο είδος όντων*, όπως βρήκαμε στα ένστικτα των ζώων την άμεση αιτία της γλώσσας για το κάθε είδος, τότε θα πραγματοποιούσαμε τελείως το σκοπό μας. Με την προϋπόθεση βέβαια ότι η *γλώσσα* θα γινόταν *για τον άνθρωπο τόσο ουσιαστική, όσο αυτός είναι άνθρωπος*. Κάποιος ας λάβει υπόψη, ότι εγώ δεν εξηγώ βάσει κάποιων αυθαίρετων ή κοινωνικών δυνάμεων, αλλά βάσει της γενικής οικονομίας των ζώων.

Και τώρα βγαίνει το συμπέρασμα, ότι αν ο άνθρωπος έχει αισθήσεις οι οποίες, όσον αφορά ένα μικρό μέρος της γης, την εργασία και την απόλαυση μιας σπιθαμής κόσμου, υπολείπονται σε οξύτητα απ' αυτές του ζώου που ζει σε αυτή τη σπιθαμή, τότε αυτές λαμβάνουν ακριβώς γι' αυτό ένα *προνόμιο ελευ-*

θερίας. Ακριβώς επειδή αυτές δεν υπάρχουν για ένα σημείο, γι' αυτό και είναι γενικότερες αισθήσεις του κόσμου.

Αν ο άνθρωπος έχει παραστατικές ικανότητες, οι οποίες δεν περιορίζονται στην κατασκευή μιας μελισσοκυψέλης ή ενός ιστού αράχνης και συνεπώς επίσης υπολείπονται των καλλιτεχνικών ικανοτήτων των ζώων σε αυτήν την περιοχή, τότε αυτές λαμβάνουν έτσι *μεγαλύτερη προοπτική*. Αυτός δεν έχει κανένα μοναδικό έργο, το οποίο συνεπώς να το κάνει χωρίς να χρειάζεται διόρθωση· όμως έχει ελεύθερο χώρο για να ασκείται σε πολλά πράγματα, επομένως για να βελτιώνεται συνεχώς. Κάθε σκέψη δεν είναι ένα άμεσο έργο της φύσης, αλλά ακριβώς γι' αυτό μπορεί να γίνει δικό του.

Εφόσον συνεπώς εδώ πρέπει να παραλειφθεί το ένστικτο, το οποίο απλά προέκυψε από την οργάνωση των αισθήσεων και την περιοχή των παραστάσεων και επομένως δεν ήταν κανένας τυφλός προσδιορισμός, γι' αυτό και ο άνθρωπος λαμβάνει ακριβώς σε αυτή την περίπτωση *περισσότερη διαύγεια*. Επειδή δεν συγκεντρώνει τυφλά την προσοχή του σε κανένα σημείο και δεν εμμένει εκεί με τυφλό τρόπο, γι' αυτό είναι ελεύθερος, μπορεί να αναζητάει μια σφαίρα αντικατοπτρισμού και έτσι να αντικατοπτρίζεται σε αυτή ο εαυτός του. Όντας όχι πια ένας αλάθητος οργανισμός στα χέρια της φύσης, γίνεται ο ίδιος σκοπός και στόχος συνεχούς διόρθωσης.

Κάποιος μπορεί να ονομάσει αυτή τη διάρθρωση των δυνάμεων του ανθρώπου όπως θέλει, *διάνοια, Λόγο, σκέψη* κοκ. Είτε δεν θεωρεί αυτά τα ονόματα ξεχωριστές δυνάμεις είτε τα θεωρεί απλές ανυψώσεις βαθμίδων των ζωικών δυνάμεων, για μένα ισχύει το ίδιο. Αυτή είναι *ολόκληρη η διοργάνωση όλων των ανθρώπινων δυνάμεων, ολόκληρο το νοικοκυριό της αισθητής και νοητικής, της νοητικής και βουλητικής του φύσης*· ή ακόμα περισσότερο, είναι *η μοναδική θετική δύναμη του σκέπτεσθαι*, η οποία στους ανθρώπους, συνδεδεμένη με μια ορισμένη *οργάνωση του σώματος*, ονομάζεται *Λόγος*· και καθώς αυτή στα ζώα γίνεται *καλλιτεχνική ικανότητα*, στον μεν άνθρωπο ονομάζεται *ελευθερία* και στα ζώα *ένστικτο*. Η διαφορά *δεν είναι ως προς την κλίμακα ή την προσθήκη δυνάμεων*, αλλά ως προς μια *εντε-*

λώς διαφορετικού είδους κατεύθυνση και *εκτύλιξη όλων των δυνάμεων*. Είτε κάποιος είναι με τον Λάιμπνιτς είτε με τον Λοκ, είτε με τον Search[19] είτε με τον Knowall,* είτε είναι ιδεαλιστής είτε υλιστής, αυτός θα πρέπει, κάνοντας μια συμφωνία πάνω στις λέξεις κι ακολουθώντας τα προηγούμενα, να παραδεχτεί την υπόθεση όσον αφορά *έναν ιδιαίτερο χαρακτήρα της ανθρωπότητας*, ο οποίος υπάρχει σε αυτή και σε τίποτα άλλο.

Αντίθετα, όλα αυτά που έχουν δημιουργήσει δυσκολίες, έχουν εξαπατήσει εξαιτίας λανθασμένων ιδεών και αξεκαθάριστων εννοιών. Κάποιοι φαντάστηκαν τον Λόγο του ανθρώπου ως μια νέα, εντελώς διαχωρισμένη δύναμη μέσα στην ψυχή, η οποία ως μια προσθήκη έγινε ιδιαίτερο χαρακτηριστικό του ανθρώπου πριν από όλα τα ζώα και η οποία συνεπώς επίσης, όπως το τέταρτο σκαλοπάτι μιας σκάλας μετά τα τρία κατώτερα, έπρεπε εν τούτοις να εξεταστεί· και αυτό φυσικά είναι, μπορούν να πουν μεγάλοι φιλόσοφοι, αν θέλουν, μια φιλοσοφική ανοησία. Όλες οι δυνάμεις των ανθρώπινων και των ζωικών ψυχών δεν είναι τίποτα άλλο παρά μεταφυσικές αφαιρέσεις, ενέργειες! Αυτές διαιρούνται διότι δεν μπορούσαν να εξεταστούν δια μιας από το ασθενές μας πνεύμα: βρίσκονται μέσα σε κεφάλαια, όχι διότι δρούσαν μέσα στη φύση με αυτόν τον τρόπο – σε ξεχωριστά κεφάλαια –, αλλά διότι ένας μαθητευόμενος τις εξηγεί ίσως έτσι με τον καλύτερο τρόπο. Το ότι εμείς έχουμε δώσει ορισμένα κύρια ονόματα σε ορισμένες από τις πραγματοποιήσεις τους, π. χ. ευφυΐα, οξύνοια, φαντασία, Λόγος, αυτό δεν συμβαίνει, επειδή καμιά φορά ένα και μόνο ενέργημα του πνεύματος είναι δυνατό, όπου η ευφυΐα ή ο Λόγος δρουν χωριστά, αλλά μονάχα επειδή με αυτό το ενέργημα ανακαλύπτουμε ως επί το πλείστον μέσω της αφαίρεσης, την οποία ονομάζουμε ευφυΐα ή Λόγο, π. χ. μια σύγκριση ή ευκρίνεια των ιδεών: παντού όμως δρα όλη η αδιαίρετη ψυχή. Αν μπορούσε ποτέ ένας άνθρωπος να κάνει έστω και μία μόνο πράξη, για την οποία θα σκεφτόταν εντελώς σαν ζώο, τότε αυτός δεν θα ήταν πλέον κα-

---

* Μία σε ένα καινούριο μεταφυσικό έργο προσφιλή διαίρεση υπάρχει στο έργο του Search, *Light of nature pursued*, Lond. 1768.

θόλου άνθρωπος, καθόλου ικανός πλέον για καμία ανθρώπινη πράξη. Αν υπήρξε μία και μόνο στιγμή χωρίς Λόγο, τότε δεν βλέπω πώς θα μπορούσε ποτέ στη ζωή του να σκεφτεί με Λόγο· εκτός και αν άλλαζαν ολόκληρη η ψυχή του και η οργάνωση της φύσης του.

Σύμφωνα με κάποιες ορθότερες αντιλήψεις η έλλογη ικανότητα του ανθρώπου, ο χαρακτήρας του είδους του, είναι κάτι διαφορετικό, δηλαδή *ο ολοσχερής προσδιορισμός της σκεπτόμενης δύναμής του σε σχέση με τις αισθήσεις και τις ορμές του*. Και τότε αυτό, παίρνοντας ως βοήθεια όλες τις προηγούμενες αναλογίες, δεν μπορεί να σημαίνει τίποτα άλλο από το ότι,

αν ο άνθρωπος είχε ζωικές ορμές, δεν θα μπορούσε να έχει αυτό που εμείς τώρα σε αυτόν ονομάζουμε Λόγο, διότι ακριβώς αυτές οι ορμές θα παρέσερναν μάλιστα τις δυνάμεις του τόσο σκοτεινά σε ένα σημείο, ώστε δεν θα δημιουργούνταν γι' αυτόν καμία ελεύθερη περιοχή στοχασμού.

Επίσης αν ο άνθρωπος είχε ζωικές αισθήσεις, δεν θα είχε κανένα Λόγο· διότι ακριβώς η ισχυρή ευερεθιστότητα των αισθήσεών του, ακριβώς οι εξαιτίας αυτής της τελευταίας ισχυρά ορμητικές παραστάσεις θα έπρεπε να καταπνίγουν κάθε ψυχρή σωφροσύνη.

Και τέλος, επίσης, σύμφωνα ακριβώς με αυτούς τους συνδετικούς νόμους της φύσης που βάζει τα πάντα σε τάξη, αν οι ζωικές αισθήσεις και η κλειστότητα αφαιρούνταν από ένα σημείο, τότε θα δημιουργούταν ένα διαφορετικό ον, η θετική δύναμη του οποίου θα εκφραζόταν σε μεγαλύτερο χώρο, με λεπτότερη οργάνωση και μεγαλύτερη διαύγεια, το οποίο αποχωρισμένο και ελεύθερο όχι απλώς αντιλαμβάνεται, θέλει και δρα, αλλά επίσης ξέρει, ότι αντιλαμβάνεται, θέλει και δρα. Αυτό το ον είναι ο άνθρωπος, και εμείς, προκειμένου να αποφύγουμε τις συγχύσεις όσον αφορά τις ιδιαίτερες δυνάμεις του Λόγου κοκ., θα ονομάσουμε όλη αυτή τη διάταξη της φύσης του *σωφροσύνη*. Επομένως συνάγεται, σύμφωνα ακριβώς με αυτούς τους κανόνες σύνδεσης, ότι επειδή όλες οι λέξεις όπως αισθήσεις και ένστικτο, φαντασία και Λόγος είναι πράγματι μόνο προσδιορισμοί μίας και μόνο δύναμης, κάθε φορά που οι αντιθέσεις αίρο-

νται μεταξύ τους, εφόσον ο άνθρωπος δεν πρόκειται να είναι *κανένα ενστικτώδες ζώο*, αυτός θα πρέπει αντίθετα, δυνάμει της θετικής δύναμης της ψυχής του που δρα ελεύθερα, να είναι ένα *έλλογο ον*. – Αν τώρα επισπεύσω την εξαγωγή συμπερασμάτων, τότε θα έχω έτσι ένα προβάδισμα που συντομεύει πολύ το δρόμο, προλαβαίνοντας κάποιες μελλοντικές αντιρρήσεις.

Αν δηλαδή ο Λόγος δεν είναι μια χωριστή, δρώσα από μόνη της δύναμη, αλλά μια ιδιαίτερη στο ανθρώπινο είδος κατεύθυνση όλων των δυνάμεων, *τότε ο άνθρωπος πρέπει να την έχει στην πρώτη θέση, επειδή αυτός είναι άνθρωπος*. Στην πρώτη σκέψη του παιδιού αυτός ο Λόγος πρέπει να παρουσιάζεται όπως στο έντομο, ότι αυτό ήταν έντομο. – Αυτό τώρα δεν μπόρεσαν να το συλλάβουν περισσότεροι από ένα συγγραφέα, και γι' αυτό το λόγο το θέμα, για το οποίο γράφω, είναι γεμάτο με τις πιο χονδροειδείς, απεχθείς αντιρρήσεις. Κι όμως, δεν μπόρεσαν να το συλλάβουν διότι το παρανόησαν. Μήπως το να σκεφτόμαστε έλλογα σημαίνει να σκεφτόμαστε με *διαμορφωμένο* Λόγο; Άλλωστε, το ότι βρέφος σκέφτεται με σωφροσύνη, αυτό σημαίνει ότι γκρινιάζει όπως ένας σοφιστής πάνω στην έδρα του ή όπως ο πολιτικός άνδρας στο υπουργικό του συμβούλιο; Ευτυχώς και τρεις φορές ευτυχώς που αυτό δεν ήξερε ακόμα τίποτα γι' αυτόν τον εξαντλητικό κυκεώνα σοφιστειών! Όμως δεν βλέπει λοιπόν κανείς, ότι αυτή η ίδια η αντίρρηση αρνείται απλώς μια έτσι και όχι αλλιώς, μια περισσότερο ή λιγότερο διαμορφωμένη χρήση των ψυχικών δυνάμεων και καθόλου κάτι το θετικό μιας ψυχικής δύναμης; Και ποιος τρελός θα ισχυριστεί ότι ο άνθρωπος την πρώτη στιγμή της ζωής του σκέφτεται όπως μετά από τετράχρονη άσκηση; Εκτός εάν ταυτόχρονα αρνιόταν την ανάπτυξη όλων των ψυχικών δυνάμεων και έτσι ακριβώς αναγνώριζε τον εαυτό του ως ανήλικο. – Έτσι όμως, στην πραγματικότητα, αυτή η ανάπτυξη μέσα στον κόσμο δεν μπορεί να σημαίνει τίποτε άλλο παρά μια ευκολότερη, ισχυρότερη και πολλαπλότερη χρήση· δεν πρέπει λοιπόν ήδη να υπάρχει αυτό που χρησιμοποιείται, δεν πρέπει να είναι αυτό ήδη σπόρος, ό,τι εδώ θα αναπτυχθεί; Και δεν περιέχεται συνεπώς μέσα στο σπόρο ολόκληρο το δέντρο; – Όσο λίγο το παιδί

έχει νύχια γρύπα και χαίτη λιονταριού, το ίδιο λίγο μπορεί αυτό να σκέφτεται σαν γρύπας και λιοντάρι· αν σκέφτεται όμως ανθρώπινα, τότε υπάρχει *σωφροσύνη*· αυτή είναι η συγκράτηση όλων των δυνάμεών του σε αυτή τη βασική κατεύθυνση, και ήδη από την πρώτη στιγμή αυτή θα είναι η μοίρα του, όπως θα είναι στο τέλος. Ο Λόγος εκφράζεται ήδη τόσο πραγματικά με τις αισθήσεις του, ώστε ο Παντογνώστης, που δημιούργησε αυτή την ψυχή, είδε ήδη στην αρχική κατάσταση του ανθρώπου όλο το πλέγμα πράξεων της ζωής, όπως για παράδειγμα ο χωρομέτρης σύμφωνα με τη δεδομένη διάταξη βρίσκει από *ένα* τμήμα της προόδου ολόκληρη την αναλογία της.

«Μήπως όμως λοιπόν έτσι αυτός ο Λόγος ήταν άλλοτε περισσότερο έλλογη ικανότητα (réflexion en puissance) παρά πραγματική δύναμη;». Η εξαίρεση δεν σημαίνει τίποτα. Η απλή, γυμνή ικανότητα, η οποία δεν είναι επίσης καμιά δύναμη χωρίς κάποιο υφιστάμενο εμπόδιο, η οποία δεν είναι τίποτα άλλο παρά μόνο ικανότητα, είναι ένας τόσο κούφιος ήχος όσο οι πλαστικές μορφές οι οποίες διαμορφώνουν, κι όμως οι ίδιες δεν είναι μορφές. Αν μαζί με την ικανότητα δεν υπάρχει ούτε το παραμικρό θετικό προς μια τάση, τότε δεν υπάρχει τίποτα, τότε η λέξη είναι απλώς μια σχολική αφαίρεση. Ο πιο πρόσφατος γάλλος φιλόσοφος*, ο οποίος έκανε αυτή τη réflexion en puissance, αυτή την ψευδή έννοια τόσο λαμπερή, έκανε, όπως θα δούμε, μόνο μια λαμπερή φουσκάλα, την οποία ο ίδιος για κάποιο διάστημα ακολούθησε, αλλά αυτή όμως αναπάντεχα έσκασε μπροστά του. Δεν υπάρχει λοιπόν τίποτα μες στην ικανότητα, μέσω της οποίας να λαμβάνει χώρα αυτό το θετικό μες στην ψυχή; Αν στην αρχική κατάσταση δεν υπάρχει τίποτα θετικό όσον αφορά τον Λόγο μες στην ψυχή, πώς θα πραγματοποιηθεί αυτό στα εκατομμύρια των επόμενων καταστάσεων; Είναι λεκτική απάτη ότι η χρήση μπορεί να μεταβάλλει μια ικανότητα σε δύναμη, κάτι απλώς δυνατό σε κάτι πραγματικό. Αν δεν υπάρχει ήδη δύναμη, τότε αυτή βέβαια δεν μπορεί να χρησιμοποιηθεί και να εφαρμοστεί. Και επιτέλους, τι είναι αυτά

---

* Ο Ρουσσώ πάνω στην ανισότητα κοκ.

και τα δύο, μια ξεχωριστή έλλογη ικανότητα και μια έλλογη δύναμη μέσα στην ψυχή; Το ένα είναι τόσο ακατανόητο όσο και το άλλο. Ας τοποθετήσουμε τον άνθρωπο ως το ον, ό,τι αυτός είναι, μαζί με το βαθμό αισθητικότητας και την όλη οργάνωσή του μέσα στο σύμπαν: τότε θα δούμε ότι το σύμπαν ρέει προς αυτόν απεριόριστα με αισθήματα από όλες τις πλευρές, μέσω όλων των αισθήσεων. Ρέει όμως άραγε μέσω των ανθρώπινων αισθήσεων, με ανθρώπινο τρόπο; Και μήπως τότε συνεπώς αυτό το σκεπτόμενο ον κατακλύζεται λιγότερο απ' ό,τι τα ζώα; Αυτό έχει χώρο να εκφράσει τη δύναμή του πιο ελεύθερα, και αυτή η σχέση ονομάζεται λογικότητα. Πού υπάρχει γυμνή ικανότητα; Πού ξεχωριστή έλλογη δύναμη; Υπάρχει μόνο η θετική μοναδική δύναμη της ψυχής, η οποία δρα σε αυτή την έμφυτη ικανότητα. Όσο περισσότερο είναι αυτή αισθητή, τόσο είναι λιγότερο έλλογη· όσο περισσότερο έλλογη, τόσο λιγότερο ζωηρή· όσο πιο φωτεινή, τόσο λιγότερο σκοτεινή, και αυτό βέβαια γίνεται κατανοητό από όλους! Όμως και η πιο αισθητή κατάσταση του ανθρώπου ήταν επίσης ανθρώπινη, και συνεπώς σε αυτόν δρούσε πάντα ακόμα η σωφροσύνη,.μολονότι σε μικρότερο αισθητό βαθμό· και η πιο ελάχιστα αισθητή κατάσταση των ζώων ήταν ακόμα ζωική και συνεπώς σε αυτά, όσον αφορά την κάθε σαφήνεια των σκέψεών τους, δεν δρούσε ποτέ σωφροσύνη με την ανθρώπινη έννοια. Και παραπάνω μην μας αφήνετε να παίζουμε με τις λέξεις!

Λυπάμαι που εγώ έχασα τόσο πολύ χρόνο για να ορίσω και να ταξινομήσω μόνο απλές έννοιες· όμως αυτή η απώλεια ήταν αναγκαία, επειδή όλο αυτό το κομμάτι της ψυχολογίας έχει στις νεότερες εποχές τόσο αξιολύπητα καταστραφεί, και επειδή κάποιοι γάλλοι φιλόσοφοι όσον αφορά κάποιες φαινομενικές παραδοξότητες που υπάρχουν μέσα στη ζωική και την ανθρώπινη φύση ανακατεύουν και ρίχνουν το κάθε τι το ένα πάνω στο άλλο, όπως επίσης κάποιοι γερμανοί φιλόσοφοι διευθετούν τις περισσότερες έννοιες αυτού του είδους περισσότερο σύμφωνα με το σύστημά τους και με τον τρόπο θεώρησής τους παρά σύμφωνα με αυτές τις ίδιες, προκειμένου έτσι να αποφεύγουν συγχύσεις από τη σκοπιά του συνηθισμένου τρόπου σκέψης.

Ακόμη και με αυτό το ξεκαθάρισμα των εννοιών δεν άλλαξα δρόμο, αλλά εμείς είμαστε ήδη με μιας στον στόχο! Δηλαδή:

Ο άνθρωπος επινόησε γλώσσα αφού ήταν τοποθετημένος μέσα στην κατάσταση σωφροσύνης, η οποία προσιδιάζει σε αυτόν, και αφού αυτή η σωφροσύνη (αναστοχασμός) άρχισε να δρα για πρώτη φορά ελεύθερα. Και τι είναι αναστοχασμός; Τι είναι γλώσσα;

Αυτή η σωφροσύνη προσιδιάζει με χαρακτηριστικό τρόπο στον άνθρωπο και είναι ουσιαστική για το είδος του: έτσι είναι και η γλώσσα, όπως επίσης και η ιδιαίτερη επινόηση της γλώσσας.

Η επινόηση της γλώσσας είναι συνεπώς γι' αυτόν τόσο φυσική, όσο αυτός είναι άνθρωπος! Επιτρέψτε μας μόνο να αναπτύξουμε αυτές τις δυο έννοιες: αναστοχασμός και γλώσσα.

Ο άνθρωπος αποδεικνύει αναστοχασμό, όταν η δύναμη της ψυχής του δρα τόσο ελεύθερα ώστε από ολόκληρο τον ωκεανό των αισθημάτων, ο οποίος παφλάζει μέσω όλων των αισθήσεων, αυτή μπορεί να ξεχωρίζει, αν μπορώ να πω, *ένα* κύμα, να το σταματάει, να κατευθύνει την προσοχή του σε αυτό και να συνειδητοποιεί ότι το ακούει προσεκτικά. Αποδεικνύει αναστοχασμό, όταν αυτός από όλες τις μετέωρες ονειρικές εικόνες, οι οποίες διαπερνούν τις αισθήσεις του, μπορεί να συγκεντρώνεται σε μια στιγμή αγρύπνιας, να χρονοτριβεί εκούσια σε *μια* εικόνα, να φροντίζει γι' αυτή με πιο σαφώς ήρεμο τρόπο και να ξεχωρίζει χαρακτηριστικά, ώστε αυτή να είναι το αντικείμενό του και κανένα άλλο. Αποδεικνύει συνεπώς αναστοχασμό, όταν αντιλαμβάνεται όχι απλώς όλες τις ιδιότητες ζωντανά ή με σαφήνεια, αλλά μπορεί *να αναγνωρίζει* στον εαυτό του μία ή περισσότερες ως ξεχωριστές ιδιότητες: η πρώτη πράξη αυτής της αναγνώρισης* προσφέρει μια σαφή έννοια· είναι η πρώτη κρίση της ψυχής.

---

* Μία από τις ωραιότερες πραγματείες που φέρνουν στο φως την ουσία της πρόσληψης βάσει των προσπαθειών που έγιναν από την πλευρά της φυσικής

Όμως μέσω τίνος πράγματος έλαβε χώρα αυτή η αναγνώριση; Μέσω ενός χαρακτηριστικού, το οποίο ο άνθρωπος έπρεπε να ξεχωρίσει και το οποίο ως χαρακτηριστικό της σκέψης περιήλθε σαφώς στην αντίληψή του. Εμπρός λοιπόν! Ας φωνάξουμε εύρηκα![20] Αυτό *το πρώτο χαρακτηριστικό της σκέψης ήταν λέξη της ψυχής! Με αυτό επινοήθηκε η ανθρώπινη γλώσσα!*

Το αρνί, βλέποντας τον άνθρωπο ως εικόνα, μπορεί να τον προσπεράσει, μπορεί και να τον παραβλέψει όσο κανένα άλλο ζώο. Όχι όμως τον πεινασμένο λύκο ο οποίος οσμίζεται! Ούτε το λιοντάρι το οποίο στάζει αίμα! Η αισθητικότητα τα έχει καταβάλει! Το ένστικτο τα ρίχνει προς τα δω! Ούτε όμως μπορεί να παραβλέψει το βαρβάτο αρσενικό πρόβατο, το οποίο το αισθάνεται μόνο ως αντικείμενο της απόλαυσής του, και το οποίο ωστόσο πάλι καταβάλλουν οι αισθήσεις και το ένστικτο ρίχνει προς τα εδώ. Ούτε επίσης το κάθε άλλο ζώο για το οποίο το πρόβατο αδιαφορεί, που μπορεί να το αφήσει να περάσει πολύ ξυστά από δίπλα του, διότι το ένστικτό του το στρέφει σε κάτι διαφορετικό. – Όμως δεν συμβαίνει το ίδιο με τον άνθρωπο! Μόλις αυτός έρθει στην ανάγκη να αναγνωρίσει το πρόβατο, τότε δεν τον ενοχλεί κανένα ένστικτο, τότε καμιά αίσθηση δεν τον παρασύρει πολύ κοντά σε αυτό ή δεν τον αποσπά απ' αυτό. Αυτό βρίσκεται εκεί εντελώς όπως εκδηλώνεται στις αισθήσεις του: άσπρο, μαλακό, μαλλιαρό. Η με σωφροσύνη ασκούμενη ψυχή του ψάχνει ένα χαρακτηριστικό – το πρόβατο *βελάζει*! – αυτή βρήκε χαρακτηριστικό. Η εσωτερική αίσθηση δρα. Αυτό το βέλασμα που της κάνει πάρα πολύ ισχυρή εντύπωση, το οποίο αποσπάστηκε, το οποίο ανέβλυσε από όλες τις άλλες ιδιότητες της θέασης και της ψηλάφησης και εισήλθε πάρα πολύ βαθιά, παραμένει μέσα σε αυτή. Το πρόβατο έρχεται πάλι. Άσπρο, μαλακό, μαλλιαρό – η εσωτερική αίσθηση βλέπει, ψηλαφεί, σκέπτεται, ψάχνει ένα χαρακτηριστικό – το πρόβατο βελάζει, και τώρα βέβαια ο άνθρωπος το αντιλαμβάνεται ξανά! «Α! εσύ είσαι αυτό που βελάζει!» αισθάνεται αυτή εσωτερικά, και

επιστήμης, οι οποίες τόσο σπάνια ερμηνεύουν τη μεταφυσική της ψυχής, είναι αυτή που υπάρχει στα γραπτά της Ακαδημίας του Βερολίνου το 1764.

συνάμα αυτό το αντιλήφθηκε με ανθρώπινο τρόπο, επειδή το αντιλαμβάνεται και το ονομάζει σαφώς, δηλαδή με ένα χαρακτηριστικό. Αν όμως το αντιλαμβανόταν πιο αόριστα; Τότε δεν θα της γινόταν καθόλου αντιληπτό, διότι καμιά αισθητικότητα, κανένα ένστικτο όσον αφορά το πρόβατο δεν θα μπορούσε να αντικαταστήσει σε αυτή την εσωτερική αίσθηση την έλλειψη σαφήνειας με μια πιο ζωντανή διαύγεια. Και θα μπορούσε άραγε να το αντιληφθεί σαφώς άμεσα, χωρίς κάποιο χαρακτηριστικό; Τότε κανένα αισθητό ον δεν θα μπορούσε να αισθανθεί κάτι έξω από τον εαυτό του, μιας και θα πρέπει πάντοτε να καταπνίγει άλλα συναισθήματα, τρόπο τινά να τα αφανίζει και να αντιλαμβάνεται πάντα τη διαφορά δύο συναισθημάτων μέσω ενός τρίτου. Επομένως με ένα χαρακτηριστικό; Και τι άλλο ήταν αυτό παρά *μια εσωτερική χαρακτηριστική λέξη*; Ο *ήχος* του βελάσματος, γινόμενος αντιληπτός από μια ανθρώπινη ψυχή ως χαρακτηριστικό γνώρισμα του προβάτου, έγινε, δυνάμει αυτής της σκέψης, *όνομα* του προβάτου,[21] ακόμη και αν το αισθητήριο γλωσσικό του όργανο δεν είχε ποτέ δοκιμάσει να τον τραυλίσει. Ο άνθρωπος αναγνώρισε το πρόβατο από το βέλασμα: αυτό ήταν ένα σημείο που έγινε αντιληπτό, με το οποίο η ψυχή σκέφτηκε καθαρά μια ιδέα· επομένως τι άλλο μπορεί να είναι αυτό παρά λέξη; Και τι άλλο είναι όλη η ανθρώπινη γλώσσα παρά μια συγκέντρωση τέτοιων λέξεων; Και να μην έφτανε συνεπώς επίσης ποτέ στην περίπτωση να δώσει σε κάποιο άλλο ον αυτή την ιδέα, και συνεπώς να ήθελε ή να μπορούσε από τα πριν να βελάσει με τα χείλη του αυτό το χαρακτηριστικό της σκέψης, παρ' όλα αυτά η ψυχή του θα είχε τρόπο τινά βελάσει στο εσωτερικό της, μιας και αυτή διάλεξε αυτόν τον ήχο ως αναμνηστικό σημάδι, όπως επίσης βέλασε ξανά όταν τον αντιλήφθηκε. – *Η γλώσσα επινοήθηκε! Και επινοήθηκε ακριβώς τόσο φυσικά και στον άνθρωπο τόσο αναγκαία, όσο αυτός ήταν άνθρωπος.*

Οι περισσότεροι που έχουν γράψει για την καταγωγή της γλώσσας δεν την έχουν αναζητήσει εκεί, στο μοναδικό σημείο όπου θα μπορούσε να βρεθεί, και σε πολλούς υπάρχει συνεπώς μια τόσο πολύ αόριστη αμφιβολία, η εξής: μπορεί αυτή να βρε-

θεί οπουδήποτε μες στην ανθρώπινη ψυχή; Κάποιοι την αναζήτησαν μες στην καλύτερη άρθρωση των φωνητικών οργάνων, λες και ένας ουραγκοτάγκος με ακριβή όργανα θα μπορούσε να επινοήσει ποτέ μια γλώσσα. Κάποιοι την αναζήτησαν μέσα στους ήχους του πάθους, λες και όλα τα ζώα να μην κατείχαν αυτούς τους ήχους και κάποιο ζώο να είχε επινοήσει απ' αυτούς μια γλώσσα. Κάποιοι υπέθεσαν μια αρχή, τη μίμηση της φύσης και συνεπώς των ήχων της, λες και με μια τέτοια τυφλή τάση θα μπορούσε κάτι να μνημονευθεί και λες και ο πίθηκος με αυτή ακριβώς την τάση ή ο κότσυφας, ο οποίος μπορεί να μιμείται τόσο καλά τους ήχους, θα μπορούσαν να επινοήσουν μια γλώσσα. Οι περισσότεροι τέλος υπέθεσαν μια απλή σύμβαση, ένα συμβόλαιο, και ενάντια σε αυτό μίλησε με πολύ ισχυρό τρόπο ο Ρουσσώ· διότι τι ασαφής, μπερδεμένη κουβέντα είναι ένα «φυσικό συμβόλαιο γλώσσας»; Τελικά, αυτές οι τόσες πολλές ανυπόφορες πλαστότητες, οι οποίες ειπώθηκαν για την ανθρώπινη καταγωγή της γλώσσας, έχουν κάνει σχεδόν γενική την αντίθετη άποψη. Ελπίζω ότι αυτή δεν θα παραμείνει. Δεν υπάρχει καμιά οργάνωση του στόματος η οποία να δημιουργεί τη γλώσσα: διότι και ο δια βίου μουγκός ήταν άνθρωπος, σκεπτόταν, και συνεπώς υπήρχε γλώσσα μες στην ψυχή του! Δεν υπάρχουν φωνές του αισθήματος: διότι όχι ένας οργανισμός που αναπνέει, αλλά ένα σκεπτόμενο ον επινόησε γλώσσα! Δεν υπάρχει καμιά αρχή μίμησης μες στην ψυχή· η τυχόν μίμηση της φύσης είναι απλά ένα μέσο για τον ένα και μοναδικό σκοπό που εδώ πρόκειται να εξηγήσουμε. Ακόμα λιγότερο υπάρχει μια συμφωνία, μια αυθαίρετη κοινωνική σύμβαση· αν ο άγριος, ο μονήρης μέσα στο δάσος, έπρεπε να επινοήσει μια γλώσσα μόνο για τον εαυτό του, δεν θα την είχε επίσης ποτέ μιλήσει. Η γλώσσα υπήρξε μια συμφωνία της ψυχής του με τον εαυτό του, και ακριβώς μια τόσο αναγκαία συμφωνία, όσο ο άνθρωπος ήταν άνθρωπος. Αν σε κάποιους άλλους ήταν ακατανόητος ο τρόπος με τον οποίο μια ανθρώπινη ψυχή μπόρεσε να επινοήσει γλώσσα, τότε σε μένα είναι εξίσου ακατανόητος ο τρόπος με τον οποίο μια ανθρώπινη ψυχή, ό,τι αυτή είναι, ακριβώς με το

να μην έχει ήδη στόμα και κοινωνία θα μπορούσε να υπάρξει ποτέ χωρίς να πρέπει να επινοηθεί γλώσσα.

Τίποτα δεν θα εξηγήσει σαφέστερα αυτή την καταγωγή απ' ό,τι οι αντιρρήσεις των αντιπάλων. Ο πιο εμβριθής, ο πιο διεξοδικός υπερασπιστής της θεϊκής καταγωγής της γλώσσας*, ακριβώς επειδή διαπέρασε κάπως την επιφάνεια, την οποία οι άλλοι μόνο αγγίζουν, γίνεται σχεδόν ένας υπερασπιστής της αληθινής ανθρώπινης καταγωγής. Αυτός σταμάτησε άμεσα στα πρόθυρα της απόδειξης, και η βασική του αντίρρηση, απλώς λίγο σωστότερα ερμηνευμένη, γίνεται αντίρρηση εναντίον του εαυτού της και απόδειξη του αντιθέτου της, της ανθρώπινης δυνατότητας της γλώσσας. Θέλει να αποδείξει, «ότι η χρήση της γλώσσας είναι αναγκαία για τη χρήση του Λόγου»! Αν όμως το είχε αποδείξει, τότε δεν ξέρω τι άλλο θα είχε αποδειχτεί με αυτό, «από το ότι επειδή η χρήση του Λόγου στον άνθρωπο είναι φυσική, η χρήση της γλώσσας θα έπρεπε να είναι ακριβώς το ίδιο»! Δυστυχώς όμως δεν απέδειξε την πρότασή του. Αποσαφήνισε μονάχα με πολύ κόπο, ότι τόσο πολλά λεπτά, περίπλοκα ενεργήματα, όπως προσοχή, αναστοχασμός, αφαίρεση κοκ., δεν μπορούν να λάβουν χώρα *ευχερώς* χωρίς κάποια σημεία, πάνω στα οποία να στηρίζεται η ψυχή· όμως αυτό το *όχι ευχερώς,* το *όχι εύκολα,* το *όχι πιθανώς* δεν εξαντλεί ακόμα τίποτα. Έτσι όπως εμείς με λίγες αφαιρετικές δυνάμεις μπορούμε να σκεφτούμε μόνο λίγη αφαίρεση χωρίς αισθητά σημεία, έτσι άλλα όντα μπορούν να σκεφτούν περισσότερη χωρίς αυτά· τουλάχιστον αυτό δεν συνεπάγεται ακόμα καθόλου ότι *αυτή καθεαυτή* καμία αφαίρεση δεν είναι δυνατή χωρίς αισθητό σημείο. Έχω αποδείξει ότι η χρήση του Λόγου όχι μόνο δεν είναι απλώς ευχερής, αλλά ότι ούτε η παραμικρή χρήση του Λόγου, ούτε η απλούστερη, σαφής αναγνώριση, ούτε η απλούστερη κρίση μιας ανθρώπινης σωφροσύνης δεν είναι δυνατή χωρίς κάποιο χαρακτηριστικό· διότι η διαφορά δύο πραγμάτων μπορεί πάντα να αναγνωριστεί μόνο μέσω ενός τρίτου. Ακριβώς αυτό το τρίτο, αυτό το χαρακτηριστικό, γίνεται επομένως εσωτερική χαρα-

* Süßmilch, ό. π.

κτηριστική λέξη: συνεπώς η γλώσσα προκύπτει εντελώς φυσικά από την αρχική πράξη του Λόγου. – Ο κύριος Süßmilch θέλει να αποσαφηνίσει,* ότι οι *ανώτερες* εφαρμογές του Λόγου δεν θα μπορούσαν να λάβουν χώρα χωρίς γλώσσα, και αναφέρει γι' αυτό τα λόγια του Wolff,[22] ο οποίος όμως και μόνο γι' αυτή την περίπτωση μιλάει με πιθανότητες. Η περίπτωση είναι πράγματι άσχετη με το ζήτημα· διότι οι ανώτερες εφαρμογές του Λόγου, όπως αυτές λαμβάνουν χώρα στις θεωρητικές επιστήμες, δεν ήταν βέβαια αναγκαίες για τον αρχικό θεμέλιο λίθο της δημιουργίας της γλώσσας. Και όμως, ακόμα και αυτή η εύκολα αποδείξιμη πρόταση του κυρίου Süßmilch είναι ερμηνεύσιμη, μιας και πιστεύω να έχω αποδείξει ότι ακόμη και η αρχική, κατώτερη εφαρμογή του Λόγου δεν μπορούσε να λάβει χώρα χωρίς γλώσσα. Όταν όμως τώρα συμπεραίνει, ότι κανένας άνθρωπος δεν μπορεί να έχει επινοήσει από μόνος του γλώσσα, διότι ήδη για την επινόηση της γλώσσας χρειάζεται Λόγος, επομένως θα έπρεπε να έχει υπάρξει ήδη γλώσσα, προτού αυτή υπάρξει, τότε εγώ σταματάω αυτή την αιώνια περιστρεφόμενη σβούρα, την εξετάζω σωστά, και τώρα βέβαια αυτός λέει κάτι εντελώς διαφορετικό: ratio et oratio [Λόγος και προφορική ομιλία]! Πράγματι! Εφόσον κανένας Λόγος δεν ήταν δυνατός στον άνθρωπο χωρίς γλώσσα, γι' αυτό πράγματι η επινόηση της δεύτερης είναι τόσο φυσική στον άνθρωπο, τόσο παλιά, τόσο αρχέγονη, τόσο χαρακτηριστική, όσο είναι η χρήση του πρώτου.

Αποκάλεσα αυτό το είδος συμπεράσματος του Süßmilch αιώνια περιστρεφόμενη σβούρα, διότι μπορώ να τη στρέψω ακριβώς τόσο καλά εναντίον του όσο αυτός εναντίον μου: και το πράγμα στριφογυρίζει συνεχώς. Χωρίς γλώσσα ο άνθρωπος δεν έχει κανένα Λόγο και χωρίς Λόγο καμιά γλώσσα. Χωρίς γλώσσα και Λόγο δεν είναι ικανός για καμιά θεϊκή διδασκαλία, και χωρίς θεϊκή διδασκαλία δεν έχει εν τούτοις κανένα Λόγο και γλώσσα – πού φθάνουμε τότε; Πώς μπορεί ο άνθρωπος να μάθει γλώσσα μέσω θεϊκής διδασκαλίας όταν δεν έχει κανένα Λόγο, και όταν μάλιστα δεν κατέχει την παραμικρή χρήση του

* Ό.π., σελ. 52.

Λόγου χωρίς γλώσσα; Θα έχει συνεπώς γλώσσα προτού την έχει και μπορεί να την έχει; Ή μπορεί αυτή να γίνει έλλογη χωρίς την παραμικρή ιδιαίτερη χρήση του Λόγου; Προκειμένου ο άνθρωπος να είναι ικανός για την πρώτη συλλαβή της θεϊκής διδασκαλίας θα έπρεπε βέβαια, όπως παραδέχεται και ο ίδιος ο κύριος Süβmilch, να είναι άνθρωπος, αυτό σημαίνει να μπορεί να σκέφτεται με σαφήνεια, μιας και άλλωστε με την πρώτη σαφή σκέψη υπήρξε ήδη γλώσσα στην ψυχή του· αυτή συνεπώς επινοήθηκε από ιδιαίτερα μέσα και όχι μέσω μιας θεϊκής διδασκαλίας. – Γνωρίζω καλά, τι έχει κάποιος κυρίως στο νου του όσον αφορά αυτή τη θεϊκή διδασκαλία: τη γλωσσική διδασκαλία των γονιών στα παιδιά· όμως ας σκεφτεί, ότι εδώ δεν πρόκειται καθόλου γι' αυτή την περίπτωση. Οι γονείς δεν διδάσκουν ποτέ τα παιδιά γλώσσα χωρίς αυτά τα ίδια πάντα συγχρόνως να επινοούν. Απλά και μόνο εφιστούν την προσοχή τους στις διαφορές των πραγμάτων, μέσω ορισμένων γλωσσικών σημείων, και έτσι για παράδειγμα δεν τα υποκαθιστούν, αλλά τα διευκολύνουν και προωθούν σε αυτά απλώς τη χρήση του Λόγου μέσω της γλώσσας. Αν θέλει κάποιος να υποθέσει μια τέτοια υπερφυσική διευκόλυνση για άλλους λόγους, τότε αυτό δεν αφορά σε τίποτα το σκοπό μου· μόνο που και σε αυτή την περίπτωση ο Θεός δεν *επινόησε* απολύτως καμιά γλώσσα για τους ανθρώπους, αλλά αυτοί έπρεπε ακόμα πάντοτε με τη δράση των δικών τους δυνάμεων, απλώς με μια ανώτερη διοργάνωση, να *βρουν* τη γλώσσα τους. Προκειμένου οι άνθρωποι να μπορέσουν να συλλάβουν την πρώτη λέξη ως λέξη, δηλ. ως χαρακτηριστικό σημάδι του Λόγου, ακόμα κι από το στόμα του Θεού, ήταν αναγκαίος ο Λόγος, και ο άνθρωπος έπρεπε να χρησιμοποιήσει την ίδια σκέψη, αυτή τη λέξη, ως λέξη, για να *κατανοεί*, σαν να την είχε επινοήσει πρωταρχικά. Όλα τα όπλα του αντιπάλου μου στρέφονται εναντίον του: ο άνθρωπος έπρεπε να κάνει πραγματική χρήση του Λόγου για να μάθει τη θεϊκή γλώσσα· το ίδιο έκανε επίσης πάντοτε ένα παιδί που μαθαίνει, εφόσον αυτό δεν πρέπει σαν παπαγάλος να λέει απλώς λέξεις χωρίς να σκέφτεται. Θα ήταν όμως οι άνθρωποι αντάξιοι μαθη-

τές του Θεού αν αυτοί μάθαιναν έτσι; Και αν αιωνίως μάθαιναν έτσι, πώς θα είχαμε εμείς λοιπόν τη γλώσσα του Λόγου μας;

Εγώ κολακεύομαι που, αν ζούσε ακόμα ο άξιος αντίπαλός μου, αυτός θα αντιλαμβανόταν ότι η αντίρρησή του, λίγο περισσότερο προσδιορισμένη, γίνεται η ίδια η ισχυρότερη απόδειξη εναντίον του και ότι συνεπώς, χωρίς να το ξέρει, τα υλικά που έχουν συγκεντρωθεί στο ίδιο του το βιβλίο καταλήγουν στην αναίρεσή του. Έτσι αυτός δεν θα κρυβόταν πίσω από την έκφραση «έλλογη ικανότητα, η οποία όμως ακόμα δεν είναι ούτε κατ' ελάχιστο Λόγος»· διότι οποιαδήποτε προσοχή κι αν δώσει κανείς, δημιουργούνται αντιφάσεις! Μιλάμε για ένα έλλογο ον χωρίς την ελάχιστη χρήση του Λόγου ή για ένα ον που χρησιμοποιεί το Λόγο χωρίς γλώσσα! Για ένα άλογο ον, στο οποίο η διδασκαλία μπορεί να δώσει Λόγο, ή για ένα ικανό για διδασκαλία ον, το οποίο όμως είναι χωρίς Λόγο! Για ένα ον χωρίς την παραμικρή χρήση του Λόγου – και όμως αυτό είναι άνθρωπος! Για ένα ον, το οποίο δεν μπορούσε να χρησιμοποιήσει τον Λόγο βάσει των φυσικών του δυνάμεων και όμως με την υπερφυσική διδασκαλία έμαθε να τον χρησιμοποιεί φυσιολογικά! Για μια ανθρώπινη γλώσσα, η οποία δεν ήταν καθόλου ανθρώπινη, δηλ. η οποία δεν μπορούσε να γεννηθεί από καμία ανθρώπινη δύναμη, και για μια γλώσσα, η οποία εν τούτοις είναι τόσο ανθρώπινη, ώστε χωρίς αυτή καμία από της ιδιαίτερες δυνάμεις του δεν μπορεί να εκφραστεί! Για ένα πράγμα δηλ., χωρίς το οποίο αυτός δεν ήταν άνθρωπος, και εν τούτοις για μια κατάσταση όπου, αφού ήταν άνθρωπος και δεν είχε το πράγμα, το οποίο ωστόσο υπήρχε προτού υπάρξει, αυτό έπρεπε να εκφραστεί προτού να μπορέσει να εκφραστεί κοκ. – Όλες αυτές οι αντιφάσεις γίνονται ολοφάνερες, αν άνθρωπος, Λόγος και γλώσσα εκληφθούν ως πραγματικά, ως αυτό που αυτά είναι, και το φάντασμα της λέξης «ικανότητα» (ανθρώπινη ικανότητα, έλλογη ικανότητα, γλωσσική ικανότητα) ξεσκεπαστεί ως προς την ανοησία του.

«Όμως τα άγρια ανθρώπινα όντα που ζούσαν ανάμεσα στις αρκούδες είχαν γλώσσα; Και δεν ήταν αυτά άνθρωποι;»* Βεβαιότατα! Μόνο που *πρώτον*, αυτοί ήταν άνθρωποι μέσα σε μια αφύσικη κατάσταση! Άνθρωποι εκφυλισμένοι! Τοποθέτησε την πέτρα πάνω σε αυτό το φυτό, δεν θα αναπτυχθεί στραβά; Και δεν είναι αυτό παρ' όλα αυτά σύμφωνα με τη φύση του ένα φυτό που αναβλαστάνει; Και δεν εκφράστηκε κι εδώ αυτή η ίδια η όρθια αναβλαστάνουσα δύναμη, καθώς αυτή τυλίγονταν στραβά γύρω από την πέτρα; Συνεπώς *δεύτερον*, ακόμα και η δυνατότητα αυτού του εκφυλισμού αποδεικνύει ανθρώπινη φύση. Ακριβώς επειδή ο άνθρωπος δεν έχει κανένα τόσο συναρπαστικό ένστικτο όπως τα ζώα, επειδή είναι λιγότερο ικανός σε κάποια πράγματα – κοντολογίς! – επειδή είναι άνθρωπος, γι' αυτό και μπορούσε να εκφυλιστεί. Θα είχε μάθει πράγματι ποτέ να γογγύζει και να έρπει τόσο όμοια με μια αρκούδα, αν δεν είχε εύκαμπτα όργανα, αν δεν είχε ευλύγιστα μέλη; Κάθε άλλο ζώο, ένας πίθηκος ή ένας γάιδαρος, θα το κατόρθωνε τόσο πολύ; Επομένως, στην πραγματικότητα, η ανθρώπινη φύση του δεν δρούσε με αυτό το σκοπό, ώστε αυτός να μπορέσει να γίνει τόσο αφύσικος; Κι όμως *τρίτον*, ακριβώς γι' αυτό το λόγο αυτή παρέμεινε πάντοτε ακόμα μια ανθρώπινη φύση· μήπως όμως αυτός γόγγυζε, σερνόταν, έτρωγε, οσφραινόταν *εντελώς* σαν αρκούδα; Ή μήπως άραγε δεν παρέμεινε αιωνίως μια ανθρώπινη αρκούδα που σκοντάφτει και τραυλίζει, και συνεπώς ένα ατελές διπλό ον; Όσο λίγο βέβαια το δέρμα και η όψη του, τα πόδια και το γλωσσικό του όργανο μπορούσαν να αλλάξουν και να μεταβληθούν πλήρως παίρνοντας τα χαρακτηριστικά της αρκούδας, τόσο λίγο – γι' αυτό μην μας αφήσετε ποτέ να αμφιβάλλουμε! – το μπορούσε αυτό η φύση της ψυχής του. Ο Λόγος του είχε θαφτεί υπό την πίεση της αισθητικότητας, των αρκουδίσιων ενστίκτων· όμως ήταν ακόμα πάντοτε ένας ανθρώπινος Λόγος, διότι αυτά τα ένστικτα δεν ήταν ποτέ πλήρως σαν της αρκούδας. Και ότι αυτό βέβαια έτσι έγινε, το επιβεβαιώνει *τελικά* η εξέλιξη ολόκληρου του σκηνικού. Όταν τα εμπόδια απο-

---

* Süßmilch, ό.π. σελ. 47.

σοβήθηκαν, όταν αυτοί οι άνθρωποι-αρκούδες επανήλθαν στο γένος τους, δεν έμαθαν να βαδίζουν όρθια και να μιλούν *φυσικότερα*, μιας και πριν είχαν μάθει να έρπουν και να γογγύζουν πάντα αφύσικα; Το δεύτερο το κατάφερναν πάντα μόνο σαν αρκούδες· το πρώτο το μάθαιναν μέσα σε λίγο καιρό εντελώς *ανθρώπινα*. Ποιος από τα προηγούμενα αδέλφια τους μέσα στο δάσος το μάθαινε αυτό μαζί τους; Και επειδή καμία αρκούδα δεν μπορούσε να το μάθει αυτό, διότι δεν είχε τη σωματική και ψυχική έμφυτη ικανότητα γι' αυτό, δεν ήταν συνεπώς αναγκασμένος ο άνθρωπος-αρκούδα να διατηρεί το Λόγο πάντα στην άγρια κατάσταση που ο ίδιος βρισκόταν; Αν ο Λόγος τού είχε δώσει απλώς διδασκαλία και συνήθεια, γιατί δεν έκανε το ίδιο και στην αρκούδα; Και τι θα σήμαινε λοιπόν ότι κάποιος δίνει μέσω διδασκαλίας Λόγο και ανθρωπινότητα, όταν ο ίδος δεν τα έχει; Πιθανώς αυτό να συνέβη με τον ίδιο τρόπο που η χειρουργική βελόνα δίνει την οπτική ικανότητα στο μάτι όταν αφαιρεί τη μεμβράνη του καταρράκτη. Τι συνεπώς να συμπεράνουμε από την πιο αφύσικη περίπτωση της φύσης; Ας παραδεχτούμε όμως ότι είναι μια αφύσικη περίπτωση. Κι όμως πράγματι, αυτή αποτελεί επιβεβαίωση της φύσης!

Ολόκληρη η υπόθεση του Ρουσσώ περί της ανισότητας των ανθρώπων βασίζεται, ως γνωστόν, σε τέτοιες περιπτώσεις εκφυλισμού, και οι αμφιβολίες του απέναντι στην ανθρώπινη φύση της γλώσσας αφορούν είτε λανθασμένους τρόπους προέλευσης είτε την αναφερθείσα δυσκολία, ότι δηλ. ήδη ο Λόγος είχε χρησιμέψει για την επινόηση της γλώσσας. Στη μεν πρώτη περίπτωση είναι σωστές, στη δε δεύτερη αναιρούνται και μπορούν να αναιρεθούν μάλιστα από το ίδιο το στόμα του Ρουσσώ. Αυτός από τη μια πλευρά εφοδιάζει το φάντασμά του, τον φυσικό άνθρωπο, αυτό το εκφυλισμένο ον, με την έλλογη ικανότητα, κι από την άλλη το εφοδιάζει με την τελειοποιησιμότητα, και μάλιστα με αυτή ως ιδιότητα του χαρακτήρα, και ακόμα περισσότερο με αυτή σε τόσο υψηλό βαθμό, ώστε με αυτόν τον τρόπο να μπορεί να μαθαίνει απ' όλα τα ζωικά είδη. Και τι δικαιώματα δεν του έχει δώσει τώρα ο Ρουσσώ! Περισσότερα απ' όσα εμείς θέλουμε και χρειαζόμαστε! Η πρώτη σκέψη: «Κοίτα!

αυτό προσιδιάζει στο ζώο! Ο λύκος ουρλιάζει! Η αρκούδα γογγύζει!», είναι ήδη – σκεπτόμενος κάτω από ένα τέτοιο φως, ότι αυτή η σκέψη θα μπορούσε να συνδεθεί με τη δεύτερη: «Αυτό εγώ δεν το έχω»! – πραγματική σκέψη· και τώρα η τρίτη και η τέταρτη: «Πράγματι! αυτό θα ήταν επίσης σύμφωνο με τη φύση μου! Θα μπορούσα να το μιμηθώ! Θέλω να το μιμηθώ! Έτσι το γένος μου γίνεται πιο τέλειο!» – τι πλήθος λεπτών σκέψεων μετά από μια τέτοια σειρά συλλογισμών! Κι αυτό εφόσον το ον, το οποίο θα μπορούσε να εκφράσει την πρώτη σκέψη, έπρεπε να είχε ήδη μια γλώσσα της ψυχής και να κατείχε ήδη την τέχνη να σκέφτεται, η οποία δημιούργησε την τέχνη να μιλά. Ο πίθηκος πάντα πιθηκίζει, όμως δεν έχει μιμηθεί ποτέ, δεν έχει πει ποτέ με σωφροσύνη στον εαυτό του: «Θέλω να μιμηθώ αυτό, προκειμένου να κάνω τελειότερο το γένος μου!», διότι αν το είχε κάνει ποτέ, αν είχε ιδιοποιηθεί έστω και μία μόνο μίμηση, αν την είχε διαιωνίσει στο γένος του με εκλογή και σκοπό, θα είχε μπορέσει έστω και μία φορά να σκεφτεί μία τέτοια μοναδική σκέψη – την ίδια στιγμή όμως αυτός δεν θα ήταν πλέον πίθηκος! Με όλη την πιθηκίσια μορφή του, χωρίς έναν φθόγγο του γλωσσικού του οργάνου, θα ήταν εσωτερικά ένας ομιλών άνθρωπος, ο οποίος αργά ή γρήγορα θα έπρεπε να επινοήσει την εξωτερική του γλώσσα. Ποιος ουραγκοτάγκος όμως πρόφερε ποτέ έστω και μία μόνο λέξη με όλα τα ανθρώπινα φωνητικά όργανα;

Υπάρχουν βέβαια ακόμα Νέγροι συνάνθρωποί μας στην Ευρώπη που εδώ λένε: «Ναι, ίσως αυτό να γινόταν – αν αυτός ήθελε μόνο να μιλήσει! – ή αν υπήρχαν οι συνθήκες! – ή αν μπορούσε!» – Αν *μπορούσε!* – αυτό θα ήταν βέβαια το καλύτερο. Διότι και τα δύο πρώτα «Αν» έχουν επαρκώς αναιρεθεί βάσει της ιστορίας των ζώων, και άλλωστε εξαιτίας των οργάνων του, όπως είπαμε, η ικανότητά του δεν χρονοτριβεί! Ο ουραγκοτάγκος έχει ένα κεφάλι εσωτερικά και εξωτερικά διαμορφωμένο όπως εμείς, έχει όμως ποτέ μιλήσει; Ο παπαγάλος και το ψαρόνι έχουν μάθει αρκετούς ανθρώπινους ήχους· έχουν σκεφτεί όμως ποτέ μια ανθρώπινη λέξη; – Κυρίως εδώ δεν μας ενδιαφέρουν ακόμη οι εξωτερικοί ήχοι των λέξεων· εμείς μιλάμε για

την εσωτερική, αναγκαία γένεση μιας λέξης, ως το χαρακτηριστικό μιας σαφούς σκέψης. – Αν όμως το είχε ποτέ ένα ζωικό είδος, με ποιο τρόπο υπάρχει, εκφράζεται; Θα έπρεπε συνεχώς να έχουμε υπόψη ότι αυτός ο ειρμός σκέψεων, αυτή η συνομιλία της ψυχής, εκφράζονται πάντοτε όπως θέλουν. Ποιο όμως ζωικό είδος τα έχει; Η αλεπού ενεργεί όσες φορές της επιτρέπει ο Αίσωπος να ενεργεί· κι όμως αυτή δεν ενήργησε ποτέ με τον τρόπο σκέψης του Αισώπου, και την πρώτη φορά που η κυρά-Αλεπού θα μπορέσει να το κάνει, θα μπορέσει συγχρόνως να επινοήσει τη γλώσσα της και να μυθολογήσει για τον Αίσωπο όπως ο Αίσωπος γι' αυτή. Ο σκύλος έμαθε να καταλαβαίνει πολλές λέξεις και εντολές, όμως όχι ως λέξεις, αλλά ως σημεία, συνδεδεμένα με χειρονομίες, με πράξεις· αν καταλάβαινε ποτέ έστω και μία μόνο λέξη με την ανθρώπινη έννοια, τότε δεν θα υπηρετούσε πλέον, τότε θα δημιουργούσε από μόνος του τέχνη, δημοκρατία και γλώσσα. Επιπλέον ας παρατηρήσουμε, ότι αν έστω και μια φορά παραλείψουμε το σημείο της ακριβούς γένεσης, τότε το πεδίο του σφάλματος και στις δυο πλευρές γίνεται αμέτρητα μεγάλο! Τότε η γλώσσα γίνεται σύντομα τόσο υπεράνθρωπη ώστε να πρέπει να την επινοήσει ο Θεός, γίνεται σύντομα τόσο αντιανθρώπινη ώστε να μπορεί να την επινοήσει κάθε ζώο, εφόσον θα έμπαινε στον κόπο. Ο στόχος της αλήθειας ξεκινάει μονάχα από ένα σημείο! Ξεκινώντας απ' αυτό βλέπουμε όλες τις πλευρές: Γιατί κανένα ζώο δεν μπορεί να επινοήσει γλώσσα; Γιατί κανένας Θεός δεν δύναται να επινοήσει γλώσσα; Και γιατί ο άνθρωπος, ως άνθρωπος, μπορεί και πρέπει να επινοήσει γλώσσα;

Περισσότερο δεν μπορώ να παρακολουθήσω τη μεταφυσική υπόθεση όσον αφορά τη θεϊκή προέλευση της γλώσσας, αφού η ψυχολογική της αβασιμότητα έχει καταδειχτεί από το ότι, προκειμένου ο άνθρωπος να κατανοήσει τη γλώσσα των θεών του Ολύμπου, έπρεπε να είχε ήδη Λόγο, επομένως ήδη γλώσσα. Ακόμα λιγότερο μπορώ να ανακατευτώ με κάποια ευχάριστη λεπτομέρεια των ζωικών γλωσσών, αφού αυτές πράγματι όλες, όπως είδαμε, απέχουν ολοκληρωτικά και απαράμιλλα από την ανθρώπινη γλώσσα. Απεναντίας θα μου ήταν πάρα πολύ δυσά-

ρεστο να παραιτηθώ απ' αυτή, αν σε αυτή την περίπτωση οι διάφορες απόψεις που υπάρχουν μέσα στα πλατιά πεδία της Λογικής, της Αισθητικής και της Ψυχολογίας, εκκινώντας απ' αυτό το γενετικό σημείο της γλώσσας μέσα στην ανθρώπινη ψυχή, κατέληγαν ιδιαιτέρως στα εξής ερωτήματα: Πόσο πολύ μπορεί κάποιος να σκέφτεται *χωρίς* γλώσσα; – Τι πρέπει κάποιος να σκέφτεται *με* τη γλώσσα; Αυτά είναι ερωτήματα, τα οποία κατόπιν, όσον αφορά τις εφαρμογές, επεκτείνονται σχεδόν σε όλες τις επιστήμες. Σε αυτή την περίπτωση θα αρκούσε *να αντιληφθούμε τη γλώσσα ως τον πραγματικό διαφοροποιό χαρακτήρα του είδους μας εξωτερικά, όπως είναι ο Λόγος εσωτερικά.*

Ωστόσο επίσης η «λέξη» και ο «Λόγος», η «έννοια» και ο «λόγος», η «γλώσσα» και η «αιτία» έχουν σε περισσότερες από μία γλώσσα *ένα* όνομα, και αυτή η συνωνυμία περιέχει όλη τη γενετική τους προέλευση. Στις ανατολικές χώρες έχει γίνει ο πιο συνήθης ιδιωτισμός να ονομάζουν την *αναγνώριση* ενός πράγματος *ονοματοθεσία·* διότι στο βάθος της ψυχής και οι δύο πράξεις ταυτίζονται. Ονομάζουν τον άνθρωπο *ομιλούν* ζώο και τα άλογα ζώα *άλαλα*. Η έκφραση είναι αισθητά χαρακτηριστική, και η ελληνική λέξη ἀλογος[23] περιλαμβάνει και τα δύο. Συνεπώς η γλώσσα γίνεται ένα φυσικό όργανο της διάνοιας, μια τέτοιου είδους *αίσθηση της ανθρώπινης ψυχής*, με τον ίδιο τρόπο που η οπτική δύναμη εκείνης της ευαίσθητης ψυχής των Αρχαίων κατασκευάζει το μάτι και το ένστικτο της μέλισσας την κυψέλη της.

Είναι υπέροχο που αυτή η νέα, εξίσου ως προς την προέλευσή της αυτοδημιουργηθείσα αίσθηση του πνεύματος είναι πάλι ένα μέσο σύνδεσης. Εγώ δεν μπορώ να σκεφτώ την πρώτη ανθρώπινη σκέψη, ούτε να παραθέσω την πρώτη συνετή κρίση, χωρίς να κάνω διάλογο με την ψυχή μου ή να προσπαθήσω να κάνω διάλογο· η πρώτη ανθρώπινη σκέψη προετοιμάζεται συνεπώς σύμφωνα με την ουσία της για να μπορεί να κάνει διάλογο με άλλες σκέψεις! Το πρώτο χαρακτηριστικό που αντιλαμβάνομαι είναι χαρακτηριστική λέξη για μένα και ανακοινωτική λέξη για άλλους!

«Sic verba, quibus voces sensusque notarent
Nominaque invenere»

Οράτιος.[24]

Τρίτο κεφάλαιο

Η εστία, πάνω στην οποία ανάβει η θεϊκή σπίθα του Προμηθέα βρέθηκε μέσα στην ανθρώπινη ψυχή: *με το πρώτο χαρακτηριστικό δημιουργήθηκε γλώσσα.* Όμως ποια ήταν τα πρώτα χαρακτηριστικά που έγιναν στοιχεία της γλώσσας;

I. Ήχοι

Οι τυφλοί* του Cheselden[25] δείχνουν πόσο αργά αναπτύσσεται η όραση, πόσο δύσκολα φτάνει η ψυχή στις έννοιες του χώρου, της μορφής και του χρώματος, πόσες πολλές προσπάθειες πρέπει να γίνουν, πόση πολλή μετρητική τέχνη πρέπει να αποκτηθεί, προκειμένου αυτοί να χρησιμοποιούν με σαφήνεια αυτά τα χαρακτηριστικά· ωστόσο αυτή δεν ήταν η πιο κατάλληλη αίσθηση για την επινόηση της γλώσσας. Αφενός τα φαινόμενα της όρασης ήταν τόσο ψυχρά και βουβά, αφετέρου τα αισθήματα των πιο χονδροειδών αισθήσεων ήταν τόσο ασαφή και ανακατεμένα, ώστε από κάθε φυσική σκοπιά είτε δεν προέκυψε τίποτα είτε *το αυτί υπήρξε ο πρώτος δάσκαλος της γλώσσας.*

Υπάρχει π. χ. το πρόβατο. Αυτό ως εικόνα καταγράφεται στο μάτι μαζί με όλα τα αντικείμενα, τις εικόνες και τα χρώματα πάνω σε έναν φυσικό πίνακα. Και όμως, πόσο πολύ κοπιαστικό είναι να τα ξεχωρίσουμε! Όλα τα χαρακτηριστικά είναι με ωραίο τρόπο μπλεγμένα, το ένα δίπλα στο άλλο, κι όμως όλα είναι ακόμα απερίγραπτα! Ποιος μπορεί να μιλήσει για μορφή;

---

* Βλ. *Philosophical Transactions of the Royal Society of London* – Επιτομή – και επίσης την *Ανατομία* του Cheselden, την *Οπτική* των Smith-Kästner,[26] τη *Φυσική Ιστορία* του Buffon[27], την *Εγκυκλοπαίδεια*, καθώς και τα δέκα μικρά γαλλικά λεξικά για τυφλούς.

Ποιος μπορεί να ηχήσει χρώματα; Ένας άνθρωπος ψηλαφεί με το χέρι του το πρόβατο· το συναίσθημα είναι πλήρες και σίγουρο, όμως όσο είναι πλήρες, τόσο είναι αόριστα ανακατεμένο! Ποιος μπορεί να πει αυτό που αισθάνεται; Όμως άκουσε προσεκτικά! Το πρόβατο *βελάζει*! Από την οθόνη της εικόνας των χρωμάτων, μέσα στην οποία τόσα λίγα μπορούσαν να διαφοροποιηθούν, αποσπάται από το πρόβατο ελεύθερα ένα χαρακτηριστικό και εισδύει βαθιά και καθαρά μες στην ψυχή. «Α!» λέει ο ανήλικος που μαθαίνει όπως εκείνος ο τυφλός του Cheselden, «τώρα εγώ θα σε αναγνωρίσω – εσύ βελάζεις!». Η τρυγώνα τρύζει! Ο σκύλος γαβγίζει! Εδώ υπάρχουν τρεις λέξεις, επειδή αυτός δοκίμασε τρεις σαφείς ιδέες, τη μια στη Λογική του, τις άλλες δύο στο λεξιλόγιό του! Λόγος και γλώσσα έκαναν από κοινού ένα γόνιμο βήμα, και η φύση τα συνάντησε στα μισά του δρόμου – μέσω της ακοής. Η φύση δεν ήχησε απλώς το χαρακτηριστικό, αλλά βαθιά μες στην ψυχή! Ακούστηκε! Η ψυχή συνέλαβε – εδώ αυτή έχει μία *φωνητική λέξη*![28]

Συνεπώς ο άνθρωπος ως ένα ον που ακούει προσεκτικά, που παρατηρεί, είναι φυσικά διαμορφωμένος προκειμένου να φέρει γλώσσα, και ακόμη και ένας τυφλός και μουγκός, βλέπει κανείς, θα ήταν αναγκασμένος να επινοήσει γλώσσα, αρκεί να μην είναι αναίσθητος και κουφός. Τοποθετήστε τον προφέροντας του άνεση και ευχαρίστηση πάνω σε ένα απομονωμένο νησί: η φύση θα του αποκαλυφθεί μέσω των αυτιών. Χιλιάδες πλάσματα, τα οποία δεν μπορεί να δει, θα εμφανιστούν εν τούτοις να μιλούν με αυτόν, και αν ακόμα το στόμα και τα μάτια του έμεναν αιωνίως κλειστά, η ψυχή του δεν θα μπορούσε ωστόσο να μείνει εντελώς χωρίς γλώσσα. Κάθε φορά που τα φύλλα του δέντρου θροΐζουν προσφέροντας δροσιά στον δυστυχισμένο μονήρη, κάθε φορά που το ρυάκι που κελαρύζει δίπλα του τον λικνίζει καθώς κοιμάται και ο δυτικός άνεμος που βουΐζει προς το μέρος του ριπίζει τις παρειές του – το πρόβατο που βελάζει του δίνει γάλα, η πηγή που κελαρύζει του δίνει νερό, το δέντρο που θροΐζει καρπούς – αυτός ενδιαφέρεται αρκετά να *γνωρίσει* τα ευεργετικά όντα, βιάζεται αρκετά, όντας χωρίς μάτια και γλωσσικό όργανο, να τα *κατονομάσει* μες στην ψυχή του. Το

δέντρο θα λέγεται αυτό που θροΐζει, ο δυτικός άνεμος αυτό που βουΐζει, η πηγή αυτό που κελαρύζει. – Εδώ υπάρχει έτοιμο ένα μικρό λεξικό και περιμένει την αποτύπωση των γλωσσικών οργάνων. Πόσο φτωχές και ασυνήθιστες όμως θα πρέπει να είναι οι παραστάσεις που αυτός ο ακρωτηριασμένος συνδέει με τέτοιους ήχους!*

Τώρα ας αφήσουμε στον άνθρωπο όλες τις αισθήσεις ελεύθερες· αυτός βλέπει, ψηλαφεί και αισθάνεται ταυτόχρονα όλα τα όντα που μιλούν στο αυτί του – τι παράδεισος! Τι αίθουσα διδασκαλίας των ιδεών και της γλώσσας! Δεν είναι ανάγκη να κατεβάσει από τα σύννεφα κανέναν Ερμή ούτε και Απόλλωνα όπως κάνουν οι μηχανές που χρησιμοποιούν στην όπερα – *όλη η πολυτονική, θεϊκή φύση είναι δασκάλα της γλώσσας και μούσα!* Εδώ αυτή οδηγεί όλα τα όντα δίπλα του: το κάθε ον μεταφέρει το όνομά του στο γλωσσικό όργανο του ανθρώπου και κατονομάζεται απ' αυτόν τον συγκαλυμμένο και ορατό Θεό, ο οποίος είναι ταυτόχρονα άρχοντας και υπηρέτης. Το όνομα του παρέχει τη χαρακτηριστική λέξη μέσα στα κατάστιχα της κυριαρχίας του, σαν ένα φόρο υποτέλειας, ώστε με αυτό το όνομα να θυμάται την κυριαρχία του, να το καλεί στο μέλλον και να το απολαμβάνει. Ρωτώ λοιπόν αν ποτέ αυτή η αλήθεια, ότι «Ακριβώς η διάνοια, μέσω της οποίας ο άνθρωπος κυριαρχεί πάνω στη φύση, υπήρξε ο πατέρας μιας ζωντανής γλώσσας, την οποία αυτός απέσπασε από ήχους όντων που ηχούν, μετατρέποντάς τους σε χαρακτηριστικά διάκρισης», ρωτώ, αν αυτή η ξερή αλήθεια των ανατολικών θα μπορούσε να ειπωθεί ποτέ ευγενέστερα και ωραιότερα απ' ό,τι ως εξής: «Ο Θεός οδήγησε τα ζώα σε αυτόν που έβλεπε πως τα ονόμαζε! Και όπως θα τα ονόμαζε, έτσι έπρεπε να λέγονται!». Αυτό με ανατολίτικο, ποιητικό τρόπο μπορεί πιο συγκεκριμένα να ειπωθεί ως εξής: *Ο άνθρωπος επινόησε ο ίδιος τη γλώσσα από ήχους της ζωντανής*

* Ο Ντιντερό σε όλες τις επιστολές του sur les sourds et muets [πάνω στους κουφούς και μουγκούς] μετά δυσκολίας κατέληξε σε αυτό το κύριο θέμα, αφού απλώς χάνει τον καιρό του με συντακτικές αντιστροφές και χιλιάδες άλλα ασήμαντα πράγματα.

φύσης, μετατρέποντάς τους σε χαρακτηριστικά της κυρίαρχης διάνοιάς του! – Και αυτό είναι που αποδεικνύω.

Αν άγγελος ή ουράνιο πνεύμα είχε επινοήσει τη γλώσσα, πώς αλλιώς θα μπορούσε να λάβει χώρα αυτό παρά από το ότι ολόκληρο το οικοδόμημά της θα έπρεπε να είναι ένα αντίτυπο του τρόπου σκέψης αυτού του πνεύματος; Διότι από πού αλλού θα μπορούσα να γνωρίσω μια εικόνα, ζωγραφισμένη από έναν άγγελο, παρά από τον αγγελικό, ουράνιο χαρακτήρα των γνωρισμάτων της; Πού όμως λαμβάνει χώρα αυτό μέσα στη γλώσσα μας; Πράγματι, οικοδόμημα και σχέδιο, όπως επίσης και ο πρώτος θεμέλιος λίθος αυτού του ανακτόρου φανερώνει ανθρώπινη καταγωγή!

Σε ποια γλώσσα είναι οι ουράνιες, πνευματικές έννοιες οι πρώτες; Μήπως όμως αυτά τα ζωντανά σημεία, εκείνες οι έννοιες, οι οποίες επίσης σύμφωνα με την οργάνωση του σκεπτόμενου πνεύματός μας θα έπρεπε να είναι οι πρώτες – τα υποκείμενα, οι notiones communes [κοινές έννοιες], οι σπόροι της γνώσης μας, τα σημεία γύρω από τα οποία όλα στρέφονται και όλα οδηγούν πίσω – είναι στοιχεία της γλώσσας; Τα υποκείμενα θα έπρεπε βέβαια φυσικά να προηγούνται από το κατηγορούμενο, καθώς και τα πιο απλά υποκείμενα από τα σύνθετα· αυτό που πράττει και ενεργεί θα έπρεπε να προηγείται απ' αυτό που το ίδιο πράττει, το ουσιαστικό και βέβαιο θα έπρεπε να προηγείται από το αβέβαιο και συμπτωματικό. – Να λοιπόν κάτι που κάποιος δεν θα μπορούσε να εφαρμόσει σε όλα τα πράγματα, αφού μέσα στις πρωταρχικές γλώσσες μας γενικά λαμβάνει χώρα φανερά το αντίθετο. Μονάχα ένα ον που ακούει, που ακούει προσεκτικά, είναι ικανό να αναγνωρίζει, κι όχι κάποιο ουράνιο πνεύμα: λοιπόν, *τα ηχητικά ρήματα είναι τα πρώτα δυναμικά στοιχεία*. Πώς; Τα ηχητικά ρήματα; Τα ενεργήματα χωρίς ακόμα να υπάρχει τίποτα, αυτό που ενεργεί; Τα κατηγορούμενα χωρίς ακόμη να υπάρχει κανένα υποκείμενο; Το ουράνιο πνεύμα μπορεί να ντράπηκε γι' αυτό, όμως όχι το αισθητό ανθρώπινο ον· διότι, όπως είδαμε, τι θα το συγκινούσε πιο ολόψυχα απ' ό,τι αυτά τα ηχητικά ενεργήματα; Και τι άλλο είναι συνεπώς όλος ο τρόπος κατασκευής της γλώσσας παρά

ένας τρόπος ανάπτυξης του ανθρώπινου πνεύματος, μια ιστορία των ανακαλύψεών του! Η θεϊκή καταγωγή δεν εξηγεί τίποτα και δεν μπορεί να εξηγήσει τίποτα από τον εαυτό της· αυτή είναι, όπως λέει ο Βάκωνας[29] για ένα άλλο ζήτημα, ιέρεια της Εστίας – καθαγιασμένος Θεός μεν, όμως άκαρπος, ευσεβής μεν, όμως δεν χρησιμεύει σε τίποτα!

Συνεπώς το πρώτο λεξιλόγιο συγκεντρώθηκε από τους ήχους όλου του κόσμου. Από το κάθε φωνητικό ον ήχησε η ονομασία του: Η ανθρώπινη ψυχή διαμόρφωσε την εικόνα τους βάσει αυτού, τους σκέφτηκε ως χαρακτηριστικά σημεία – πώς αλλιώς άλλωστε, αφού αυτά τα ηχητικά επιφωνήματα υπήρξαν τα πρώτα, και έτσι συνεπώς π. χ. οι ανατολικές γλώσσες είναι γεμάτες ρήματα ως βασικές ρίζες της γλώσσας. Η σκέψη για το ίδιο το πράγμα αιωρούταν ακόμη ανάμεσα σε αυτό που ενεργεί και το ενέργημα· ο ήχος έπρεπε να δηλώνει το πράγμα έτσι όπως το πράγμα έδινε τον ήχο· από τα ρήματα έγιναν συνεπώς τα ονόματα και όχι τα ρήματα από τα ονόματα. Το παιδί αποκαλεί το πρόβατο όχι πρόβατο, αλλά ένα πλάσμα που βελάζει και συνεπώς κάνει το επιφώνημα ρήμα. Αυτό το ζήτημα μπορεί να εξηγηθεί με βάση τη βαθμιαία πορεία της ανθρώπινης αισθητικότητας, και όχι βέβαια με βάση τη λογική του ανώτερου πνεύματος.

Όλες οι παλιές, άγριες γλώσσες μαρτυρούν σε μεγάλο βαθμό αυτή την καταγωγή, και σε ένα φιλοσοφικό λεξικό των ανατολικών χωρών κάθε ρίζα μαζί με την οικογένειά της, σωστά τεθειμένη και καλά ανεπτυγμένη, θα αποτελούσε έναν χάρτη της πορείας του ανθρώπινου πνεύματος, μια ιστορία της ανάπτυξής του. Ένα ολόκληρο τέτοιο λεξικό θα ήταν η πιο εξαίρετη απόδειξη της επινοητικής τέχνης της ανθρώπινης ψυχής, όχι όμως και της γλωσσικής και διδασκαλικής μεθόδου του Θεού! Γι' αυτό το τελευταίο πολύ αμφιβάλλω!

Αφού ολόκληρη η φύση ηχεί, έτσι για έναν αισθητό άνθρωπο δεν υπάρχει τίποτα φυσικότερο από το ότι αυτή ζει, μιλά, ενεργεί. Εκείνος ο άγριος, ο οποίος έβλεπε το ψηλό δέντρο με τη μεγαλόπρεπη κορυφή του, θαύμαζε: η κορυφή του θρόιζε! Αυτή είναι μια κινούμενη θεότητα! Ο άγριος πέφτει κάτω και

προσκυνάει! Παρατηρήστε εδώ την ιστορία του αισθητού ανθρώπου, τον σκοτεινό δεσμό, *με ποιο τρόπο από τα ρήματα δημιουργούνται ονόματα* – και ιδού το πιο εύκολο βήμα για την αφαίρεση! Στους αγρίους της βόρειας Αμερικής για παράδειγμα το καθετί είναι επίσης ζωντανό: κάθε πράγμα έχει τον καλό του δαίμονα, το πνεύμα του, και το ότι στους Έλληνες και στις ανατολικές χώρες τα πράγματα συνέβησαν ακριβώς έτσι το επιβεβαιώνουν το πιο αρχαίο λεξικό και η γραμματική τους: αυτά είναι όπως ήταν ολόκληρη η φύση για τον πρώτο άνθρωπο, ένα Πάνθεον, ένα βασίλειο ζωντανών όντων που ενεργούν!

Συσχετίζοντας όμως τα πάντα με τον εαυτό του, αφού τα πάντα έμοιαζαν να μιλούν μαζί του και πράγματι ενεργούσαν υπέρ ή εναντίον του, ο άνθρωπος έπαιρνε κι αυτός ανάλογη θέση, αγαπούσε ή μισούσε και παρίστανε το καθετί ανθρώπινα· *όλα αυτά τα ίχνη της ανθρώπινης φύσης αποτυπώνονταν επομένως μέσα στα πρώτα ονόματα!* Επίσης αυτά τα ονόματα εξέφραζαν αγάπη ή μίσος, κατάρα ή ευχή, πραότητα ή εναντιότητα, και ιδιαίτερα από αυτά τα συναισθήματα δημιουργήθηκαν σε τόσο πολλές γλώσσες *τα άρθρα*! Εδώ καθετί ανθρώπινο προσωποποιήθηκε σε θηλυκό και αρσενικό. Παντού ο άνθρωπος έβρισκε θεούς και θεές, όντα που δεν μπορούσαν παρά να ήταν καλά ή κακά! Η μαινόμενη θύελλα και ο γλυκός ζέφυρος, η διαυγής νεροπηγή και ο βαθύς ωκεανός – ολόκληρη η μυθολογία τους βρίσκεται μέσα σε αυτά τα αστείρευτα ορυχεία, στα ρήματα και τα ονόματα των αρχαίων γλωσσών, και το αρχαιότερο λεξικό ήταν έτσι ένα φωνητικό Πάνθεον, μια αίθουσα συνάντησης και των δύο φύλων, όπως ήταν η φύση για τις αισθήσεις του πρώτου επινοητή. Εδώ η γλώσσα ενός αρχαίου, αθώου, άγριου έθνους είναι μια σπουδή μέσα στους λαβύρινθους της ανθρώπινης φαντασίας και των παθών, όπως η μυθολογία του. Κάθε οικογένεια λέξεων είναι ένας θάμνος που αναπτύσσεται γέρνοντας γύρω από μια αισθητή κύρια ιδέα, γύρω από μια ιερή βελανιδιά πάνω στην οποία υπάρχουν ακόμη ίχνη· είναι η εκάστοτε εντύπωση που είχε ο επινοητής γι' αυτή τη Δρυάδα. Τα συναισθήματα είναι σε αυτόν συνυφασμένα· ό,τι κινείται, ζει· ό,τι εδώ ηχεί, μιλάει – κι επειδή εδώ αυτό ηχεί υπέρ ή εναντίον σου,

είναι φίλος ή εχθρός, θεός ή θεά, ενεργεί με βάση τα πάθη όπως εσύ!

Εγώ αγαπώ ένα ανθρώπινο, αισθητό ον πέρα απ' αυτόν τον τρόπο σκέψης. Βλέπω παντού τον αδύναμο, δειλό και συναισθηματικό άνθρωπο, ο οποίος πρέπει να αγαπά ή να μισεί, να πιστεύει ή να φοβάται, και ο οποίος θα ήθελε να διαδώσει αυτά τα αισθήματα από την ψυχή του σε όλα τα όντα. Βλέπω παντού το αδύναμο και όμως δυνατό πλάσμα, το οποίο έχει ανάγκη ολόκληρο το σύμπαν και μπλέκει το καθετί σε πόλεμο και ειρήνη με τον εαυτό του· βλέπω αυτό που εξαρτάται από όλα και όμως σε όλα κυριαρχεί. *Η ποίηση και η δημιουργία των δύο φύλων στη γλώσσα είναι συνεπώς ενδιαφέροντα της ανθρωπότητας* και τα γεννητικά όργανα της ομιλίας είναι τρόπο τινά το μέσο αναπαραγωγής της. Μήπως όμως αυτά τα έφερε από τα άστρα κάτω στη Γη ένα ανώτερο ουράνιο πνεύμα; Αλλά πώς; Ενεπλάκη αυτό το πνεύμα εδώ κάτω στη Γη μας κάτω από το φεγγάρι σε τέτοιου είδους πάθη αγάπης και αδυναμίας, μίσους και φόβου, ώστε να συνδέει το καθετί με συμπάθεια και μίσος, ώστε να δηλώνει την κάθε λέξη νοιώθοντας φόβο και χαρά, ώστε τελικά να στηρίζει το καθετί σε σεξουαλικές συνευρέσεις; Καταλάβαινε και αισθανόταν μήπως αυτό το πνεύμα, όπως καταλαβαίνει ένας άνθρωπος, ότι τα ουσιαστικά έπρεπε να συνδυάζονται με γένη και άρθρα, ότι παρείχε στον εαυτό του ρήματα συγχρόνως ενεργητικά και παθητικά, ότι παρείχε σε αυτά τόσο πολύ γνήσια και διπλά παιδιά, κοντολογίς, ότι στήριζε ολόκληρη τη γλώσσα πάνω στο συναίσθημα των ανθρώπινων αδυναμιών; – Είναι δυνατόν αυτό να καταλάβαινε και να αισθανόταν έτσι;

Για κάποιον υποστηρικτή της υπερφυσικής καταγωγής της γλώσσας υπάρχει μια θεϊκή τάξη της γλώσσας, «ώστε οι περισσότερες ρίζες των λέξεων να είναι μονοσύλλαβες, τα ρήματα να είναι ως επί το πλείστον δισύλλαβα και συνεπώς η γλώσσα να οργανώνεται ανάλογα με το βαθμό μνήμης». Το γεγονός δεν είναι ακριβές και το συμπέρασμα αβέβαιο. Οι ρίζες που υπάρχουν στα κατάλοιπα της γλώσσας που θεωρήθηκε ως η πιο παλιά είναι όλες δισύλλαβα ρήματα, κάτι το οποίο εγώ τώρα μπο-

ρώ πολύ καλά να εξηγήσω με βάση τα προηγούμενα, αφού η υπόθεση για το αντίθετο δεν στηρίζεται πουθενά. Αυτά τα ρήματα δηλαδή βασίζονται άμεσα στους ήχους, οι οποίοι πολλές φορές ηχούν ακόμα μέσα στα επιφωνήματα της φύσης που ηχεί, και διατηρούνται εδώ κι εκεί επίσης ακόμα ως επιφωνήματα· αυτοί όμως έπρεπε, ως ημιάναρθροι ήχοι, ως επί το πλείστον να χαθούν, επειδή διαμορφώθηκε η γλώσσα. Στις ανατολικές γλώσσες ωστόσο λείπουν αυτές οι πρώτες προσπάθειες του γλωσσικού οργάνου που τραυλίζει· όμως το γεγονός ότι λείπουν και ηχούν μόνο τα ομαλά τους κατάλοιπα μέσα στα ρήματα, αποδεικνύει ακριβώς την πρωτοτυπία και την ανθρώπινη φύση της γλώσσας. Είναι λοιπόν αυτές οι ρίζες θησαυροί και αφαιρέσεις της διάνοιας του Θεού ή είναι μήπως οι πρώτοι φθόγγοι του αυτιού που ακούει; Είναι μήπως οι πρώτοι ήχοι του γλωσσικού οργάνου που τραυλίζει; Το ανθρώπινο γένος στην παιδική του ηλικία διαμόρφωσε βέβαια ακριβώς τη γλώσσα που ένας ανήλικος τραυλίζει: είναι το λεξιλόγιο που ψευδίζει η παραμάνα μέσα στο δωμάτιο του βρέφους. Πού βρίσκεται όμως αυτό στο στόμα του εφήβου;

Αυτό που τόσοι πολλοί αρχαίοι λένε και τόσοι πολλοί νεώτεροι επανέλαβαν άσκοπα, λαμβάνει από δω πάλι το ζωτικό του νόημα, ότι δηλαδή η ποίηση είναι παλιότερη από την πρόζα! Διότι τι άλλο ήταν *αυτή η πρώτη γλώσσα παρά μια συγκέντρωση στοιχείων της ποίησης;* Πράγματι, αυτή ήταν μια μίμηση της φωνητικής, ενεργούς, κινούμενης φύσης η οποία, παρμένη από τα επιφωνήματα όλων των όντων, ζωογονήθηκε από επιφωνήματα του ανθρώπινου αισθήματος! Η φυσική γλώσσα όλων των νοητικών όντων, η οποία έχει στιχουργηθεί με ήχους, με εικόνες πράξης, πάθους και ζωτικής ενέργειας! Ένα λεξικό της ψυχής, κάτι που είναι ταυτόχρονα μυθολογία και μια θαυμάσια εποποιία των πράξεων και των λόγων όλων των όντων! Συνεπώς μια διαρκής μυθογραφία με πάθος και ενδιαφέρον! – Τι άλλο είναι εξάλλου ποίηση;

Επιπλέον, η παράδοση της αρχαιότητας λέει, ότι *η πρώτη γλώσσα του ανθρώπινου γένους υπήρξε τραγούδι*, και πολλοί καλοί μουσικοί πίστεψαν ότι οι άνθρωποι θα μπορούσαν να

έχουν μάθει αυτό το τραγούδι πράγματι από τα πουλιά. – Αυτό βέβαια είναι πολύ εύκολο να το πιστέψει κανείς! Ένα μεγάλο, σπουδαίο ρολόι μπορεί πράγματι με όλους τους κοφτερούς του τροχούς, με τα εκ νέου τεντωμένα ελατήρια και τα κέντρα βάρους του να παράγει μια κωδωνοκρουσία. Όμως το να λέμε εδώ, ότι ο πρώτος άνθρωπος που δημιουργήθηκε, με τα ενεργά του κίνητρα, με τις ανάγκες του, με τα ισχυρά του αισθήματα, με την σχεδόν τυφλά απασχολημένη του προσοχή και τέλος με το ακατέργαστο λαρύγγι του, μιμήθηκε το αηδόνι προκειμένου τραγουδώντας να αποκτήσει απ' αυτό μια γλώσσα, αυτό είναι για μένα ακατανόητο, σε όσες πολλές ιστορίες της μουσικής και της ποίησης κι αν υπάρχει. Βέβαια μια γλώσσα θα ήταν δυνατή μέσω μουσικών ήχων (όπως επίσης ο Λάιμπνιτς* κατέληξε στην ίδια ιδέα!). Όμως για τους πρώτους φυσικούς ανθρώπους αυτή η γλώσσα δεν ήταν δυνατή, μιας και αυτή είναι τόσο τεχνητή και εκλεπτυσμένη. Στη σειρά των όντων κάθε πράγμα έχει τη φωνή του και μια γλώσσα σύμφωνα με τη φωνή του. Η γλώσσα του έρωτα μέσα στη φωλιά του αηδονιού είναι γλυκό τραγούδι όπως είναι μούγκρισμα μέσα στη σπηλιά του λιονταριού· μέσα στο δάσος είναι για το άλογο χλιμίντρισμα και μέσα στο απόμερο μέρος της γάτας κραυγές βοήθειας· κάθε είδος μιλά τη δικιά του γλώσσα, όχι για τον άνθρωπο, αλλά για τον εαυτό του, και για τον εαυτό του είναι τόσο ευχάριστη όσο το τραγούδι του Πετράρχη στη Λάουρά του! Συνεπώς όσο λίγο το αηδόνι τραγουδά προκειμένου, όπως κάποιος φαντάζεται, να τραγουδά στον άνθρωπο, τόσο λίγο ο άνθρωπος θα θελήσει ποτέ με τον ίδιο τρόπο να επινοήσει γλώσσα, ώστε αυτός κατόπιν να μπορεί να τιτιβίζει στο αηδόνι. — Τι είδους ον θα ήταν άλλωστε ένα τέρας, ένα ανθρώπινο αηδόνι μέσα σε μια σπηλιά ή μέσα στο δάσος της θήρας;

Αν συνεπώς η πρώτη ανθρώπινη γλώσσα ήταν τραγούδι, τότε αυτό ήταν τραγούδι που για τον άνθρωπο ήταν τόσο φυσικό, τόσο κατάλληλο για τα όργανα και τις φυσικές του ορμές όσο το τραγούδι του αηδονιού για το ίδιο –και το αηδόνι, θα μπο-

---

* Oevres philosophiques publiés p. Raspe p. 232.

ρούσε να πει κανείς, είναι τρόπο τινά ένας πνεύμονας που αιωρείται. Κι όμως, αυτό ακριβώς ήταν η φωνητική μας γλώσσα. Ο Κοντιγιάκ, ο Ρουσσώ και άλλοι έχουν φτάσει εδώ στα μισά του δρόμου, αφού συνάγουν την προσωδία και το τραγούδι των πιο αρχαίων γλωσσών από τις φωνές του αισθήματος, αν και αναμφίβολα το αίσθημα ζωογόνησε ασφαλώς τους πρώτους ήχους και τους εξύψωσε· όπως όμως από τους απλούς ήχους του αισθήματος δεν μπόρεσε να γεννηθεί ποτέ μια ανθρώπινη γλώσσα, η οποία υπήρξε πράγματι αυτό το τραγούδι, έτσι λείπει ακόμα κάτι για να το παράγουμε και αυτό δεν είναι άλλο από την ονοματοθεσία του κάθε όντος σύμφωνα με τη γλώσσα του. Συνεπώς εδώ ολόκληρη η φύση τραγουδούσε και ηχούσε από τα πριν, και το τραγούδι του ανθρώπου ήταν ένα κοντσέρτο όλων αυτών των φωνών, στο βαθμό που η διάνοιά του τις χρειαζόταν, το αίσθημά του τις αντιλαμβανόταν και τα όργανά του μπορούσαν να τις εκφράσουν. – Έτσι έγινε τραγούδι, όμως ούτε τραγούδι αηδονιού ούτε μουσική γλώσσα του Λάιμπνιτς, ούτε επίσης απλές φωνές του αισθήματος των ζώων: έγινε έκφραση της γλώσσας όλων των πλασμάτων, μέσα στα πλαίσια της φυσικής κλίμακας των ήχων της ανθρώπινης φωνής!

Επίσης, επειδή η γλώσσα αργότερα έγινε περισσότερο ομαλή, μονότονη και συντεταγμένη, παρέμεινε ακόμα πάντοτε ένα είδος τραγουδιού, όπως μαρτυρούν οι προφορές τόσο πολλών αγρίων· και ότι απ' αυτό το τραγούδι, αφότου εξευγενίστηκε και εκλεπτύνθηκε, προήλθαν η αρχαιότερη ποίηση και η μουσική, το έχουν τώρα ήδη αποδείξει περισσότεροι από έναν. Ο άγγλος φιλόσοφος*, ο οποίος στον αιώνα μας ξεκίνησε απ' αυτή την καταγωγή της ποίησης και της μουσικής, θα είχε μπορέσει να φτάσει πολύ πιο μακριά αν δεν είχε αποκλείσει το πνεύμα της γλώσσας από την έρευνά του και δεν είχε εξαντλήσει τόσο λίγο το σύστημά του, ώστε να περικλείσει την ποίηση και τη μουσική σε *ένα* σημείο ένωσης, από το οποίο καμία από τις δύο δεν μπορεί να παρουσιαστεί σωστά, όσο θα μπορούσε αν αυτός τις συνήγαγε από ολόκληρη την ανθρώπινη φύση. Γενικά, επει-

---

* Brown.

δή τα καλύτερα κομμάτια της αρχαίας ποίησης είναι κατάλοιπα αυτών των εποχών που έχουν τραγουδιστική γλώσσα, γι' αυτό και είναι αμέτρητες οι παραγνωρίσεις, οι καταχρήσεις και οι εσφαλμένες προτιμήσεις, τις οποίες κάποιοι αποκρυπτογράφησαν με βάση την εξέλιξη των πιο αρχαίων ποιημάτων, των ελληνικών τραγωδιών και απαγγελιών. Πόσο πολλά θα είχε να πει εδώ ακόμη ένας φιλόσοφος, ο οποίος θα είχε μάθει τον ήχο από τους αγρίους, σε όποιο μέρος κι αν ζουν αυτοί ακόμη σήμερα, ώστε να μπορεί να διαβάζει αυτά τα αποσπάσματα! Κατά τα άλλα συνήθως βλέπουμε συνεχώς μονάχα υφάδια του αντεστραμμένου τάπητα! Disiecti membra poetae![30] – Εν τούτοις, εγώ θα χανόμουν μέσα σε ένα άπειρο πεδίο πληροφοριών αν ανακατευόμουν με μεμονωμένες γλωσσικές παρατηρήσεις – επομένως, ας επιστρέψουμε στην αρχική οδό επινόησης της γλώσσας!

Ο τρόπος με τον οποίο οι ήχοι, οι οποίοι διαμορφώθηκαν σε χαρακτηριστικά από τη διάνοια, έγιναν λέξεις, ήταν πολύ κατανοητός· όμως *δεν ηχούν όλα τα αντικείμενα*· από πού τώρα προκύπτουν αυτές οι χαρακτηριστικές λέξεις, με τις οποίες η ψυχή τα κατονομάζει; Από πού προκύπτει στον άνθρωπο η τέχνη, ό,τι δεν είναι ήχος, να το μετατρέπει σε ήχο; Τι κοινό έχει το ηχόχρωμα, η στρογγυλότητα των φωνηέντων[31] με το όνομα, το οποίο προκύπτει απ' αυτό όπως το «βελάζω» από το πρόβατο; – Οι υπερασπιστές της υπερφυσικής προέλευσης ξέρουν εδώ αμέσως τι να κάνουν: «Αυθαίρετο! Ποιος μπορεί να το κατανοήσει και να ψάξει στη διάνοια του Θεού, γιατί κάτι ονομάζεται πράσινο και όχι γαλάζιο; Χωρίς αμφιβολία έτσι του άρεσε!», και έτσι το νήμα κόβεται! Συνεπώς κάθε φιλοσοφία όσον αφορά την τέχνη επινόησης της γλώσσας αιωρείται αυθαίρετα μέσα στα σύννεφα, και για μας κάθε λέξη είναι μια qualitas occulta [κρυφή ποιότητα], κάτι αυθαίρετο! – Κανείς τώρα βέβαια δεν μπορεί να με παρεξηγήσει που σε αυτή την περίπτωση δεν κατανοώ τη λέξη «αυθαίρετος». Το να επινοούμε μια γλώσσα αυθαίρετα και χωρίς οποιαδήποτε αιτία εκλογής, βγάζοντάς την από τον εγκέφαλο, είναι τουλάχιστον για μια ανθρώπινη ψυχή,

η οποία θέλει να έχει για τα πάντα μία, έστω και μόνο μία ιδιαίτερη αιτία, ένα τέτοιο βάσανο, όπως είναι για το σώμα το να θωπεύεται με σκοπό το θάνατο. Πέραν τούτου, για έναν τραχύ αισθητό φυσικό άνθρωπο, οι δυνάμεις του οποίου δεν είναι ακόμη αρκετά εκλεπτυσμένες για να τις αναπτύσσει ανώφελα, ο οποίος, όντας άπειρος και δυνατός, δεν κάνει τίποτα χωρίς επείγουσα αιτία και δεν θέλει να κάνει τίποτα μάταια, η επινόηση μιας γλώσσας βάσει μιας ανούσιας, κενής αυθαιρεσίας είναι αντίθετη με όλη την αναλογία της φύσης του· και κυρίως αντίθετη με όλη την αναλογία όλων των ανθρώπινων ψυχικών δυνάμεων είναι μία γλώσσα που επινοήθηκε από καθαρή αυθαιρεσία.

Συνεπώς πίσω στο θέμα μας. Πώς μπόρεσε ο άνθρωπος, εμπιστευόμενος τις δυνάμεις του, να επινοήσει επίσης

ΙΙ. μια γλώσσα, όταν σε αυτόν δεν ηχούσε από τα πριν κανένας ήχος;

Με ποιο τρόπο συνδέονται όραση και ακοή, χρώμα και λέξη, μυρωδιά και ήχος;

Αυτά δεν συνδέονται μεταξύ τους μέσα στα αντικείμενα· αλλά τι είναι λοιπόν αυτές οι ιδιότητες μέσα στα αντικείμενα; Είναι μήπως απλώς αισθητά αισθήματα μέσα μας, και συνεπώς ως τέτοια δεν ρέουν όλα μέσα σε ένα; Ο άνθρωπος είναι φορέας ενός σκεπτόμενου ενοποιούντος αισθητήριου οργάνου [sensorium commune], το οποίο συγκινείται από διαφορετικές πλευρές – εδώ βρίσκεται η εξήγηση.

Το συναίσθημα αποτελεί τη βάση όλων των αισθήσεων και δίνει στις πιο διαφορετικές αισθήσεις ήδη ένα τόσο βαθύ, ισχυρό, απερίγραπτο δεσμό, ώστε απ' αυτή τη σύνδεση να προκύπτουν τα πιο παράξενα φαινόμενα. Σε μένα είναι γνωστά περισσότερα από ένα παραδείγματα, επειδή φυσικά κάποια άτομα, ίσως από μια εντύπωση της παιδικής ηλικίας, δεν μπορούσαν να κάνουν διαφορετικά από το να συνδέουν άμεσα λόγω μιας ξαφνικής γρήγορης διάθεσης με αυτόν τον ήχο εκείνο το χρώμα, με αυτό το φαινόμενο εκείνο το εντελώς διαφορετικό,

αόριστο συναίσθημα, κάτι που συγκρίνοντάς το με τον αργό Λόγο δεν έχει καμία απολύτως συγγένεια· διότι ποιος μπορεί να συγκρίνει ήχο και χρώμα, φαινόμενο και συναίσθημα; Εμείς είμαστε γεμάτοι από τέτοιες συνδέσεις των πιο διαφορετικών αισθήσεων· μόνο που τις παρατηρούμε μονάχα σε ξαφνικές διαθέσεις που μας ταράσσουν, σε αρρώστιες της φαντασίας ή σε περιστάσεις, όπου αυτές γίνονται εξαιρετικά αισθητές. Η συνηθισμένη ροή των σκέψεών μας προχωρά τόσο γρήγορα, τα κύματα των αισθημάτων μας παφλάζουν τόσο αόριστα το ένα μέσα στο άλλο, συμβαίνουν ξαφνικά τόσο πολλά μες στην ψυχή μας, ώστε εμείς να συνειδητοποιούμε τις περισσότερες ιδέες σε τέτοιο βαθμό όπως όταν κοιμόμαστε ελαφρά σε μια νεροπηγή, όπου βέβαια ακούμε ακόμα τον παφλασμό κάθε κύματος, κι όμως τόσο αόριστα, ώσπου τελικά ο ύπνος μάς αφαιρεί κάθε αισθητό συναίσθημα. Τι παράδοξο θα ήταν αν μπορούσαμε να σταματάμε την αλυσίδα των σκέψεών μας και να ψάχνουμε σε κάθε κρίκο τη σύνδεσή τους! Πόσες ξένες αναλογίες των πιο διαφορετικών αισθήσεων θα βρίσκαμε, σύμφωνα με τις οποίες εν τούτοις η ψυχή συνεχίζει να ενεργεί! Θα ήμασταν όλοι, αντί για ένα *απλώς* έλλογο ον, όμοιοι με κείνο το είδος των τρελών, οι οποίοι σκέφτονται έξυπνα, όμως οι συνδέσεις που κάνουν είναι πολύ ακατανόητες και παιδαριώδεις!

Αυτή η συγκέντρωση ιδεών είναι αναπόφευκτη σε αισθητά όντα, τα οποία *αισθάνονται δια μιας μέσω πολλών διαφορετικών αισθήσεων*· διότι τι άλλο είναι όλες οι αισθήσεις από απλούς τρόπους παράστασης *μιας* θετικής δύναμης της ψυχής; Εμείς τις ξεχωρίζουμε, όμως πάλι μόνο μέσω των αισθήσεων· συνεπώς τρόποι παράστασης μέσω τρόπων παράστασης. Μαθαίνουμε να τις ξεχωρίζουμε με πολύ κόπο, με τη χρήση – σε μια ορισμένη βάση όμως δρουν ακόμη πάντα μαζί. Όλες οι αναλύσεις της αίσθησης που έγιναν από τον Buffon, τον Κοντιγιάκ και τον Bonnet[32] αποτελούν αφαιρέσεις όσον αφορά τον αισθαντικό άνθρωπο: Ο φιλόσοφος είναι αναγκασμένος να εγκαταλείψει ένα νήμα αισθήματος κάθε φορά που αυτός ακολουθεί άλλα. Στη φύση όμως όλα τα νήματα αποτελούν *ένα* πλέγμα! Τώρα βέβαια όσο σκοτεινές είναι οι αισθήσεις, τόσο πιο πολύ ρέουν η

μία μέσα στην άλλη· και όσο πιο πολύ δεν έχουν εξασκηθεί, όσο πιο λίγο έχει μάθει επίσης κάποιος να χρησιμοποιεί τη μία χωρίς την άλλη, όσο πιο λίγο έχει μάθει επίσης να τις χρησιμοποιεί με επιδεξιότητα και σαφήνεια, τόσο είναι πιο σκοτεινές! – Ας το εφαρμόσουμε αυτό στο ξεκίνημα της γλώσσας! Η παιδική ηλικία και απειρία του ανθρώπινου γένους την έχουν διευκολύνει!

Ο άνθρωπος εμφανίστηκε μέσα στον κόσμο· από ποιον ωκεανό αίφνης πολιορκήθηκε! Με τι κόπο έμαθε να διακρίνει! Με τι κόπο έμαθε να αντιλαμβάνεται αισθήσεις, και μάλιστα μόνο αντιληπτές αισθήσεις να χρησιμοποιεί! Το οράν είναι η πιο ψυχρή αίσθηση, και αν υπήρξε πάντοτε τόσο ψυχρή, τόσο απόμακρη, τόσο διαυγής, καθώς αυτή έγινε για μας τέτοια μετά από κόπο και εξάσκηση πολλών χρόνων, τότε εγώ δεν καταλαβαίνω βέβαια με ποιο τρόπο κάποιος, ό,τι βλέπει, θα μπορούσε να το κάνει να μπορεί να ακουστεί; Όμως η φύση φρόντισε γι' αυτό και κατάφερε να βρει αποτέλεσμα· διότι ακόμα και αυτή η όραση, όπως μαρτυρούν τα παιδιά και οι τυφλοί, ήταν στην αρχή μόνο *συναίσθημα*. Τα περισσότερα ορατά πράγματα κινούνται· πολλά ηχούν μέσα στην κίνηση, και όταν όχι, τότε αυτά βρίσκονται κατά κάποιο τρόπο πιο κοντά στο μάτι όπως αυτό ήταν στην αρχική του κατάσταση, έχουν άμεση επαφή με αυτό και γίνονται συνεπώς αισθητά. Το συναίσθημα βρίσκεται επομένως κοντά στην ακοή, οι δηλώσεις του, π. χ. τραχείς, σκληρές, απαλές, τρυφερές, μαλακές, νεφελώδεις, άκαμπτες, απροκάλυπτες, απέριττες, ευερέθιστες κοκ., οι οποίες εν τούτοις όλες αφορούν μόνο την επιφάνεια και δεν επενεργούν ούτε καν βαθιά, *όλες ηχούν σαν κάποιος να τις αισθανόταν*. Η ψυχή, η οποία βρισκόταν στη δυσχερή κατάσταση τέτοιων αισθημάτων που ρέουν μαζί και είχε την ανάγκη να δημιουργήσει μια λέξη, άπλωσε και πήρε ίσως τη λέξη μιας γειτονικής αίσθησης, το συναίσθημα της οποίας συγχωνεύτηκε με αυτή τη λέξη. Έτσι δημιουργήθηκαν λέξεις για όλες τις αισθήσεις, ακόμα και για την πιο ψυχρή αίσθηση. Η αστραπή δεν ηχεί, όταν όμως τώρα βέβαια – αυτός ο αγγελιαφόρος του μεσονυκτίου! – πρέπει να εκφραστεί,

«Αυτή τώρα στη στιγμή φανερώνει γη και ουρανό
και προτού ένας άνθρωπος ακόμα να μπορεί να πει: Κοίτα εδώ!
Ήδη βρίσκεται μέσα στο βάραθρο του σκότους»,

τότε φυσικά το συναίσθημα θα φτιάξει μια λέξη, η οποία με τη βοήθεια ενός μεσάζοντος συναισθήματος δίνει στο αυτί το αίσθημα του αρχέγονα γοργού και αιφνίδιου, το οποίο είχε το μάτι – «αστραπή»![33] – Οι λέξεις άρωμα, ήχος, γλυκός, πικρός, ξινός κοκ., ηχούν όλες σαν να κάποιος να τις αισθανόταν· διότι τι άλλο είναι αρχικά όλες οι αισθήσεις παρά συναίσθημα; – Με ποιο τρόπο όμως το συναίσθημα μπορεί να εκφράζεται με ήχο, αυτό είναι κάτι που εμείς ήδη στο πρώτο κεφάλαιο θεωρήσαμε ως άμεσο φυσικό νόμο του αισθανόμενου οργανισμού, κι επομένως δεν μπορούμε να το εξηγήσουμε περισσότερο!

Και έτσι όλες οι δυσκολίες ανάγονται στις ακόλουθες δύο αποδεδειγμένες σαφείς προτάσεις:

1) *Επειδή όλες οι αισθήσεις δεν είναι παρά τρόποι παράστασης της ψυχής*, γι' αυτό αυτή έχει μόνο *σαφή παράσταση*, επομένως *χαρακτηριστικό*, και με το χαρακτηριστικό έχει *εσωτερική γλώσσα.*

2) Επειδή όλες οι αισθήσεις, ιδιαίτερα στην ανθρώπινη παιδική ηλικία, δεν είναι παρά *τρόποι συναισθήματος μιας ψυχής*, κάθε συναίσθημα όμως σύμφωνα με ένα νόμο του αισθήματος της ζωικής φύσης *έχει άμεσα τον ήχο του*, γι' αυτό και αυτό το συναίσθημα υψώνεται μόνο στη *σαφήνεια* ενός χαρακτηριστικού, γι' αυτό υπάρχει η *λέξη για την εξωτερική γλώσσα.* Εδώ φτάνουμε σε ένα πλήθος περίεργων παρατηρήσεων, όπως ότι η σοφία της φύσης έχει οργανώσει τον άνθρωπο τελείως γι' αυτό το σκοπό, προκειμένου να επινοεί μόνος του γλώσσα. Εδώ υπάρχει η βασική παρατήρηση: «Επειδή ο άνθρωπος λαμβάνει τη γλώσσα της διδάσκουσας φύσης μονάχα μέσω της ακοής και χωρίς αυτή δεν μπορεί να επινοήσει τη γλώσσα, *γι' αυτό η ακοή έγινε σύμφωνα με έναν ορισμένο τρόπο η μεσαία απ' όλες τις αισθήσεις του*, η πραγματική πόρτα προς την ψυχή και ο συνδετικός δεσμός των υπόλοιπων αισθήσεων». Και εξηγούμαι:

1. Η ακοή είναι η μεσαία από τις ανθρώπινες αισθήσεις όσον αφορά τη *σφαίρα της ικανότητας που έχουμε να αισθανόμαστε απέξω*. Η αφή αισθάνεται το κάθε τι μόνο μέσα στον εαυτό της και μέσα στο όργανό της· η όραση μας παρέχει μεγάλα διαστήματα πολύ έξω από μας· η ακοή βρίσκεται ως προς το βαθμό ανακοινωσιμότητας στη μέση. Τι κάνει αυτή για τη γλώσσα; Πάρτε ένα ον, ακόμα και ένα έλλογο ον, για το οποίο – στην περίπτωση που αυτό είναι δυνατό! – η αφή θα ήταν η βασική του αίσθηση: πόσο μικρός είναι ο κόσμος του! Κι επειδή αυτό δεν θα αισθάνεται τον κόσμο μέσω της ακοής, γι' αυτό και θα μπορέσει ίσως βέβαια να κατασκευάσει όπως το έντομο έναν ιστό, όμως όχι με ήχους μια γλώσσα! Πάρτε πάλι ένα ον, όλο μάτια: πόσο ανεξάντλητος είναι ο κόσμος ως προς τις θεάσεις του! Πόσο απείρως μακριά ρίχνεται αυτό έξω από τον εαυτό του, σε πόση ατέλειωτη πολυσχιδία πραγμάτων διασκορπίζεται! Μπορεί μεν η γλώσσα του – εμείς δεν έχουμε γι' αυτή καμιά έννοια! – να γινόταν ατέλειωτα ένα είδος εξαίρετης παντομίμας, όπως επίσης η γραφή του μία άλγεβρα με χρώματα και γραμμές, όμως μια γλώσσα με ήχους ποτέ! Εμείς τα ακουστικά όντα βρισκόμαστε στη μέση: βλέπουμε, αισθανόμαστε· όμως η φύση που είδαμε, που αισθανθήκαμε, ηχεί! Γίνεται δάσκαλος της γλώσσας μέσω των ήχων! Γινόμαστε τρόπο τινά ακοή μέσω όλων των αισθήσεων!

Ας αισθανθούμε για μια στιγμή την άνεση που μας προσφέρει η θέση μας μέσα στον κόσμο και τότε με αυτόν τον τρόπο *κάθε αίσθηση* θα γίνει *ικανή για γλώσσα*. Βέβαια μόνο η ακοή δίνει πραγματικά ήχους, και ο άνθρωπος δεν μπορεί να επινοήσει τίποτα, αλλά μόνο να βρει, μόνο να μιμηθεί· από την μια πλευρά όμως το αίσθημα της αφής βρίσκεται κοντά, από την άλλη η όραση είναι η γειτονική αίσθηση· επομένως όλα τα αισθήματα ενώνονται και πλησιάζουν την περιοχή όπου τα χαρακτηριστικά γίνονται ήχοι. Με αυτό τον τρόπο, ό,τι κάποιος βλέπει, ό,τι κάποιος αισθάνεται, γίνεται επίσης ικανό να παράγει ήχο. Η αίσθηση για τη γλώσσα έγινε η μεσάζουσα και ενωτική μας αίσθηση· εμείς είμαστε όντα που φέρουν γλώσσα.

2. Η ακοή είναι η μεσαία μεταξύ των αισθήσεων όσον αφορά τη *σαφήνεια* και την *καθαρότητα* και συνεπώς μια αίσθηση που σκοπεύει τη γλώσσα. Πόσο σκοτεινό είναι το αίσθημα που προέρχεται από την αφή! Ο ήχος πνίγεται! Η αφή αισθάνεται το κάθε τι το ένα μέσα στο άλλο! Με κόπο μπορεί κανείς εδώ να ξεχωρίσει ένα χαρακτηριστικό αναγνώρισης: αυτό γίνεται απερίγραπτο!

Αντίθετα η όραση είναι τόσο φωτεινή και λαμπερή, παρέχει ένα τέτοιο πλήθος χαρακτηριστικών ώστε η ψυχή να υποκύπτει στην πολυσχιδία τους, ενώ η ίδια μπορεί να διακρίνει ένα τυχόν χαρακτηριστικό μονάχα τόσο αδύναμα ώστε η αναγνώριση να γίνεται δύσκολη. Η ακοή όμως βρίσκεται στη μέση. Όλα τα ασαφή χαρακτηριστικά του αισθήματος της αφής που ανακατώνονται μεταξύ τους τα αφήνει όπως είναι! Όλα τα πολύ λεπτά χαρακτηριστικά της όρασης επίσης! Εν τούτοις, αποσπάται κάποιος ήχος από το αντικείμενο που εμείς ψηλαφίσαμε και παρατηρήσαμε; Τα χαρακτηριστικά και των δύο αυτών αισθήσεων – της αφής και της όρασης – συγκεντρώνονται στον ήχο. Αυτός γίνεται χαρακτηριστική λέξη! Η ακοή συνεπώς εξαπλώνεται και από τις δύο πλευρές: κάνει σαφές ό,τι είναι πολύ σκοτεινό· κάνει πιο ευχάριστο ό,τι ήταν πολύ φωτεινό: φέρνει περισσότερη ενότητα στο σκοτεινό-πολυσχιδές της αφής, όπως επίσης και στο πολύ-φωτεινό-πολυσχιδές της όρασης. Κι επειδή αυτή η αναγνώριση του πολυσχιδούς γίνεται γλώσσα μέσω ενός πράγματος, μέσω ενός χαρακτηριστικού, είναι όργανο της γλώσσας.

3. Η ακοή είναι η μεσαία αίσθηση αν λάβουμε υπόψη τη *ζωντάνια* της και συνεπώς είναι αίσθηση της γλώσσας. Το αίσθημα της αφής καταβάλλει, η όραση είναι πολύ ψυχρή και αδιάφορη· το πρώτο εισδύει πολύ βαθιά μέσα μας, ωσάν να μπορούσε να γίνει γλώσσα, ενώ η δεύτερη παραμένει πολύ ήρεμα μπροστά μας. Ο ήχος της ακοής εισδύει τόσο βαθιά μες στην ψυχή μας ώστε αναγκάζεται να γίνει χαρακτηριστικό· όμως αυτό δεν γίνεται ακόμη τόσο εκκωφαντικά, ώστε να μην μπορεί να γίνει σαφές χαρακτηριστικό. – Αυτό σημαίνει αίσθηση της γλώσσας.

Πόσο σύντομη, κουραστική και ανυπόφορη θα ήταν για μας η γλώσσα μιας πολύ χονδροειδούς αίσθησης; Πόσο συγχυσμένη και ανόητη θα ήταν για μας η γλώσσα της πολύ εκλεπτυσμένης όρασης; Ποιος μπορεί συνεχώς να γεύεται, να αισθάνεται και να οσφραίνεται, χωρίς, όπως λέει ο Pope[34], μετά από λίγο να μην έχει έναν αρωματικό θάνατο; Και ποιος μπορεί συνεχώς να χαζεύει με προσοχή μια πανδαισία χρωμάτων χωρίς μετά από λίγο να μην τυφλωθεί; Όμως να ακούμε, τρόπο τινά να σκεφτόμαστε ακούγοντας λέξεις, αυτό μπορούμε να το κάνουμε για περισσότερο καιρό και σχεδόν πάντα – η ακοή είναι για την ψυχή ό,τι είναι για την όραση το πράσινο, το μεσαίο χρώμα. Ο άνθρωπος έχει διαμορφωθεί ως ένα ον που είναι φορέας γλώσσας.

4. Η ακοή είναι η μεσαία αίσθηση όσον αφορά τον *χρόνο στον οποίο αυτή δρα*, και συνεπώς αίσθηση της γλώσσας. Η αφή ρίχνει δια μιας το κάθε τι μέσα μας· διεγείρει τις χορδές μας με δύναμη, αλλά σύντομα και με εκρηκτικό τρόπο· η όραση μας τα παρουσιάζει όλα δια μιας και τρομάζει συνεπώς τον μαθητευόμενο με τον ατέλειωτο πίνακα των όντων και των πραγμάτων που βρίσκονται το ένα δίπλα στο άλλο. Με την ακοή όμως, κοιτάξτε! Πόσο μας προφυλάσσει η δασκάλα της γλώσσας! Αυτή καταγράφει μες στην ψυχή μας μονάχα έναν ήχο μετά τον άλλο, δίνει και δεν κουράζεται ποτέ, δίνει και έχει πάντοτε περισσότερα να δώσει – συνεπώς ασκεί όλο το τέχνασμα της μεθόδου: διδάσκει προοδευτικά! Ποιος δεν θα μπορούσε εδώ να αντιληφθεί, να επινοήσει γλώσσα;

5. Η ακοή είναι η μεσαία αίσθηση που έχει ως σκοπό την *ανάγκη να εκφραζόμαστε* και άρα αίσθηση της γλώσσας. Το αίσθημα της αφής δρα με απερίγραπτα σκοτεινό τρόπο, όμως όσο πιο λίγο *μπορεί αυτό* να εκφραστεί, τόσο πιο πολύ αφορά τον εαυτό μας! Είναι τόσο ιδιοτελές και βυθισμένο στον εαυτό του! – Η όραση δεν μπορεί να εκφράσει κάτι για τον επινοητή γλώσσας· όμως αυτή δεν *χρειάζεται* να εκφράσει κάτι αμέσως. Τα αντικείμενα παραμένουν! Παρουσιάζονται μέσω νύξεων! Τα αντικείμενα της ακοής όμως συνδέονται με την κίνηση: περνούν ξυστά από δίπλα. Και ακριβώς με αυτόν τον τρόπο ηχούν.

Εκφράζονται, διότι πρέπει να εκφραστούν, και έτσι, με το ότι πρέπει να εκφραστούν, λόγω της κίνησής τους, γίνονται περιγράψιμα. – Τι ικανότητα για γλώσσα!

6. Η ακοή είναι η μεσαία αίσθηση που έχει ως σκοπό την *ανάπτυξή* της και άρα αίσθηση της γλώσσας. Ο άνθρωπος είναι ένα ον που αισθάνεται εντελώς μέσω της αφής: το έμβρυο, την πρώτη στιγμή της ζωής του, αισθάνεται όπως ο νεογέννητος. Αυτό είναι μια ρίζα της φύσης, από την οποία φυτρώνουν οι πιο λεπτεπίλεπτες διακλαδώσεις της αισθητικότητας, όπως επίσης είναι το πλεγμένο κουβάρι από το οποίο ξετυλίγονται όλες οι πιο λεπτές δυνάμεις της ψυχής. Με ποιο τρόπο όμως αναπτύσσονται; Όπως είδαμε, μέσω της ακοής, αφού η φύση αφυπνίζει μέσω των ήχων την ψυχή για το πρώτο σαφές αίσθημα, συνεπώς κατά κάποιο τρόπο η ψυχή ξυπνάει από τον σκοτεινό ύπνο του αισθήματος της αφής και ωριμάζει με σκοπό μια ακόμη πιο λεπτεπίλεπτη αισθητικότητα. Πόσο σοφό και συνάμα πνευματικά φτωχό ον θα ήταν ο άνθρωπος, αν π. χ. η όραση αναπτυσσόταν ήδη πριν από την ακοή ή αν ήταν δυνατό η ψυχή να ξύπναγε από το αίσθημα της αφής με διαφορετικό τρόπο απ' ό,τι μέσω της μεσαίας αίσθησης της ακοής! Τι άσκοπη ανοησία! Πόσο δύσκολο θα γινόταν για ένα τέτοιο ον – όλο μάτια! –, εφόσον αυτό βέβαια ήταν άνθρωπος, να κατονομάζει αυτό που βλέπει και να ενώνει την ψυχρή όραση με το ζεστό αίσθημα της αφής και με ολόκληρο το γένος της ανθρωπότητας! – Κι όμως ο ίδιος ο βαθμός ιεραρχίας γίνεται αντιφατικός· ο δρόμος για την ανάπτυξη της ανθρώπινης φύσης είναι καλύτερος και μοναδικός! Επειδή όλες οι αισθήσεις δρουν μαζί, εμείς βρισκόμαστε, μέσω της ακοής, κατά κάποιο τρόπο πάντοτε μέσα στο σχολείο της φύσης, μαθαίνουμε να κάνουμε αφαιρέσεις και ταυτόχρονα να μιλάμε· η όραση εκλεπτύνεται μαζί με τον Λόγο: ο Λόγος γίνεται ένα χάρισμα για να χαρακτηρίζουμε τα πράγματα, και έτσι όταν ο άνθρωπος φτάνει στον πιο λεπτό χαρακτηρισμό των ορατών φαινομένων – τι απόθεμα γλώσσας και γλωσσικών ομοιοτήτων είναι ήδη διαθέσιμο! Αυτός πήρε το δρόμο που οδηγεί από το αίσθημα της αφής μέσα στην αίσθηση των φαντασμάτων του όχι με άλλο τρόπο παρά μέσω της αίσθησης της

γλώσσας και συνεπώς έμαθε να δίνει ήχο τόσο σε ό,τι βλέπει, όσο σε ό,τι αισθάνεται.

Θα μπορούσα τώρα εδώ να συγκεντρώσω όλα τα συμπεράσματα και να κάνω με μιας ορατό το πλέγμα, ό,τι σημαίνει ανθρώπινη φύση: αυτό θα εμφανιζόταν σαν ένα πλέγμα που έχει ως σκοπό τη γλώσσα. Γι' αυτό το σκοπό, είδαμε, δόθηκαν χώρος και περιοχή δράσης σε αυτή τη θετική δύναμη σκέψης, γι' αυτό το σκοπό σταθμίστηκαν η ύλη και το θέμα της, γι' αυτό δημιουργήθηκαν σχήμα και μορφή, γι' αυτό τέλος οργανώθηκαν και τέθηκαν σε σειρά οι αισθήσεις – για τη γλώσσα! Γι' αυτό το λόγο ο άνθρωπος δεν σκέφτεται ούτε πιο καθαρά, ούτε πιο αόριστα· γι' αυτό δεν βλέπει και δεν αισθάνεται ούτε οξύτερα, ούτε μακρύτερα, ούτε ζωηρότερα· γι' αυτό έχει αυτές, ούτε περισσότερες ούτε άλλες αισθήσεις – όλα σταθμίζονται αμοιβαία! Όλα εξοικονομούνται και αντικαθίστανται! Όλα τίθενται και κατανέμονται με σκοπό! Ενότητα και συνοχή! Αναλογία και οργάνωση! Ένα Όλον! Ένα σύστημα! Ο άνθρωπος είναι ένα ον που φέρει Λόγο, γλώσσα και σκέψη και το οποίο δημιουργεί γλώσσα! Αν κάποιος θα ήθελε ακόμα, μετά απ' όλες αυτές τις παρατηρήσεις, να αρνηθεί αυτό τον προσδιορισμό του ανθρώπινου όντος ως φορέα της γλώσσας, αυτός θα έπρεπε από παρατηρητής της φύσης να γίνει πρώτα καταστροφέας της, να διαλύσει όλες τις ενδεδειγμένες αρμονίες μετατρέποντάς τες σε παραφωνίες, να συντρίψει όλο το μεγαλοπρεπές οικοδόμημα των ανθρώπινων δυνάμεων, να ερημώσει την αισθητικότητά του και αντί του αριστουργήματος της φύσης να αισθάνεται ένα ον γεμάτο ελλείψεις και κενά, γεμάτο αδυναμίες και σπασμούς! Και εν τούτοις, μήπως από την άλλη πλευρά η γλώσσα είναι επίσης ακριβώς έτσι όπως αυτή έπρεπε να δημιουργηθεί σύμφωνα με το κέντρο βάρους και τις βασικές κατευθύνσεις των ψυχικών δυνάμεων του ανθρώπινου όντος;

Εδώ θα προχωρήσω προκειμένου να αποδείξω το τελευταίο, μολονότι θα ήταν για μένα ένας πολύ ευχάριστος περίπατος το να εκτιμήσω, σύμφωνα με τους κανόνες της θεωρίας της ευχαρίστησης του Sulzer[35], τα πλεονεκτήματα και τις ευχαριστήσεις που θα μας πρόσφερε μια γλώσσα μέσω της ακοής πριν από τη

γλώσσα άλλων αισθήσεων. – Όμως αυτός ο περίπατος θα οδηγούσε πολύ μακριά γι' αυτό και πρέπει να τον εγκαταλείψω· πόσο μάλλον όταν ο κεντρικός δρόμος που πρέπει πρώτα να εξασφαλίσουμε και να διευθετήσουμε είναι πολύ μακρύς. – Συνεπώς εν πρώτοις:

I. «Όσο πιο παλιές και αρχέγονες είναι οι γλώσσες, τόσο πιο πολύ γίνεται αισθητή η αναλογία των αισθήσεων ως προς τις ρίζες των πρώτων!»

Όταν σε μεταγενέστερες γλώσσες χαρακτηρίζουμε την *οργή* ήδη ως φαινόμενο της όρασης ή ως κάτι αφηρημένο ως προς τις ρίζες του, π. χ. λόγω του σπινθηροβολήματος των ματιών, του πυρακτώματος των παρειών κοκ., και συνεπώς μόνο την βλέπουμε ή την σκεφτόμαστε, τότε ακούστε τη στους ανατολικούς! Ακούστε τη πώς ξεφυσά! Ακούστε τη πώς εκπέμπει φλογερό καπνό και θυελλώδεις σπινθήρες! Αυτό έγινε ρίζα της λέξης: η μύτη έδρα της οργής. Ολόκληρο το γένος των λέξεων και των μεταφορών που αναφέρονται στην οργή ξεφυσούν την καταγωγή τους.

Αν σε μας η *ζωή* εκφράζεται μέσα στη γλώσσα μέσω σφυγμών, μέσω κυματισμών και λεπτών γνωρισμάτων, εν τούτοις αυτή φανερώθηκε στον ανατολικό με τη δυνατή αναπνοή: ο άνθρωπος ζούσε επειδή έπνεε· πέθαινε επειδή εξέπνεε. Εμείς ακούμε τη ρίζα της λέξης να πνέει όπως στον πρώτο ζωντανό Αδάμ.

Όπως χαρακτηρίζουμε τη λέξη *γέννα* σύμφωνα με το είδος μας, έτσι και ο ανατολικός ακούει επίσης στα ονόματα τις φωνές του μητρικού φόβου ή στα ζώα τον ήχο της απελευθέρωσης από τον ομφάλιο λώρο· γύρω απ' αυτή την κεντρική ιδέα στρέφονται οι εικόνες του!

Όπως στη λέξη *αυγή* για παράδειγμα ακούμε ασαφώς το Όμορφο, το Λαμπρό, το Δροσερό, έτσι ο υπομονετικός οδοιπόρος στην Ανατολή αισθάνεται επίσης στη ρίζα της λέξης την πρώτη, γρήγορη, ευχάριστη φωτεινή ακτίνα, την οποία κάποιος από μας ίσως ποτέ δεν κατάλαβε, ή τουλάχιστον ποτέ δεν αισθάνθηκε με την αφή. – Τα παραδείγματα από τις αρχαίες και άγριες γλώσσες γίνονται αναρίθμητα, για το πόσο βαθιά και με

δυνατό αίσθημα προσδιορίζουν τα βασικά χαρακτηριστικά βάσει της ακοής και της αφής. Μια εργασία αυτού του είδους που θα αναζητούσε σωστά το βασικό συναίσθημα τέτοιων ιδεών σε διάφορους λαούς θα ήταν μία πλήρης απόδειξη για την πρότασή μου και για την ανθρώπινη επινόηση της γλώσσας.

II. «Όσο πιο παλιές και αρχέγονες είναι οι γλώσσες, τόσο περισσότερο επίσης τα συναισθήματα διαφαίνονται μέσα στις ρίζες των λέξεων!»

Κάποιος ας ψάξει στο πρώτο καλύτερο ανατολικό λεξικό: αμέσως θα νοιώσει την ανάγκη, τη θέληση να εκφραστεί! Με ποιο τρόπο ο επινοητής της γλώσσας απέκοψε ιδέες από ένα συναίσθημα και έδωσε την προσοχή του σε ένα άλλο! Με ποιο τρόπο φρόντισε πιο πολύ τις πιο δύσκολες, τις πιο ψυχρές, τις πιο σαφείς αισθήσεις! Με ποιο τρόπο τα πάντα έπρεπε να γίνουν συναίσθημα και φθόγγος προκειμένου να γίνουν έκφραση! Γι' αυτό και υπάρχουν οι ισχυρές, τολμηρές μεταφορές μέσα στις ρίζες των λέξεων! Γι' αυτό και υπάρχουν οι μεταβιβάσεις από συναίσθημα σε συναίσθημα, έτσι ώστε οι σημασίες μιας ρίζας, και ακόμα περισσότερο των καταβολών της, αντιπαρατιθέμενες, να γίνονται η πιο πολύχρωμη ζωγραφιά. Η γενετική αιτία βρίσκεται στη φτώχεια της ανθρώπινης ψυχής και στη συρροή των αισθημάτων ενός απολίτιστου ανθρώπου. Κάποιος αντιλαμβάνεται τόσο καθαρά την ανάγκη του να εκφραστεί. Την αντιλαμβάνεται σε όλο και μεγαλύτερο βαθμό, και όσο περισσότερο η ιδέα απομακρύνεται από το αίσθημα της αφής και τον ήχο μέσα στο συναίσθημα, τόσο γίνεται αδύνατο πλέον να αμφισβητήσει την ανθρώπινη καταγωγή της γλώσσας. Διότι πώς σκοπεύουν οι υπερασπιστές μιας διαφορετικής καταγωγής να εξηγήσουν αυτή τη *διΰφανση των ιδεών μέσα στις ρίζες των λέξεων*; Ήταν ο Θεός τόσο φτωχός σε ιδέες και λέξεις ώστε έπρεπε να καταφύγει σε τέτοιου είδους συγχυσμένη χρήση των λέξεων; Ή μήπως ήταν ένας τόσο μεγάλος εραστής υπερβολών[36] και ασυνάρτητων μεταφορών, ώστε αποτύπωσε αυτό το πνεύμα μέχρι και στις αρχικές ρίζες της γλώσσας του;

Η αποκαλούμενη θεϊκή γλώσσα, η εβραϊκή, διαμορφώθηκε εντελώς βάσει αυτών των τολμηροτήτων, έτσι ώστε η Ανατολή

να έχει επίσης την τιμή να τις δηλώνει με το όνομά της. Μόνο που βέβαια όμως δεν συνηθίζουμε να ονομάζουμε αυτό το πνεύμα μεταφοράς ασιατικό, λες και δεν θα μπορούσε άλλωστε να βρεθεί πουθενά αλλού! Αυτό υπάρχει σε όλες τις άγριες γλώσσες, μόνο που βέβαια υπάρχει στην κάθε μία σύμφωνα με το βαθμό διαμόρφωσης του συγκεκριμένου έθνους και την ιδιαιτερότητα του τρόπου σκέψης του. Ένας λαός, ο οποίος δεν διέκρινε ούτε πολύ ούτε αυστηρά τα συναισθήματά του, ένας λαός, ο οποίος δεν είχε πολύ θάρρος να εκφραστεί και να αρπάξει σε εκτεταμένο βαθμό από άλλους λαούς εκφράσεις, θα είναι επίσης λόγω συναισθηματικών αποχρώσεων λιγότερο σαστισμένος ή θα αρκείται σε λανθάνουσες μισοεκφράσεις. Ένα φλογερό έθνος που φανερώνει το θάρρος του με τέτοιες μεταφορές μπορεί να κατοικεί στην Ανατολή ή στη βόρειο Αμερική· το έθνος όμως που ως προς το εσώτατο βάθος του παρουσιάζει τις περισσότερες τέτοιου είδους μεταφυτεύσεις, η γλώσσα του οποίου υπήρξε από τα πριν η πιο φτωχή, η πιο παλιά, η πιο αρχέγονη, υπήρξε αναμφίβολα στην Ανατολή.

Βλέπουμε πόσο δύσκολο πρέπει να είναι σε μια τέτοια γλώσσα μια πραγματική ετυμολογία. Οι τόσο διαφορετικές σημασίες μιας ρίζας [radicis], οι οποίες πρέπει να ετυμολογηθούν βάσει ενός ετυμολογικού πίνακα και να αποδοθεί η προέλευσή τους, συγγενεύουν μεταξύ τους μόνο λόγω κάποιων σκοτεινών συναισθημάτων, λόγω παροδικών πρόσθετων ιδεών, λόγω συμπαθειών, οι οποίες υψώνονται από τα βάθη της ψυχής και μπορούν μόνο λίγο να περιληφθούν σε κανόνες! Οι συγγένειές τους είναι επιπλέον τόσο εθνικές, τόσο πολύ σύμφωνες με τον ιδιαίτερο τρόπο σκέψης και θέασης του λαού, του επινοητή, μέσα στη χώρα, μέσα στην εποχή, στις συνθήκες, ώστε να είναι πάρα πολύ δύσκολο να βρεθούν από έναν βόρειο ή δυτικό και έτσι να πρέπει να υφίστανται ατέλειωτα μακροχρόνιες, ψυχρές παραφράσεις. Επειδή επιπλέον αυτές αποσπάστηκαν εξ ανάγκης και επινοήθηκαν μέσα στο πάθος, στο συναίσθημα, στην αμηχανία της έκφρασης – τι τύχη χρειάζεται για να συναντήσουμε το ίδιο συναίσθημα; Και τέλος, επειδή στο λεξικό αυτού του είδους οι λέξεις και οι σημασίες μιας λέξης πρέπει να συγκεντρωθούν

από τόσο διαφορετικές εποχές, περιστάσεις και τρόπους σκέψεις, και συνεπώς αυτοί οι στιγμιαίοι προσδιορισμοί πολλαπλασιάζονται επ' άπειρον – πόσο πολλαπλασιάζεται επίσης σε αυτή την περίπτωση ο κόπος! Τι οξύνοια χρειάζεται για να διεισδύσουμε σε αυτές τις καταστάσεις και ανάγκες, και τι αυτοσυγκράτηση πρέπει να έχουμε για να κρατήσουμε το μέτρο όσον αφορά τις ερμηνείες διαφορετικών εποχών! Τι γνώση και ψυχική ευλυγισία χρειάζεται για να αποδώσουμε τόσο πλήρως αυτή την ακατέργαστη ευφυΐα, αυτή την τολμηρή φαντασία, αυτό το εθνικό συναίσθημα ξένων εποχών, προκειμένου όλα αυτά να τα εκσυγχρονίσουμε σύμφωνα με τα δικά μας! Κι όμως, με αυτόν τον τρόπο ένας πυρσός θα μεταφερόταν επίσης όχι απλώς μέσα στην ιστορία, στον τρόπο σκέψης και τη λογοτεχνία μιας χώρας, αλλά κυρίως μέσα στη *σκοτεινή περιοχή της ανθρώπινης ψυχής*, όπου *διαφαίνονται και διαπλέκονται οι έννοιες*! Εκεί όπου τα *πιο διαφορετικά συναισθήματα γεννούν το ένα το άλλο*, όπου μια *επείγουσα περίσταση κινητοποιεί όλες τις δυνάμεις της ψυχής* και *παρουσιάζει όλη την τέχνη της επινόησης για την οποία είναι ικανή*. Κάθε βήμα σε ένα τέτοιο έργο θα ήταν ανακάλυψη και κάθε καινούρια παρατήρηση η πιο πλήρης απόδειξη για την ανθρώπινη καταγωγή της γλώσσας.

Ο Schultens[37] απέκτησε φήμη λόγω της παρουσίασης κάποιων τέτοιων ετυμολογιών της εβραϊκής γλώσσας. Κάθε παρουσίαση είναι μια απόδειξη των κανόνων μου. Δεν πιστεύω όμως, για πολλούς λόγους, ότι οι ετυμολογίες της πρώτης ανθρώπινης γλώσσας, ακόμα κι αν ήταν η εβραϊκή, μπορούν ποτέ να παρουσιαστούν πλήρως.

Συμπεραίνω ακόμη μια παρατήρηση, η οποία είναι πολύ γενική και σημαντική για να την παραλείψω. Η αιτία για τις τολμηρές λεξικές μεταφορές βρισκόταν στην αρχική επινόηση· όμως με ποιο τρόπο; Ακόμη όμως κι αργότερα, ακόμη και όταν παραμερίστηκε κάθε ανάγκη, τέτοιου είδους γένη λέξεων και εικόνων συνεχίζουν να υπάρχουν από απλό πόθο για μίμηση ή από αγάπη για την αρχαιότητα; Και μάλιστα διευρύνονται και αυξάνονται; Μα η μεγαλειώδης ανοησία, το επηρμένο παιχνίδι με τις λέξεις προέρχεται από κάτι που δεν υπήρξε πραγματικά

στην αρχή. Τότε υπήρξε τολμηρότερη, γενναιότερη ευφυΐα, η οποία ίσως να ήθελε να παίζει πολύ λίγο, ενώ φαινόταν ότι παίζει πάρα πολύ! Υπήρξε ένα ακατέργαστο μεγαλείο της φαντασίας, η οποία επεξεργαζόταν ένα είδος συναισθήματος με ένα είδος λέξης· όμως τώρα τι γίνεται με τη χρήση που κάνουν κάποιοι ανόητοι μιμητές, χωρίς ένα τέτοιο συναίσθημα, χωρίς μια τέτοια περίσταση; – Αχ! πομπώδη λόγια χωρίς πνεύμα! Σε μεταγενέστερες εποχές αυτή ήταν η μοίρα όλων αυτών των γλωσσών, οι πρώτες μορφές των οποίων υπήρξαν τόσο τολμηρές. Οι μεταγενέστεροι γάλλοι ποιητές δεν μπορούν να τολμήσουν, επειδή οι πρώτοι επινοητές της γλώσσας τους δεν τόλμησαν: όλη τους η γλώσσα είναι πρόζα της κοινής λογικής και δεν έχει αρχικά σχεδόν καμία ποιητική λέξη, η οποία θα προσιδίαζε στον ποιητή· όμως οι ανατολικές χώρες; Οι Έλληνες; Οι Άγγλοι; Κι εμείς οι Γερμανοί;

Απ' αυτό συνάγεται ότι όσο πιο παλιά είναι μια γλώσσα, όσο πιο πολύ τολμηρή είναι ως προς τις ρίζες της, όσο πιο πολύ καιρό έχει ζήσει και έχει συνεχίσει να διαμορφώνεται, τόσο πιο λίγο θα πρέπει κάποιος να επιμένει χωρίς περιορισμό στην κάθε λογής τολμηρότητα της προέλευσης, ωσάν κάθε μια απ' αυτές τις διαφαινόμενες έννοιες να είχε ληφθεί επίσης κάθε φορά υπόψη σε κάθε μεταγενέστερη χρήση. Η αρχική μεταφορά ήταν ανάγκη για ομιλία· και ας εκλαμβάνει κατόπιν κανείς σε κάθε περίπτωση, όταν η λέξη ήταν ήδη κοινή και η οξύτητά της είχε φθαρεί, ως γονιμότητα και ενεργητικότητα τη σύνδεση όλων αυτών των ιδιαιτεροτήτων. Όλες οι σχολές των ανατολικών γλωσσών είναι γεμάτες από τέτοια αξιοθρήνητα παραδείγματα!

Ακόμα κάτι. Όταν μάλιστα ορισμένες λεπτές έννοιες ενός δόγματος, ενός συστήματος, είναι προσκολλημένες σε τέτοιους τολμηρούς λεξικούς αγώνες, σε τέτοιες αποκλίσεις συναισθημάτων μέσα σε *μια* έκφραση, σε τέτοιες αποτυπώσεις ιδεών χωρίς κανόνα και γνώμονα, είτε στερεώνονται γερά πάνω τους είτε θα πρέπει να ερευνηθούν απ' αυτές – Αλίμονο! Πόσο λίγο αυτές οι προσπάθειες που γίνονται για τις λέξεις μιας γλώσσας, η οποία δημιουργείται τώρα ή που έχει δημιουργηθεί πρώιμα, υπήρξαν ορισμοί ενός συστήματος, και πόσο συχνά φτάνει κά-

ποιος στην περίπτωση να δημιουργήσει είδωλα λέξεων, τα οποία ο επινοητής της γλώσσας ή η μεταγενέστερη χρήση δεν διανοήθηκε! – Κι όμως τέτοιου είδους παρατηρήσεις δεν τελειώνουν ποτέ, γι' αυτό και προχωρώ σε έναν καινούριο κανόνα:

III. «Όσο πιο αρχέγονη είναι μια γλώσσα, όσο πιο συχνά τέτοια συναισθήματα διαφαίνονται μέσα της, τόσο πιο λίγο μπορούν αυτά να υποταχθούν λογικά και με ακρίβεια. Η γλώσσα είναι πλούσια σε συνώνυμα: παρ' όλη την ουσιαστική της ανεπάρκεια έχει τη μεγαλύτερη περιττή υπεραφθονία».

Οι υπερασπιστές της θεϊκής καταγωγής, οι οποίοι ξέρουν να βρίσκουν σε κάθε τι μια θεϊκή τάξη, δύσκολα μπορούν να τη βρουν εδώ και αρνιούνται* τα συνώνυμα. – Αρνιούνται; Εντάξει λοιπόν, δεν πειράζει που ανάμεσα στις 50 λέξεις που ο Άραβας έχει για το λιοντάρι, που ανάμεσα στις 200 που έχει για το φίδι, στις 80 που έχει για το μέλι και στις πάνω από 1.000 που έχει για το σπαθί, υπάρχουν ή είχαν υπάρξει λεπτές διαφορές, οι οποίες όμως χάθηκαν. Γιατί όμως υπήρξαν αν έπρεπε να χαθούν; Γιατί ο Θεός επινόησε ένα περιττό λεξιλόγιο το οποίο, όπως λένε οι Άραβες, μόνο ένας θεϊκός προφήτης μπορούσε να αντιληφθεί σε όλη του την έκταση; Μήπως το επινόησε για να μείνει στο κενό της λησμοσύνης; Λαμβάνοντας όμως υπόψη πολλές άλλες ιδέες για τις οποίες λείπουν εντελώς λέξεις, συγκρίνοντάς τες πράγματι αυτές οι λέξεις είναι πάντα συνώνυμα. Αν ο Θεός, ο οποίος αντιλήφθηκε σε όλη του την έκταση το σχέδιο της γλώσσας, επινόησε για την πέτρα 70 λέξεις ενώ για όλες τις τόσο αναγκαίες ιδέες, τα εσωτερικά συναισθήματα και τις αφαιρέσεις δεν επινόησε καμία, θα μπορούσε μήπως κάποιος να ισχυριστεί ότι εδώ υπάρχει μια θεϊκή τάξη; Ότι ενώ στην πρώτη περίπτωση κατέκλυσε το χώρο με περιττή υπεραφθονία, στη δεύτερη, μέσα στη πιο μεγάλη έλλειψη, μπόρεσε να ιδιοποιηθεί, να σφετεριστεί μεταφορές, να πει μισοανοησίες κοκ.;

---

* Süßmilch § 9.

Ανθρώπινα το ζήτημα εξηγείται από μόνο του. Όσο μη κυριολεκτικά έπρεπε να εκφραστούν οι δύσκολες, σπάνιες ιδέες, το ίδιο συχνά μπορούσαν να εκφραστούν οι υπάρχουσες και εύκολες. Όσο πιο ξένος ήταν κάποιος με τη φύση, από όσο περισσότερες πλευρές μπορούσε λόγω απειρίας να την παρατηρεί και μετά δυσκολίας να την αναγνωρίζει, όσο λιγότερο a priori αλλά σύμφωνα με αισθητές συνθήκες επινοούσε, τόσο περισσότερα συνώνυμα δημιουργούνταν! Όσοι περισσότεροι επινοούσαν, όσο περισσότερο επινοούσαν ψάχνοντας εδώ κι εκεί και χωριστά ο ένας από τον άλλο, μολονότι αυτό το έκαναν ως επί το πλείστον μονάχα μέσα σε μια περιοχή για ενός είδους πράγματα, αν αυτοί κατόπιν συναντιόνταν και έχυναν τις γλώσσες τους μέσα σε έναν ωκεανό λεξιλογίου, τόσο περισσότερα συνώνυμα δημιουργούνταν! Όλα δεν μπορούσαν να απορριφθούν, διότι ποια θα έπρεπε; Κάποια ήταν χρήσιμα σε αυτή τη φυλή, κάποια σε αυτή την οικογένεια, κάποια άλλα σε αυτόν τον ποιητή· επομένως αυτό έγινε, όπως λέει εκείνος ο άραβας λεξικογράφος, αφότου είχε απαριθμήσει 400 λέξεις για την αθλιότητα και έπρεπε να απαριθμήσει τις λέξεις της αθλιότητας, η τετρακοσιοστή πρώτη αθλιότητα. Μια τέτοια γλώσσα είναι πλούσια διότι είναι φτωχή, διότι οι επινοητές της δεν είχαν αρκετά ακόμη σκοπό να γίνουν φτωχοί. Άλλωστε υπήρχε περίπτωση να ήταν Θεός ο άσκοπος επινοητής ακριβώς της πιο ατελούς γλώσσας;

Οι αναλογίες όλων των άγριων γλωσσών επιβεβαιώνουν την πρότασή μου: κάθε μια είναι με τον τρόπο της σπάταλη και ελλιπής, όμως, επαναλαμβάνω, κάθε μια με τον τρόπο της. Όπως ο Άραβας έχει για την πέτρα, την καμήλα, το ξίφος, το φίδι – πράγματα ανάμεσα στα οποία ζει! – τόσες πολλές λέξεις, έτσι και η γλώσσα της Κεϋλάνης, σύμφωνα με τις προτιμήσεις του λαού της, είναι πλούσια σε κολακείες, τίτλους και μεγαλοστομίες. Για τη λέξη «γυναίκα» έχει ανάλογα με την κοινωνική της θέση και κατάσταση δωδεκάδες ονόματα, ενώ εμείς οι ίδιοι οι αγενείς Γερμανοί π. χ. πρέπει σε αυτή την περίπτωση να δανειστούμε από τους γείτονές μας. Ανάλογα με την κοινωνική θέση και την κατάσταση το «Εσύ» και το «Εσείς» αποδίδεται με οκτώ διαφορετικούς τρόπους, και αυτό τόσο από τον μεροκαμα-

τιάρη όσο και από τον κύριο επί των τιμών: ο κυκεώνας είναι ένας τρόπος εμφάνισης της γλώσσας. Στο Σιάμ υπάρχουν οκτώ ειδών τρόποι να πεις «Εγώ» και «Εμείς», ανάλογα με το αν ο αφέντης μιλάει με τον δούλο ή ο δούλος με τον αφέντη. Η γλώσσα της άγριας Καραϊβικής διαιρείται σχεδόν σε δύο γλώσσες, των γυναικών και των ανδρών, και τα πιο κοινά πράγματα: κρεβάτια, φεγγάρι, ήλιος, τόξο, τα ονομάζουν και οι δύο διαφορετικά· τι υπεραφθονία συνωνύμων! Κι όμως ακριβώς οι άνθρωποι της Καραϊβικής έχουν μόνο τέσσερις λέξεις για τα χρώματα, στις οποίες πρέπει να αναφέρονται όλες οι άλλες – τι φτώχεια! Οι Ουρόνοι χρησιμοποιούν κάθε φορά δύο ρήματα ανάλογα με το αν ένα πράγμα είναι έμψυχο ή άψυχο, έτσι ώστε το οράν όσον αφορά «μια πέτρα» και το οράν όσον αφορά «έναν άνθρωπο» είναι πάντοτε δύο διαφορετικές εκφράσεις – κάτι που ισχύει για όλα τα φυσικά πράγματα – τι πλούτος! «Χρησιμοποιώ την ιδιοκτησία κάποιου» ή «χρησιμοποιώ την ιδιοκτησία κάποιου με τον οποίο μιλάω» είναι πάντα δύο διαφορετικές εκφράσεις – τι πλούτος! Στην περουβιανή κύρια γλώσσα τα γένη ονομάζονται με τόσο ασυνήθιστα χωριστό τρόπο, ώστε η αδερφή του αδερφού και η αδερφή της αδερφής, το παιδί του πατέρα και το παιδί της μητέρας να λέγονται εντελώς διαφορετικά, και όμως ακριβώς αυτή η γλώσσα δεν έχει κανένα πραγματικό πληθυντικό! Κάθε μία απ' αυτές τις συνωνυμίες σχετίζεται τόσο πολύ με τα έθιμα, τον χαρακτήρα και την καταγωγή του λαού· *παντού όμως αυτό που τις χαρακτηρίζει είναι το επινοητικό ανθρώπινο πνεύμα.* – Ένας καινούριος κανόνας είναι ο εξής:

IV. «Όπως η ανθρώπινη ψυχή δεν μπορεί να θυμάται καμιά αφαίρεση από την επικράτεια των πνευμάτων, στην οποία να μην έφτασε λόγω κάποιων περιστάσεων και αφυπνίσεων των αισθήσεων, έτσι επίσης καμιά γλώσσα δεν έχει κάτι αφηρημένο στο οποίο δεν θα έφτανε λόγω κάποιου ήχου και συναισθήματος. Και όσο πιο αρχέγονη είναι η γλώσσα, τόσο λιγότερες αφαιρέσεις και τόσο περισσότερα συναισθήματα έχει». Και πάλι απ' αυτή την τεράστια πεδιάδα μόνο λουλούδια μπορώ να κόψω:

Όλο το οικοδόμημα των ανατολικών γλωσσών αποκαλύπτει ότι όλες οι αφηρημένες τους έννοιες υπήρξαν πριν αισθητικότητες: Το *πνεύμα* ήταν «αέρας», «πνοή», «νυχτερινή θύελλα»! *Ιερός* σήμαινε «αποχωρισμένος», «μονήρης»· η *ψυχή* σήμαινε «αναπνοή», η *οργή* «το δυνατό φύσημα της μύτης» κοκ. Άρα οι γενικές έννοιες διαμορφώθηκαν στη γλώσσα μόνο αργότερα μέσω αφαίρεσης, ευφυΐας, φαντασίας, αλληγορίας, αναλογίας κοκ., ενώ στην πιο βαθιά άβυσσο της γλώσσας δεν υπάρχει ούτε μία!

Σε όλους τους άγριους λαμβάνει χώρα το ίδιο ανάλογα με το βαθμό πολιτισμού. Στη γλώσσα του Μπαραντόλα[38] δεν μπορούσε να βρεθεί η λέξη «ιερός» και στους Hottentotten[39] η λέξη «πνεύμα». Όλοι οι ιεραπόστολοι σε όλα τα μέρη του κόσμου παραπονιούνται για τη δυσκολία που έχουν να μεταδώσουν χριστιανικές έννοιες στις γλώσσες των αγρίων. Κι όμως αυτές οι μεταδόσεις δεν θα μπορούσαν βέβαια να είναι ποτέ ένα σχολαστικό δόγμα, αλλά μόνο οι κοινές έννοιες του κοινού νου. Αν κάποιος διαβάσει εδώ κι εκεί τις μεταφρασμένες προσπάθειες που έγιναν για να μεταδοθούν τέτοιες έννοιες στους άγριους, ακόμη και μόνο στις αδιαμόρφωτες γλώσσες της Ευρώπης, π. χ. των Λαπώνων, των Φιλανδών, των Εσθονών, και δει τις γραμματικές και τα λεξικά αυτών των λαών, τότε οι δυσκολίες γίνονται φανερές.

Αν δεν θέλει κάποιος να πιστέψει τους ιεραπόστολους, τότε ας διαβάσει τους φιλοσόφους, τον de la Condamine για το Περού και τον Αμαζόνιο, τον Maupertuis για τη Λαπωνία κοκ. Χρόνος, διάρκεια, χώρος, ουσία, ύλη, σώμα, αρετή, δικαιοσύνη, ελευθερία, ευγνωμοσύνη δεν υπάρχουν στη γλώσσα των Περουβιανών, ακόμη κι αν αυτοί δείχνουν πολλές φορές με τον Λόγο τους ότι κρίνουν σύμφωνα με αυτές τις έννοιες, και επίσης δείχνουν με τις πράξεις τους ότι έχουν αυτές τις αρετές. *Ενόσω δεν έκαναν σαφώς την ιδέα χαρακτηριστικό, γι' αυτό δεν έχουν γι' αυτή καμιά λέξη.*

Συνεπώς όπου τέτοιες λέξεις εισχώρησαν μέσα στη γλώσσα, μπορεί να δει κανείς φανερά την προέλευσή τους. Η εκκλησιαστική γλώσσα του ρώσικου έθνους είναι κυρίως ελληνική· οι

χριστιανικές έννοιες των Λετονών είναι γερμανικές ή γερμανικές λέξεις που έγιναν λετονικές. Ο Μεξικάνος, ο οποίος θέλει να εκφράσει τον δύστυχο αμαρτωλό, τον αποδίδει γονυπετή, ο οποίος δίνει κατ' ιδίαν εξομολόγηση, και αποδίδει το τρισυπόστατο της θεότητας ως τρία πρόσωπα με λάμψεις. Είναι γνωστό με ποιους τρόπους οι περισσότερες αφηρημένες έννοιες έφτασαν στην επιστημονική μας γλώσσα, στη θεολογία και τη νομική επιστήμη, στη φιλοσοφία και αλλού. Είναι γνωστό πόσο συχνά οι σχολαστικοί και οι αντίπαλοί τους δεν μπορούσαν να ερίσουν ούτε καν με λέξεις της γλώσσας τους και συνεπώς έπρεπε να πάρουν όπλα – υπόσταση και ουσία, ομοούσιος και ομοιούσιος[40] – απ' αυτές τις γλώσσες, στις οποίες οι έννοιες ήταν αφηρημένες και τα όπλα εριστικής ήταν ακονισμένα! Ολόκληρη η ψυχολογία μας, όσο εκλεπτυσμένη και συγκεκριμένη κι αν είναι, δεν έχει καμιά δικιά της λέξη.

Αυτό είναι τόσο αληθινό, ώστε ακόμη και φαντασιοκόποι και ειδωλολάτρες δεν μπορούν να προσδιορίσουν με άλλο τρόπο τα νέα τους μυστικά από τη φύση, από τον παράδεισο και την κόλαση, παρά με εικόνες και αισθητές παραστάσεις. Ο Σβέντεμποργκ[41] δεν μπορούσε να αντιληφθεί ταυτόχρονα τους αγγέλους και τα πνεύματά του διαφορετικά παρά μέσω όλων των αισθήσεων, όσο για τον υπέροχο Κλόπστοκ,[42] σε αυτόν υπάρχει η μεγαλύτερη αντίθεση! Αυτός δεν μπορούσε να κατασκευάσει τον παράδεισο και την κόλασή του με άλλο τρόπο παρά μόνο με αισθητά υλικά. Ο Νέγρος αντιλαμβάνεται τους θεούς του που κατεβαίνουν από την κορυφή των δέντρων προς τα κάτω, και ο κάτοικος του Chingan[43] ακούει τον διάβολό του μέσα από τη φλυαρία των δασών. Εγώ γλίστρησα κρυφά μέσα σε μερικές από αυτές τις αφαιρέσεις διαφορετικών λαών, σε διαφορετικές γλώσσες, και αντιλήφθηκα τα πιο παράξενα επινοητικά τεχνάσματα του ανθρώπινου πνεύματος· το θέμα είναι πάρα πολύ μεγάλο, αλλά η αιτία είναι πάντα η ίδια. Όταν ο άγριος σκέφτεται ότι κάποιο συγκεκριμένο πράγμα έχει πνεύμα, τότε θα πρέπει να υπάρχει ένα αισθητό πράγμα από το οποίο αυτός αφαιρεί το πνεύμα. Μόνο που η αφαίρεση έχει πολύ διαφορετικά είδη, βαθμίδες και μεθόδους. Το πιο εύκολο παράδειγμα, για το ότι

κανένα έθνος στη γλώσσα του δεν έχει περισσότερες και διαφορετικές λέξεις απ' όσες έμαθε να αφαιρεί, είναι οι χωρίς αμφιβολία πολύ εύκολες αφαιρέσεις, οι *αριθμοί*. Όσο λίγους έχουν οι περισσότεροι άγριοι, τόσο πλούσιες, υπέροχες και καλλιεργημένες μπορούν να είναι οι γλώσσες τους! Αυτοί δεν είχαν ποτέ περισσότερους απ' όσους χρειάζονταν. Ο εμπορευόμενος Φοίνικας ήταν ο πρώτος που επινόησε την αριθμητική. Ο βοσκός που ξαναμετρά το κοπάδι του μαθαίνει επίσης να μετράει. Τα κυνηγητικά έθνη, τα οποία δεν έχουν ποτέ πολυάριθμες ασχολίες, δεν ξέρουν πώς αλλιώς να ονομάσουν ένα στρατό παρά μονάχα ως τρίχες πάνω στο κεφάλι! Ποιος μπορεί να τις μετρήσει; Ποιος, ο οποίος δεν έχει ποτέ μετρήσει τόσο πολύ προς τα πάνω, έχει λέξεις γι' αυτό;

Είναι λοιπόν δυνατό, ξεκινώντας απ' όλα αυτά τα ίχνη του πνεύματος, το οποίο μεταβάλλεται και δημιουργεί γλώσσα, να κοιτάξουμε μακριά και να αναζητήσουμε την καταγωγή μέσα στα σύννεφα; Τι απόδειξη έχει κάποιος έστω και για μία και μόνο λέξη, την οποία μόνο Θεός μπορούσε να επινοήσει; Υπάρχει σε οποιαδήποτε γλώσσα μία και μόνο καθαρή, γενική έννοια, η οποία να έφτασε στον άνθρωπο από τον ουρανό; Και πού είναι αυτή και μόνο δυνατή;* Και όμως, πόσες εκατοντάδες χιλιάδες αιτίες και αναλογίες, καθώς και αποδείξεις, υπάρχουν για τη γένεση της γλώσσας μες στην ανθρώπινη ψυχή, σύμφωνα με τις ανθρώπινες αισθήσεις και τους τρόπους θέασης! Πόσες αποδείξεις υπάρχουν για την περαιτέρω πορεία της γλώσσας μαζί με το Λόγο, καθώς και για την ανάπτυξή της απ' αυτόν, μέσα σε όλους τους λαούς, στις παγκόσμιες γεωγραφικές ζώνες και συνθήκες! Ποιο αυτί είναι αυτό που δεν ακούει αυτή την καθολική φωνή των εθνών;

Κι όμως βλέπω με έκπληξη ότι ο κύριος Süßmilch συναντιέται πάλι με μένα και βρίσκει στο δρόμο του μια θεϊκή τάξη,

---

* Η καλύτερη πραγματεία που ξέρω πάνω σε αυτό το θέμα είναι ενός Άγγλου: *Things divine and supernatural conceived by analogy with things natural and human*, Lond. 1733, by the author of the procedure, extent and limits of human understanding.

εκεί όπου εγώ ανακαλύπτω την πιο ανθρώπινη όλων.* «Το γεγονός ότι προς το παρόν κάποιος δεν ανακάλυψε ακόμη καμιά γλώσσα, η οποία να υπήρξε εντελώς αδέξια για τέχνες και επιστήμες», τι άλλο αποδεικνύει λοιπόν αυτό από το ότι καμιά γλώσσα δεν είναι ζωική, ότι όλες είναι *ανθρώπινες*; Πού ανακάλυψε λοιπόν κανείς έναν άνθρωπο, ο οποίος ήταν εντελώς αδέξιος για τέχνες και επιστήμες, και ήταν αυτό κάποιο θαύμα; Ή δεν είναι αυτό ακριβώς το πιο κοινό πράγμα, επειδή αυτός ήταν άνθρωπος; «Όλοι οι ιεραπόστολοι μπόρεσαν να μιλήσουν με τους πιο άγριους λαούς και να τους πείσουν· αυτό δεν μπορούσε να συμβεί χωρίς συμπεράσματα και αιτίες: συνεπώς οι γλώσσες τους έπρεπε να περιέχουν terminos abstractos [αφηρημένους όρους] κοκ.». Και αν συνέβη αυτό, υπήρξε θεϊκή τάξη; Ή δεν ήταν αυτό ακριβώς το πιο ανθρώπινο πράγμα, να μιλάει δηλ. κάποιος αφαιρετικά όταν χρειαζόταν; Ποιος λαός είχε ποτέ στη γλώσσα του μία και μόνο αφαίρεση, την οποία δεν απέκτησε μόνος του; Και υπήρξαν μήπως σε όλους τους λαούς αφαιρέσεις μονάχα ενός είδους; Μπορούσαν οι ιεραπόστολοι να εκφράζονται παντού εξίσου εύκολα, ή μήπως δεν έχουμε διαβάσει το αντίθετο από όλα τα μέρη του κόσμου; Και πώς αλλιώς λοιπόν θα μπορούσαν να εκφραστούν παρά με το να επισυνάπτουν στη γλώσσα τους τις νέες έννοιες της γλώσσας που μάθαιναν; Και συνέβαινε αυτό παντού με τον ίδιο τρόπο; – Πάνω στο γεγονός θα μπορούσαν να ειπωθούν πολλά, τόσο πολλά! Το συμπέρασμα δηλώνει εντελώς το αντίθετο. Ακριβώς επειδή ο ανθρώπινος Λόγος δεν μπορεί να υπάρξει χωρίς αφαίρεση και η κάθε αφαίρεση δεν μπορεί να υπάρξει χωρίς γλώσσα, γι' αυτό και η γλώσσα πρέπει σε κάθε λαό να περιλαμβάνει αφαιρέσεις. Οι αφαιρέσεις πρέπει να είναι ένα αποτύπωμα του Λόγου, για τον οποίο αυτές υπήρξαν ένα εργαλείο. Καθώς όμως κάθε γλώσσα περιέχει ακριβώς τόσες πολλές αφαιρέσεις όσες ο λαός μπόρεσε να δημιουργήσει, και απολύτως καμία την οποία αυτός θα δημιουργούσε χωρίς αισθήσεις, όπως αποδεικνύει η αρχικά αισθητή τους έκφραση, *γι' αυτό και δεν μπορούμε πουθενά να*

* Süßmilch § 11.

δούμε κάποια θεϊκή τάξη παρά μονάχα στο μέτρο που η γλώσσα είναι εντελώς ανθρώπινη.

V. Τέλος: «Επειδή κάθε γραμματική είναι μονάχα μια φιλοσοφία πάνω στη γλώσσα και μια μέθοδος της χρήσης της, γι' αυτό όσο πιο αρχέγονη είναι η γλώσσα τόσο πιο λιγότερη γραμματική πρέπει να υπάρχει μέσα σε αυτή, και επιπλέον η πιο παλιά είναι απλώς το λεξικό που η φύση προανήγγειλε!» Τώρα θα προσπαθήσω να σκιαγραφήσω μερικές συγκρίσεις.

1. Οι κλίσεις ουσιαστικών και ρημάτων δεν είναι τίποτε άλλο παρά συντμήσεις και προσδιορισμοί της χρήσης των ουσιαστικών και των ρημάτων σύμφωνα με τον αριθμό, το χρόνο, τον τρόπο[44] και το πρόσωπο. Συνεπώς όσο πιο ακατέργαστη είναι μια γλώσσα, τόσο πιο ανώμαλη είναι ως προς αυτούς τους προσδιορισμούς, και σε κάθε βήμα που κάνει φανερώνει την εξέλιξη του ανθρώπινου Λόγου. Τέλος, χωρίς μια τέχνη της χρήσης η γλώσσα παραμένει απλό λεξικό.

2. Όπως τα ρήματα μιας γλώσσας είναι προγενέστερα από τα ουσιαστικά που παρήχθησαν μέσω της αφαίρεσης των πρώτων, έτσι επίσης αρχικά, *όσο λιγότερο έμαθε κάποιος να ταξινομεί έννοιες μεταξύ τους, τόσο περισσότερες κλίσεις ρημάτων υπάρχουν*. Πόσες πολλές έχουν οι ανατολικές χώρες! Κι όμως, στην πραγματικότητα, δεν υπάρχει καμία, διότι πόσες ανασκαφές μένουν να γίνουν ακόμη, καθώς και μεταφυτεύσεις από τη μια κλίση στην άλλη! Το πράγμα είναι εντελώς φυσικό. Επειδή τίποτα δεν ενδιαφέρει τον άνθρωπο τόσο πολύ και τουλάχιστον δεν τον αφορά τόσο γλωσσικά, όσο αυτό που πρέπει *να διηγηθεί*, πράξεις, ενέργειες, περιστατικά, γι' αυτό και αρχικά πρέπει να συγκεντρώνεται ένα τέτοιο πλήθος πράξεων και περιστατικών, ώστε να δημιουργείται ένα καινούριο ρήμα σχεδόν για κάθε κατάσταση. «Στην γλώσσα των Ουρόνων κάθε τι κλίνεται. Μια τέχνη, η οποία δεν μπορεί να εξηγηθεί, μπορεί εδώ και ξεχωρίζει τα ουσιαστικά, τις αντωνυμίες και τα επιρρήματα από τα ρήματα. Τα απλά ρήματα έχουν διπλή κλίση, μία για τον εαυτό τους και μία που αναφέρεται σε άλλα πράγματα. Τρίτο πρόσωπο έχουν και τα δύο γένη. Σε ό,τι αφορά τους χρόνους συναντά κανείς τις λεπτές διαφορές που παρατηρεί για παρά-

δειγμα στα ελληνικά· μάλιστα όταν κάποιος θέλει να διηγηθεί ένα ταξίδι, τότε εκφράζεται διαφορετικά, ανάλογα με το αν έχει ταξιδέψει στην ξηρά ή στη θάλασσα. Τα ενεργητικά ρήματα πολλαπλασιάζονται τόσο συχνά, όσο υπάρχουν πράγματα που έχουν να κάνουν με πράξεις· η λέξη «τρώω» αλλάζει ανάλογα με το εκάστοτε φαγώσιμο αντικείμενο. Η πράξη ενός έμψυχου πράγματος εκφράζεται διαφορετικά απ' αυτή ενός άψυχου. Χρησιμοποιώ την ιδιοκτησία κάποιου και χρησιμοποιώ την ιδιοκτησία κάποιου με τον οποίο μιλάω, είναι δύο διαφορετικές εκφράσεις κοκ.». Κάποιος ας αναλογιστεί όλη αυτή την πολλαπλότητα ρημάτων, εγκλίσεων, χρόνων, προσώπων, καταστάσεων, γενών κοκ., τι κόπος και τέχνη χρειάζεται προκειμένου αυτοί κατά κάποιο τρόπο να τα συνδυάσουν όλα αυτά μεταξύ τους και να φτιάξουν απ' αυτό, το οποίο υπήρξε ένα πλήρες λεξικό, τρόπο τινά μία γραμματική! – Η γραμματική του P. Lery για τους Topinambuer στη Βραζιλία δείχνει ακριβώς το ίδιο! – Διότι όπως το πρώτο λεξικό της ανθρώπινης ψυχής ήταν μια *ζωντανή εποποιία της φωνητικής, ενεργούς φύσης*, έτσι και *η πρώτη γραμματική δεν ήταν σχεδόν τίποτε άλλο παρά μια φιλοσοφική προσπάθεια να γίνει αυτή η εποποιία κανονική ιστορία*. Συνεπώς η γραμματική καταπονείται συνεχώς με ρήματα και εργάζεται μέσα σε ένα χάος· ό,τι είναι ανεξάντλητο για την ποίηση, όταν αργότερα ταξινομηθεί περισσότερο, γίνεται πολύ πλούσιο για τον προσδιορισμό της ιστορίας, και πολύ πιο αργότερα πολύ χρήσιμο για αξιώματα και αποδείξεις.

3. Η λέξη, αυτό που άμεσα επακολούθησε καθώς αυτή μιμούταν τον ήχο της φύσης, ακολούθησε κάτι που ήταν ήδη παρελθόν: Οι *αόριστοι είναι συνεπώς οι ρίζες των ρημάτων*, όμως αόριστοι, οι οποίοι ισχύουν ακόμη σχεδόν για το *παρόν*. A priori το γεγονός είναι παράξενο και ανεξήγητο, αφού ο παρών χρόνος θα έπρεπε να είναι ο πρώτος, όπως και έγινε με όλες τις μεταγενέστερα διαμορφωθείσες γλώσσες· όμως σύμφωνα με την ιστορία της επινόησης της γλώσσας τα πράγματα δεν μπορούσαν να συμβούν διαφορετικά. Κάποιος *παρουσιάζει* το παρόν, όμως το παρελθόν είναι αυτό που πρέπει *να διηγηθεί*. Κι επειδή μπορούσε να το διηγηθεί με τόσους πολλούς τρόπους

και αρχικά έπρεπε, αναγκαζόμενος να βρει λέξεις, να το κάνει με τόσους ποικίλους τρόπους, γι' αυτό και υπήρξαν σε όλες τις αρχαίες γλώσσες πολλοί αόριστοι, αλλά μόνο ένὰς ή κανένας ενεστώτας. Κι ενώ η ποίηση και η ιστορία μπορούσαν τώρα στις πιο πολιτισμένες εποχές να απολαμβάνουν πολύ τον ενεστώτα, αντίθετα η φιλοσοφία μπορούσε πολύ λίγο, διότι αυτή δεν αγαπά κανένα απόθεμα που προκαλεί σύγχυση. – Εδώ πάλι οι Ουρόνοι, οι Βραζιλιάνοι, οι ανατολικές χώρες και οι Έλληνες είναι ίδιοι: παντού υπάρχουν ίχνη της πορείας του ανθρώπινου πνεύματος!

4. Όλες οι νεότερες φιλοσοφικές γλώσσες εκλέπτυναν το ουσιαστικό περισσότερο, το ρήμα λιγότερο, μολονότι το έκαναν ομαλότερο· κι αυτό διότι η γλώσσα, καθώς αναπτυσσόταν, μετατρεπόταν περισσότερο σε ψυχρή θεώρηση αυτού που υπάρχει και υπήρξε, παρά συνέχισε να είναι ακόμη ένα μίγμα που τραυλίζει ανώμαλα, ένα μίγμα αυτού που περίπου υπήρξε. Οι άνθρωποι συνήθιζαν να προφέρουν το ουσιαστικό ο ένας μετά τον άλλο και συνεπώς να το προσδιορίζουν με αριθμούς, με άρθρα και πτώσεις κοκ. *Οι παλιοί επινοητές ήθελαν να τα πουν όλα δια μιας,** όχι μόνο τι έγινε, αλλά ποιος το έκανε, όταν, όπως και όπου αυτό συνέβη. Συνεπώς αυτοί προσέδωσαν στα ουσιαστικά αμέσως την κατάσταση, σε κάθε πρόσωπο του ρήματος αμέσως το γένος· έκαναν αμέσως διάκριση μεταξύ κατάφασης και άρνησης, μεταξύ προθεμάτων και επιθεμάτων. Ρήμα και επίρρημα, ρήμα και ουσιαστικό, τα πάντα έρεαν μαζί. Όσο αργότερα γινόταν αυτό, τόσο περισσότερο γινόταν διάκριση και απαρίθμηση: από τις πνοές προέκυψαν άρθρα, από τις ορμές πρόσωπα, από τους σκοπούς εγκλίσεις ή επιρρήματα· τα μέρη του λόγου έρεαν πλέον χωριστά: τώρα σιγά-σιγά δημιουργούταν η *γραμματική*. Έτσι αυτή η τέχνη του ομιλείν, αυτή η φιλοσοφία πάνω στη γλώσσα διαμορφώθηκε πρώτα αργά και βήμα-βήμα, ξεκινώντας από παλιούς αιώνες και εποχές, και το πρώτο άτομο που σκέφτεται μια αληθινή φιλοσοφία γραμματικής, την τέχνη για

---

* Στην υπόθεσή του ο Ρουσσώ μάντεψε αυτή την πρόταση, την οποία εγώ εδώ προσδιορίζω και αποδεικνύω.

να μιλάει, θα πρέπει σίγουρα πρώτα να ξανασκέφτηκε την ιστορία της, διατρέχοντας με το νου του παλιούς λαούς και πολιτισμικές βαθμίδες. Αν παρ' όλα αυτά εμείς διαθέταμε μια τέτοια ιστορία, αυτή θα ήταν με όλες τις προόδους και τις αποκλίσεις της ένας χάρτης για την ανθρώπινη φύση της γλώσσας.

5. Όμως πώς μπόρεσε να υπάρξει μια γλώσσα εντελώς χωρίς γραμματική; Μια απλή συρροή εικόνων και αισθημάτων χωρίς συνάφεια και προσδιορισμό; Και για τα δύο υπήρξε φροντίδα: αυτή υπήρξε μια ζωντανή γλώσσα. Σε αυτή την περίπτωση *η μεγάλη συμφωνία των χειρονομιών βοήθησε κατά κάποιο τρόπο τον ρυθμό και την περιοχή δράσης, στην οποία η εκάστοτε γλώσσα ανήκε· και ο μεγάλος πλούτος των προσδιορισμών, ο οποίος βρισκόταν μέσα στο ίδιο το λεξιλόγιο, αντικατέστησε την τέχνη της γραμματικής*. Κοιτάξτε την αρχαία γραφή των Μεξικανών! Αυτοί ζωγραφίζουν καθαρά μεμονωμένες εικόνες. Όταν καμία εικόνα δεν εμπίπτει στις αισθήσεις τους, αυτοί συμβιβάζονται με διακεκομμένες γραμμές, και ο κόσμος, στον οποίο ανήκουν τα πάντα, από τον οποίο τα πάντα προφητεύονται, πρέπει να δίνει τη συνάφεια με το κάθε τι. Αυτή η τέχνη της προφητείας, η τέχνη να μαντεύουμε τη συνάφεια από μεμονωμένα σημεία – πόσο πολύ μπορούν ακόμη αυτά να παρακινήσουν μονάχα κάποιους μεμονωμένους μουγκούς και κουφούς! Και εφόσον αυτή η ίδια η τέχνη ανήκει συγχρόνως στη γλώσσα, γι' αυτό και μαθαίνεται συγχρόνως από τη νεότητα ως γλώσσα· εφόσον αυτή διευκολύνεται και τελειοποιείται όλο και περισσότερο μέσω της παράδοσης των γενών, εγώ δεν βλέπω εδώ τίποτα το ακατανόητο. Όσο περισσότερο όμως διευκολύνεται, τόσο περισσότερο φθίνει, τόσο περισσότερο γίνεται γραμματική. – Αυτό σημαίνει βαθμιαία πορεία του ανθρώπινου πνεύματος!

Όσον αφορά το τελευταίο πρέπει για παράδειγμα να εξετάσουμε τις πληροφορίες που δίνει ο La Loubère για τη γλώσσα των Σιαμαίων: πόσο όμοια είναι η συνοχή της με αυτή των ανατολικών λαών, ιδιαίτερα μάλιστα προτού ο La Loubère την τροποποιήσει περισσότερο μέσω μιας μεταγενέστερης διαμόρφωσης. Ο Σιαμαίος θέλει να πει: «Αν ήμουν στο Σιάμ, τότε θα ήμουν ικανοποιημένος!» Και λέει: «Αν εγώ είναι πόλη Σιάμ·

εγώ πράγματι πολύ καρδιά!» – Αυτός θέλει να πει το Πάτερ ημών και πρέπει να πει: «Πάτερ, εμάς είναι ουρανός! Το όνομα του Θεού θέλουν αγιάσουν σε κάθε μέρος κοκ.» – Πόσο ανατολικό και αρχέγονο είναι αυτό! Ακριβώς τόσο συνεκτικό όσο μια μεξικάνικη ιερογλυφική ή το τραύλισμα ξένων γλωσσών από ανεπίδεκτους μαθήσεως!

6. Εδώ θα πρέπει να εξηγήσω ακόμη μια παραδοξότητα, που βλέπω ότι έχει επίσης παρανοηθεί όσον αφορά τη θεϊκή τάξη του κύριου Süβmilch, δηλαδή: «την ποικιλία των σημασιών μιας λέξης ανάλογα με τη διαφορά μικρών αρθρώσεων»! Εγώ βρίσκω αυτό το τέχνασμα σχεδόν σε όλους τους αγρίους, όπως το αναφέρει π. χ. ο Garcilasso di Vega για τους Περουβιανούς, ο Gondamine για τους Βραζιλιάνους, ο La Loubère για τους Σιαμαίους, ο Resnel[45] για τους Βορειοαμερικανούς. Το βρίσκω ακριβώς έτσι στις αρχαίες γλώσσες, π. χ. στην κινέζικη και στις ανατολικές, κατ' εξοχήν στην εβραϊκή, όπου ένας μικρός ήχος, μια προφορά, μια πνοή, αλλάζει όλη τη σημασία, και βέβαια δεν βρίσκω απολύτως τίποτα άλλο παρά μόνο κάτι πολύ ανθρώπινο σε αυτό, *μια ανεπάρκεια και βολικότητα των επινοητών!* Αυτοί είχαν ανάγκη μια νέα λέξη, κι επειδή η άσκοπη επινόηση από ένα άδειο μυαλό είναι τόσο δύσκολη, γι' αυτό και πήραν μία *παρόμοια αλλάζοντας ίσως μόνο μια πνοή*. Αυτός ήταν ένα νόμος της οικονομίας, και μάλιστα, όταν τα συναισθήματά τους άρχιζαν σε αυτούς να εξυφαίνονται, αυτό ήταν κάτι πολύ φυσικό και εφόσον ήθελαν να κάνουν ισχυρότερη την προφορά των λέξεων ήταν επίσης αρκετά βολικό· όμως για έναν ξένο, ο οποίος από τη νεότητά του δεν έχει συνηθίσει το αυτί του σε αυτό και ο οποίος τώρα σφυρίζει με φλέγμα τη γλώσσα μέσα από τα δόντια του, όπου ο ήχος παραμένει μισός μέσα στο στόμα, αυτός ο νόμος της οικονομίας και της έλλειψης κάνει την ομιλία ακατάληπτη και άφατη. Επομένως, όσο περισσότερο μια υγιής γραμματική εισάγει μια τάξη μέσα στις γλώσσες, τόσο λιγότερο γίνεται αναγκαία αυτή η φειδώ. Συνεπώς αυτό είναι ακριβώς το αντίθετο από κάποιο χαρακτηριστικό μιας θεϊκής επινόησης, όπου σίγουρα ο θεϊκός επινοητής θα

μπορούσε να προσφέρει μία πολύ κακή βοήθεια στην περίπτωση που αυτός είχε κάτι τέτοιο ανάγκη.

Η πρόοδος της γλώσσας μέσω του Λόγου και του Λόγου μέσω της γλώσσας γίνεται τελικά πιο ολοφάνερη, *όταν αυτή έχει κάνει ήδη κάποια βήματα*, όταν σε αυτή υπάρχουν ήδη έργα τέχνης, π. χ. ποιήματα, όταν επινοείται η γραφή και όταν ένα είδος τρόπου γραφής διαμορφώνεται σύμφωνα με το άλλο. Κανένα βήμα δεν μπορεί να έγινε, καμιά καινούρια λέξη να ανακαλύφθηκε, καμιά καινούρια ευνοϊκή μορφή να τέθηκε σε κίνηση, όπου δεν υπήρχε αποτύπωμα της ανθρώπινης ψυχής. Μέσω των *ποιημάτων* εμφανίζονται μέτρα, μια εκλογή των πιο ισχυρών λέξεων και χρωμάτων, μια διάταξη και μια μεγάλη ποσότητα εικόνων· μέσω της *ιστορίας* εμφανίζεται η διαφορά των εποχών, η ακρίβεια της έκφρασης· και τέλος μέσω των *ομιλητών* εμφανίζεται η πλήρης ολοκλήρωση της περιόδου μέσα στη γλώσσα. Έτσι λοιπόν, πριν από κάθε τέτοιο συμπλήρωμα, τίποτα παρόμοιο δεν υπήρχε από τα πριν μέσα στη γλώσσα, αλλά κάθε τι προκλήθηκε και μπόρεσε να προκληθεί μέσω της ανθρώπινης ψυχής: πού να θέσει λοιπόν κάποιος όρια σε αυτή την παραγωγή, σε αυτή τη γονιμότητα; Πώς θα μπορούσε κάποιος να πει: εδώ άρχισε η ανθρώπινη ψυχή να δρα, όμως νωρίτερα όχι; Κι εφόσον αυτή μπόρεσε να επινοήσει το ωραιότερο, το δυσκολότερο, γιατί όχι και το ευκολότερο; Εφόσον η ψυχή μπόρεσε να πραγματοποιηθεί, ποιος ο λόγος αυτή να μην επιχειρήσει, να μην αρχίσει κάτι; Διότι τι άλλο ήταν λοιπόν η αρχή από *την παραγωγή μίας και μοναδικής λέξης, τι άλλο από ένα σημείο του Λόγου*; Κι όμως η ψυχή, όντας τυφλή και μουγκή μες στο εσωτερικό της, έπρεπε να είναι αυτό το σημείο του Λόγου, εφόσον πραγματικά κατείχε Λόγο.

Φαντάζομαι η *ικανότητα* επινόησης της ανθρώπινης γλώσσας να αποδείχτηκε με αυτά που είπα: όσον αφορά μεν *το εσωτερικό από την ανθρώπινη ψυχή*, όσον αφορά δε *το εξωτερικό από την οργάνωση του ανθρώπου* και από την *αναλογία όλων των γλωσσών και των λαών*· και ελπίζω επίσης αυτή να αποδείχτη-

κε, εν μέρει μέσα από τα *συστατικά στοιχεία κάθε ομιλίας* και εν μέρει μέσα από *ολόκληρο το μεγάλο προχώρημα της γλώσσας μαζί με το Λόγο*, σε τέτοιο βαθμό, ώστε, όποιος δεν αρνείται το Λόγο στον άνθρωπο, ή, κάτι που είναι εξίσου σημαντικό, όποιος και μόνο γνωρίζει τι είναι Λόγος, όποιος επιπλέον ενδιαφέρεται καμιά φορά φιλοσοφικά για τα στοιχεία της γλώσσας και έλαβε επιπλέον υπόψη τη φύση και την ιστορία των γλωσσών πάνω στη γη με το μάτι του παρατηρητή, αυτός να μην μπορεί ούτε μια στιγμή να αμφιβάλλει, ακόμη κι αν εγώ δεν προσέθετα καμιά παραπάνω λέξη. Η γένεση μέσα στην ανθρώπινη ψυχή είναι τόσο αποδεικτική όσο οποιαδήποτε φιλοσοφική απόδειξη, και η εξωτερική αναλογία όλων των εποχών, των γλωσσών και των λαών έχει έναν τέτοιο βαθμό πιθανότητας, όσο αυτό μπορεί να είναι δυνατό για το πιο σίγουρο πράγμα της ιστορίας. Εν τούτοις, για να προλάβουμε για πάντα όλες τις αντιρρήσεις και για να κάνουμε την πρόταση κατά κάποιο τρόπο και εξωτερικά όσο γίνεται πιο σίγουρη, όσο μπορεί να είναι μια φιλοσοφική αλήθεια, γι' αυτό επιτρέψτε μας επίσης να αποδείξουμε, βάσει όλων των εξωτερικών συνθηκών και βάσει ολόκληρης της αναλογίας της ανθρώπινης φύσης, «ότι ο άνθρωπος *έπρεπε* να επινοήσει τη γλώσσα του και υπό *κάποιες συνθήκες μπόρεσε να την επινοήσει με τον πιο κατάλληλο τρόπο*».

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ

Ποιον δρόμο έπρεπε να ακολουθήσει ο άνθρωπος για να επινοήσει πιο κατάλληλα γλώσσα

Η φύση δεν δίνει καμιά δύναμη μάταια. Αν συνεπώς αυτή έδωσε στον άνθρωπο όχι απλώς μια ικανότητα να επινοεί γλώσσα, αλλά αυτή η ικανότητα μετατράπηκε επίσης σε διακριτικό χαρακτηριστικό της ουσίας του και σε κίνητρο της ιδιαίτερης κατεύθυνσής του, τότε αυτή η δύναμη δεν έλαβε χώρα διαφορετικά παρά *ζωντανά* μέσα από τα χέρια της, και επομένως, δεν μπορούσε να κάνει αλλιώς παρά να τοποθετηθεί μέσα σε μια περιοχή όπου έπρεπε να δράσει. Ας εξετάσουμε όμως με περισσότερη ακρίβεια μερικές απ' αυτές τις περιστάσεις και εφαρμογές, οι οποίες αμέσως παρότρυναν τον άνθρωπο να επινοήσει γλώσσα, μιας και αυτός εμφανίστηκε στον κόσμο με την πρώτιστη έμφυτη ικανότητα να διαμορφώνει γλώσσα. Επειδή όμως υπάρχουν πολλές απ' αυτές τις εφαρμογές γι' αυτό και θα τις εντάξω σε ορισμένους κύριους νόμους της φύσης και του γένους του.

Πρώτος φυσικός νόμος

Ο άνθρωπος είναι ένα ελεύθερα σκεπτόμενο, ενεργό ον, οι δυνάμεις του οποίου συνεχίζουν να δρουν προοδευτικά· γι' αυτό είναι ένα ον που φέρει γλώσσα!

Αν θεωρήσουμε τον άνθρωπο ως ένα γυμνό, χωρίς ένστικτα ζώο, είναι το πιο αδύναμο ον. Αυτός δεν έχει καμιά σκοτεινή, εκ γενετής ορμή, η οποία να τον ωθεί μέσα στο περιβάλλον και την περιοχή δράσης του να ασχοληθεί με την αυτοσυντήρησή του. Δεν έχει καμιά μυρωδιά και όσφρηση, η οποία να τον

σπρώχνει στα φυτά για να καθησυχάσει την πείνα του! Ο άνθρωπος δεν είναι κανένας τυφλός, μηχανικός μάστορας, ο οποίος φτιάχνει για τον εαυτό του τη φωλιά του! Αν και είναι αδύναμος και έχει υποκύψει, αν και έχει παραδοθεί στην έριδα των στοιχείων της φύσης, στην πείνα, σε όλους τους κινδύνους, στα νύχια όλων των πιο δυνατών ζώων, με άλλα λόγια σε ένα χιλιαπλάσιο θάνατο, αυτός ωστόσο στέκεται όρθιος! Μόνος και μοναδικός! Χωρίς την άμεση διδασκαλία της δημιουργού του, της φύσης, και χωρίς τη σίγουρη διεύθυνση των χεριών της, συνεπώς χαμένος απ' όλες τις πλευρές – – –

Κι όμως, όσο ζωντανή κι αν είναι αυτή η εικόνα, δεν είναι η εικόνα του ανθρώπου. Είναι μονάχα μια πλευρά της επιφάνειάς του, κι εξάλλου βρίσκεται κάτω από λάθος φως. Αν η διάνοια και η σωφροσύνη είναι τα φυσικά χαρίσματα του είδους του, τότε αυτά θα έπρεπε να εκφραστούν αμέσως, μιας και εκφράστηκε η πιο αδύναμη αισθητικότητα όπως επίσης και κάθε τι άλλο αξιοθρήνητο όσον αφορά τις στερήσεις του. Το χωρίς ένστικτα, αδύναμο ον, ό,τι τόσο εγκαταλελειμμένο προήρθε από τα χέρια της φύσης, ήταν επίσης από την πρώτη στιγμή το ον που δρα ελεύθερα και φέρει Λόγο, το οποίο έπρεπε να βοηθήσει τον εαυτό του μιας και δεν μπορούσε να κάνει αλλιώς. Όλες οι ελλείψεις και οι ανάγκες του ως ζώου αποτέλεσαν πιεστικές αφορμές προκειμένου αυτό να εμφανιστεί ως άνθρωπος με όλες τις δυνάμεις του· έτσι αυτές οι δυνάμεις της ανθρωπότητας δεν υπήρξαν απλώς κάποιες αδύναμες αποζημιώσεις έναντι των μεγαλύτερων ζωικών τελειοτήτων που αυτός στερήθηκε, όπως θέλει να πιστεύει η νέα μας φιλοσοφία, η μεγάλη υποστηρίκτρια των ζώων, αλλά υπήρξαν το είδος του με έναν απαράμιλλο και πραγματικά ασυναγώνιστο τρόπο! Το κέντρο βάρους του και η κύρια κατεύθυνση των ψυχικών του ενεργειών κατέληξαν έτσι σε αυτή τη διάνοια, στην ανθρώπινη σωφροσύνη, όπως στη μέλισσα κατέληξαν αμέσως στο θηλασμό και την κατασκευή της κυψέλης.

Αν τώρα αποδείχτηκε, ότι ούτε *το ελάχιστο ενέργημα της διάνοιάς του δεν μπορούσε να λάβει χώρα χωρίς χαρακτηριστική*

λέξη, το ίδιο επίσης η πρώτη του στιγμή σκέψης υπήρξε μια στιγμή για την εσωτερική γένεση της γλώσσας.

Ας δώσει κάποιος στον άνθρωπο γι' αυτήν την πρώτη σαφή σκέψη όσο πολύ χρόνο θέλει, ας αφήσει αυτό το δημιουργημένο ον, σύμφωνα με τον τρόπο του Buffon – μόνο ας το κάνει φιλοσοφικότερα απ' ό,τι αυτός –, να συγκεντρωθεί σιγά-σιγά, όμως ας μην ξεχνάει, ότι επίσης αυτό από την πρώτη στιγμή δεν είναι κανένα ζώο που ξυπνάει μέσα στο σύμπαν, αλλά ένας άνθρωπος, και μάλιστα ότι δεν είναι ακόμη κάποιο ον με σκέψη, αλλά ήδη με Λόγο. Και ας μην ξεχνάει επίσης ότι δεν ξυπνάει όπως ένας μεγάλος, δυσκίνητος, άχρηστος οργανισμός, ο οποίος θα έπρεπε να λειτουργεί και έχοντας άκαμπτα μέλη δεν μπορεί να λειτουργήσει, ο οποίος θα έπρεπε να βλέπει, να ακούει, να γεύεται και έχοντας ακαμψία στο μάτι, με πωρωμένα αυτιά και απολιθωμένη γλώσσα δεν μπορεί να κάνει τίποτε απ' όλα αυτά. Άνθρωποι, οι οποίοι έχουν τέτοιου είδους αμφιβολίες, θα έπρεπε εν τούτοις να συλλογιστούν, ότι αυτός ο άνθρωπος δεν προήλθε από το σπήλαιο του Πλάτωνα, από μια σκοτεινή φυλακή, μέσα στην οποία αυτός, όντας χωρίς φως και κίνηση, ένας τυφλός με ανοικτά μάτια και υγιή μέλη, βρισκόταν από την πρώτη στιγμή της ζωής του κι επί σειρά ετών ακίνητα καθισμένος, αλλά ότι προήλθε από τα χέρια της φύσης, ευρισκόμενος μέσα στην πιο ζωντανή κατάσταση των δυνάμεων και της ζωτικότητάς του και με την καλύτερη, πρώτιστη έμφυτη ικανότητα, και μάλιστα *από την πρώτη στιγμή με σκοπό να αναπτυχθεί.* Η δημιουργική πρόνοια είναι βέβαια αυτή που πρέπει να κυριάρχησε πάνω στις πρώτες στιγμές συγκέντρωσης. Κι όμως, έργο της φιλοσοφίας δεν είναι να εξηγήσει το θαυμαστό που λαμβάνει χώρα αυτές τις στιγμές, όσο λίγο κι αν μπορεί αυτή να εξηγήσει τη δημιουργία του. Αυτή εκλαμβάνει τον άνθρωπο όπως αυτός είναι στην πρώτη κατάσταση της ελεύθερης δράσης του, με το πρώτο πλήρες συναίσθημα της υγιούς του ύπαρξης και συνεπώς εξηγεί αυτές τις στιγμές μόνο ανθρώπινα.

Τώρα βέβαια μπορώ να αναφερθώ στο προηγούμενο. Επειδή καμιά μεταφυσική διαίρεση των αισθήσεων δεν λαμβάνει χώρα εδώ, επειδή ο οργανισμός αισθάνεται ολόκληρος και ξεκινώ-

ντας αμέσως από το σκοτεινό συναίσθημα καλύπτει το δρόμο προς τη σκέψη, επειδή αυτό το σημείο, το αίσθημα του πρώτου σαφούς χαρακτηριστικού, συναντά ακριβώς την ακοή, τη μεσαία αίσθηση μεταξύ όρασης και αφής, *γι' αυτό η γένεση της γλώσσας είναι κάτι τόσο εσωτερικά επιτακτικό όπως η ανάγκη του εμβρύου να γεννηθεί τη στιγμή της ωρίμανσής του*. Η φύση ολόκληρη εφορμά στον άνθρωπο, προκειμένου αυτός να αναπτύξει τις δυνάμεις και τις αισθήσεις του, μέχρις ότου να γίνει άνθρωπος. Και όπως η γλώσσα αρχίζει απ' αυτή την κατάσταση, έτσι και *ολόκληρη η αλυσίδα καταστάσεων μες στην ανθρώπινη ψυχή είναι τέτοια ώστε ο καθένας να εξακολουθεί να διαμορφώνει τη γλώσσα*. – Αυτόν τον μεγάλο νόμο της φυσικής τάξης θέλω να τον διασαφηνίσω.

Τα ζώα συνδέουν τις σκέψεις τους αόριστα ή καθαρά, όμως όχι ευδιάκριτα. Ενώ λοιπόν τα ζωικά είδη, τα οποία σύμφωνα με τον τρόπο ζωής τους και το νευρικό τους σύστημα βρίσκονται πιο κοντά στον άνθρωπο, τουτέστιν τα ζώα της ξηράς, έχουν συχνά πολλές αναμνήσεις, πολλή μνήμη, και σε κάποιες περιπτώσεις επιδεικνύουν μια ισχυρότερη μνήμη απ' ό,τι ο άνθρωπος, εν τούτοις αυτή είναι πάντοτε μονάχα μια αισθητή μνήμη· διότι κανένα ζώο ποτέ δεν επέδειξε με τις πράξεις του ότι είχε μια τέτοιου είδους ανάμνηση, ώστε να μπορεί να καλυτερεύει την κατάστασή του για όλο το γένος του και να γενικεύει τις εμπειρίες του προκειμένου στη συνέχεια να τις χρησιμοποιήσει. Ο σκύλος μπορεί βέβαια να αντιλαμβάνεται τη χειρονομία που τον έπληξε, όπως επίσης και η αλεπού να αποφεύγει το επισφαλές μέρος όπου καταδιώχτηκε· όμως κανένα από τα δυο ζώα δεν μπορεί να κάνει μια γενική σκέψη για το πώς θα μπορούσε ποτέ να αποφύγει για πάντα, ο μεν πρώτος την απειλητική χειρονομία, η δε δεύτερη την πανουργία των κυνηγών. Συνεπώς το ζώο παρέμενε πάντοτε κολλημένο μόνο στη μεμονωμένη αισθητή περίπτωση, και η μνήμη του γινόταν μια σειρά απ' αυτές τις αισθητές περιπτώσεις, οι οποίες παράγονται και αναπαράγονται, και οι οποίες όμως ποτέ δεν συνδέθηκαν μέσω του συλλογισμού: επομένως, κάτι πολυσχιδές χωρίς ευδιάκριτη ενότητα, ένα όνειρο πολύ αισθητών, καθαρών, ζωντανών πα-

ραστάσεων, χωρίς έναν κύριο νόμο φωτεινής αφύπνισης ο οποίος να βάζει σε τάξη αυτό το όνειρο.

Βέβαια ανάμεσα σε αυτά τα γένη και τα είδη υπάρχει ακόμα μια μεγάλη διαφορά. Όσο πιο στενή είναι η περιοχή δράσης, όσο πιο ισχυρή η αισθητικότητα και η ορμή, όσο πιο ομοιόμορφη είναι η καλλιτεχνική ικανότητα και το έργο της ζωής, τόσο πιο λίγο είναι αντιληπτή, τουλάχιστον σε μας, η ελάχιστη πρόοδος μέσω της εμπειρίας. Η μέλισσα κατασκευάζει τόσο στην παιδική της ηλικία όσο και όταν γεράσει, και εν τούτοις θα συνεχίσει να κατασκευάζει μέχρι το τέλος του κόσμου όπως έκανε στο ξεκίνημα της δημιουργίας. Υπάρχουν ασφαλώς μεμονωμένα σημεία, κάποιες λαμπερές σπίθες από το φως της τελειότητας του Θεού, οι οποίες όμως λάμπουν πάντοτε μεμονωμένα. Αντίθετα, μια έμπειρη αλεπού διαφέρει ήδη πολύ από τον πρώτο μαθητευόμενο κυνηγό: από τα πριν ήδη αυτή γνωρίζει πολλά τεχνάσματα και προσπαθεί να τα αποφύγει. Όμως από πού τα γνωρίζει; Και πώς προσπαθεί να τα αποφύγει; Αυτή τα έχει μάθει άμεσα από τα πριν και έτσι ακολουθεί άμεσα λόγω μιας τέτοιας εμπειρίας το νόμο αυτής της συγκεκριμένης πράξης. Σε καμιά περίπτωση όμως δεν δρα σε αυτή ένας ευδιάκριτος αναστοχασμός· άλλωστε δεν είναι αλήθεια, ότι ακόμα και τώρα οι πιο έξυπνες αλεπούδες συνεχίζουν να εξαπατούνται πάντα το ίδιο όπως εξαπατούνταν από τον πρώτο κυνηγό που εμφανίστηκε μέσα στον κόσμο; Εν τούτοις στον άνθρωπο κυριαρχεί φανερά *ένας άλλος φυσικός νόμος όσον αφορά τη διαδοχικότητα των ιδεών του, η σωφροσύνη*, η οποία κυριαρχεί ακόμη και στην πιο αισθητή κατάσταση, μόνο που γίνεται ελάχιστα αντιληπτή. Όταν ο άνθρωπος έρχεται στον κόσμο είναι το πιο ανίδεο ον, όμως αμέσως γίνεται μαθητής της φύσης με έναν τρόπο όπως κανένα άλλο ζώο. Μια μέρα όχι μόνο διδάσκει τις άλλες μέρες, αλλά κάθε λεπτό της μέρας διδάσκει το άλλο λεπτό, κάθε σκέψη την άλλη. Το τέχνασμα είναι ουσιαστικό για την ψυχή του, όχι όμως προκειμένου αυτός να μάθει κάτι αυτή τη στιγμή, αλλά είτε για να συνδέει το κάθε τι με αυτό που η ψυχή του ήδη ήξερε, είτε, αντί γι' αυτό, για να θυμάται να το συνδέει στο μέλλον· επομένως αυτή υπολογίζει το απόθεμά της,

το οποίο συγκέντρωσε ή που ακόμη θυμήθηκε να συγκεντρώσει, και έτσι γίνεται μια δύναμη για να συγκεντρώνει χωρίς να καταλήγει στην παραφροσύνη. Μια τέτοια αλυσίδα εξακολουθεί μέχρι το θάνατο: κατά κάποιο τρόπο αυτό δεν συμβαίνει ποτέ στον άνθρωπο *ως ολότητα*, ο οποίος συνεχώς αναπτύσσεται, προοδεύει, τελειοποιείται. Μια δράση αναφύεται μέσω των άλλων, μια οικοδομεί πάνω στις άλλες, μια αναπτύσσεται από τις άλλες. Δημιουργούνται ηλικίες, εποχές, τις οποίες εμείς κατονομάζουμε μονάχα ανάλογα με το βαθμό αντίληψής μας, και οι οποίες όμως, επειδή ο άνθρωπος δεν αισθάνεται ποτέ πως μεγαλώνει, αλλά μονάχα πάντοτε πως έχει μεγαλώσει, διαιρούνται σε κάτι ατέλειωτα μικρό. Εμείς μεγαλώνουμε πάντα από μια παιδική ηλικία και, όσο μεγάλοι κι αν είμαστε, βρισκόμαστε πάντα σε κίνηση, ανήσυχοι, αχόρταγοι. Το ουσιαστικό της ζωής μας δεν είναι ποτέ η απόλαυση, αλλά πάντα η πρόοδος, και δεν παύουμε να γινόμαστε άνθρωποι μέχρις ότου να πεθάνουμε· αντίθετα η μέλισσα έγινε μέλισσα όταν έφτιαξε την πρώτη της κυψέλη.

Βέβαια αυτός ο νόμος της τελειοποίησης, της προόδου μέσω της σωφροσύνης, δεν είναι σε όλες τις εποχές εξίσου αντιληπτός· και όμως, είναι αυτός λόγος για να ισχυριστεί κάποιος ότι δεν υπάρχει το ελάχιστα αντιληπτό; Στο όνειρο, στο μεταίχμιο μεταξύ ονείρου και εγρήγορσης, ο άνθρωπος δεν σκέφτεται τόσο εύτακτα και ευδιάκριτα όπως όταν είναι ξύπνιος, γι' αυτό όμως σκέφτεται ακόμα πάντα σαν άνθρωπος – σαν άνθρωπος ευρισκόμενος σε μια μέση κατάσταση, ποτέ σαν ένα πλήρες ζώο. Σε έναν υγιή τα όνειρά του πρέπει να έχουν το ίδιο καλά έναν κανόνα σύνδεσης όπως οι σκέψεις που κάνει όταν είναι ξύπνιος· μόνο που και εδώ δεν μπορεί να υπάρχει πάντα ο ίδιος κανόνας ή να λειτουργεί ομοιόμορφα· συνεπώς ακόμα και αυτές οι εξαιρέσεις αποδεικνύουν την ισχύ του βασικού νόμου, και οι φανερές αρρώστιες και οι αφύσικες καταστάσεις, οι αδυναμίες, οι παραφροσύνες κοκ. την αποδεικνύουν ακόμα περισσότερο. Κάθε ενέργημα της ψυχής δεν είναι άμεσα αποτέλεσμα σκέψης· καθένα όμως είναι αποτέλεσμα σωφροσύνης. Κανένα ενέργημα της ψυχής, έτσι όπως αυτό λαμβάνει χώρα στον άν-

θρωπο, δεν θα μπορούσε να εκφραστεί, αν ο άνθρωπος δεν ήταν άνθρωπος και δεν σκεφτόταν σύμφωνα με έναν τέτοιο φυσικό νόμο.

Εφόσον τώρα η *αρχική* κατάσταση της σκέψης του ανθρώπου δεν μπορεί να πραγματοποιηθεί χωρίς κάποια *λέξη* της ψυχής, έτσι *όλες οι καταστάσεις σωφροσύνης* γίνονται *σε αυτόν γλωσσικές: η αλυσίδα των σκέψεών του γίνεται μια αλυσίδα λέξεων.*

Μήπως όμως με αυτό θέλω να πω, ότι ο άνθρωπος μπορεί να κάνει λέξη κάθε αίσθημα του πιο σκοτεινού του συναισθήματος ή ότι αυτός δεν μπορεί να το αισθανθεί διαφορετικά παρά μέσω μιας λέξης; Θα ήταν ανόητο να το πούμε αυτό, αφού αποδείχτηκε ακριβώς το αντίθετο: Οτιδήποτε γίνεται αισθητό απλά και μόνο μέσω του σκοτεινού συναισθήματος δεν είναι ικανό για μας για καμιά λέξη, διότι δεν είναι ικανό για κανένα ευδιάκριτο χαρακτηριστικό. Συνεπώς, εφόσον μιλάμε για αυθαίρετη γλώσσα, η βάση της ανθρωπότητας είναι άφατη. Όμως μήπως είναι βάση ολόκληρο το σχήμα; Μήπως είναι βάθρο ολόκληρος ο ανδριάντας; Είναι λοιπόν ο άνθρωπος σύμφωνα με ολόκληρη τη φύση του ένα στρείδι που αισθάνεται απλώς με σκοτεινό τρόπο; Ας πάρουμε λοιπόν όλο το νήμα των σκέψεών του: Επειδή αυτός είναι υφασμένος με σωφροσύνη, επειδή σε αυτόν δεν υπάρχει καμία κατάσταση, η οποία λαμβανομένη εξ ολοκλήρου να μην είναι η ίδια σκέψη ή πράγματι να μην μπορεί να διασαφηνιστεί με τη σκέψη, επειδή σε αυτόν δεν κυριαρχεί η αφή, αλλά ολόκληρο το κέντρο της φύσης του εμπίπτει σε λεπτότερες αισθήσεις, στην όραση και την ακοή, και αυτές του δίνουν αδιαλείπτως γλώσσα, συνεπάγεται, ότι λαμβάνοντάς την εξ ολοκλήρου *δεν υπάρχει επίσης καμία κατάσταση μες στην ανθρώπινη ψυχή η οποία να μην γίνεται ικανή για λέξεις ή να μην προσδιορίζεται πραγματικά μέσω λέξεων της ψυχής*. Αυτός, ο οποίος θα σκεφτόταν εντελώς χωρίς λέξεις, θα έπρεπε να είναι ο πιο σκοτεινός φαντασιοκόπος ή ένα κτήνος, ο πιο αφηρημένος άνθρωπος που είναι προικισμένος με θεϊκή ενόραση ή μία μονάδα που ονειρεύεται. Και όπως εμείς οι ίδιοι συχνά παρατηρούμε στα όνειρα και στους τρελούς, καμιά τέτοια κατάσταση δεν είναι δυνατή μες στην ανθρώπινη ψυχή. Όσο τολμη-

ρό ακούγεται αυτό, τόσο είναι αληθινό: *Ο άνθρωπος αισθάνεται με τη διάνοια και μιλάει, ενώ σκέφτεται.* Και ενώ αυτός τώρα πάντα έτσι συνεχίζει να σκέφτεται και, όπως είδαμε, κρατά κάθε σκέψη ενωμένη μαζί με την προηγούμενη και επίσης τη μελλοντική μέσα στη σιωπή, γι' αυτό και *κάθε κατάσταση, η οποία συνδέεται τόσο στενά με τις άλλες μέσω του αναστοχασμού,* πρέπει *να σκέφτεται καλύτερα, επομένως να μιλάει επίσης καλύτερα.* Ας τον αφήσουμε να κάνει ελεύθερη χρήση των αισθήσεών του: Επειδή το κέντρο βάρους αυτής της χρήσης πέφτει στην όραση και την ακοή οι οποίες του δίνουν κάποιο χαρακτηριστικό και ένα συγκεκριμένο ήχο για το χαρακτηριστικό, γι' αυτό το λόγο ο άνθρωπος συνεχίζει να διαμορφώνει γλώσσα κάθε φορά που χρησιμοποιεί ευκολότερα και πιο καλλιεργημένα αυτές τις αισθήσεις. Ας τον αφήσουμε να κάνει ελεύθερη χρήση των ψυχικών του δυνάμεων: Επειδή το κέντρο βάρους της χρήσης τους πέφτει στη σωφροσύνη, επομένως αυτός δεν υπάρχει χωρίς γλώσσα, γι' αυτό και διαμορφώνει περισσότερο γλώσσα κάθε που χρησιμοποιεί ευκολότερα και πιο καλλιεργημένα τη σωφροσύνη. Συνεπώς η *συνεχής διαμόρφωση της γλώσσας λαμβάνει χώρα στον άνθρωπο με τόσο φυσικό τρόπο όπως το επιτάσσει η ίδια του η φύση.*

Ποιος είναι τώρα αυτός ο οποίος θα ήταν σε θέση να γνωρίζει το μέγεθος των δυνάμεων μιας ανθρώπινης ψυχής, κάθε φορά που αυτές με κάθε προσπάθεια εκφράζονται ταυτόχρονα απέναντι σε δυσκολίες και κινδύνους; Ποιος είναι αυτός ο οποίος θα ήταν σε θέση να σταθμίζει το βαθμό τελειότητας που μπορεί να φτάσει η ανθρώπινη ψυχή μέσω μιας διαρκούς, βαθιά περίπλοκης, τόσο πολλαπλής συνεχούς διαμόρφωσης; Κι επειδή τα πάντα καταλήγουν σε γλώσσα, πόσο αξιόλογο πρέπει να είναι αυτό που ένας μεμονωμένος άνθρωπος πρέπει να συγκεντρώνει για τη γλώσσα! Ήδη ο τυφλός και μουγκός πάνω στο μοναχικό του νησάκι έπρεπε να δημιουργήσει μια πενιχρή γλώσσα· πόσο μάλλον ο άνθρωπος, ο μαθητευόμενος όλων των αισθήσεων! Πόσο μάλλον ο μαθητευόμενος ολόκληρου του κόσμου! Πόσο πολύ πιο πλούσιος πρέπει αυτός να γίνει! Τι όμως μπορεί να απολαμβάνει; Η φύση δεν του έδωσε τις κατάλληλες αισθήσεις,

την οσμή και την όσφρηση, για να πλησιάζει τα φυτά που είναι γι' αυτόν υγιεινά και για να αποστρέφεται εκείνα που είναι βλαβερά· συνεπώς πρέπει να δοκιμάζει, να γεύεται, όπως κάνουν οι Ευρωπαίοι στην Αμερική που συμπεραίνουν από τα ζώα τι είναι φαγώσιμο, συνεπώς συγκεντρώνουν χαρακτηριστικά των φυτών, επομένως γλώσσα! Ο άνθρωπος δεν έχει αρκετή δύναμη για να αντιμετωπίσει το λιοντάρι· συνεπώς φεύγει μακριά απ' αυτό, το αναγνωρίζει από μακριά από τον ήχο του, και για να μπορεί να το αποφύγει ανθρώπινα και προσεκτικά, μαθαίνει να το αναγνωρίζει καθαρά τόσο αυτό όσο και εκατό άλλα επικίνδυνα ζώα, επομένως να τα ονομάζει! Όσο περισσότερο τώρα συλλέγει εμπειρίες, όσο περισσότερο διαφορετικά πράγματα γνωρίζει και μάλιστα από διαφορετικές πλευρές, τόσο πιο πλούσια γίνεται η γλώσσα του! Όσο πιο συχνά παρατηρεί αυτές τις εμπειρίες και επαναλαμβάνει στον εαυτό του τα χαρακτηριστικά τους, τόσο πιο σταθερή και ευχερής γίνεται η γλώσσα του. Όσο πιο πολύ διακρίνει και ταξινομεί αυτά τα χαρακτηριστικά, τόσο πιο εύτακτη γίνεται η γλώσσα του! Συνεπώς, μπορεί κάποιος να ισχυριστεί ότι η αρχή για τη γλώσσα είναι ασήμαντη, όταν ο άνθρωπος κατά τη διάρκεια ενός και μόνο έτους εξακολουθεί να ζει μια δραστήρια ζωή, με συνεχείς εναλλαγές, με διαρκή αγώνα ενάντια σε δυσκολίες και ανάγκες, και έρχεται συνεχώς αντιμέτωπος με καινούρια αντικείμενα; Και κοίτα! εδώ πρόκειται για τη ζωή ενός *και μόνο* ανθρώπου!

Ένας μουγκός άνθρωπος, θεωρώντας τον όπως είναι τα ζώα, ο οποίος επίσης δεν θα μπορούσε να σκεφτεί λέξεις στην ψυχή του, θα αποτελούσε το πιο θλιμμένο, το πιο ασυναίσθητο, το πιο εγκαταλελειμμένο πλάσμα της δημιουργίας, όπως επίσης και την μεγαλύτερη αντίφαση με τον εαυτό του! Όμως επειδή ο άνθρωπος είναι κατά κάποιο τρόπο μόνος του μέσα σε ολόκληρο το σύμπαν, επειδή δεν είναι αποκλειστικά προσηλωμένος σε τίποτα και υπάρχει για τα πάντα, επειδή δεν είναι από τίποτα εξασφαλισμένος κι από τον εαυτό του ακόμα λιγότερο, είναι αναγκασμένος είτε να κυριαρχεί είτε να υποκύπτει στα πάντα, σχεδιάζοντας με μια σοφία για την οποία κανένα ζώο δεν είναι ικανό, επομένως αυτός είναι αναγκασμένος να αποκτά από τα

πάντα σαφήνεια ή να πεθαίνει! Να είσαι είτε τίποτα είτε μονάρχης της δημιουργίας μέσω της διάνοιας! Να καταστρέφεις ή να δημιουργείς για σένα γλώσσα! Και αν τώρα όλες οι ψυχικές δυνάμεις συγκεντρώνονται σε αυτή την ορμητική περιοχή των αναγκών, αν ολόκληρη η ανθρωπότητα αγωνίζεται προκειμένου να υπάρχει άνθρωπος – πόσα πολλά μπορούν να επινοηθούν, να γίνουν, να διευθετηθούν!

Εμείς οι κοινωνικοί άνθρωποι σκεφτόμαστε μέσα σε μια τέτοια κατάσταση μονάχα πάντα με τρόμο: «Α, εφόσον ο άνθρωπος οφείλει πρώτα να σώσει τον εαυτό του απέναντι στο κάθε τι, πώς θα το κάνει; Με έναν τόσο αργό, αδύναμο, ανεπαρκή τρόπο; Με τον Λόγο, με τον συλλογισμό; Κι όμως, πόσο αργός είναι ο Λόγος και πόσο γρήγορες, πόσο ορμητικές είναι οι ανάγκες, οι κίνδυνοι που αυτός πρέπει να αντιμετωπίσει!» – Αυτή η αντίρρηση μπορεί βέβαια να στολιστεί πάρα πολύ με παραδείγματα, όμως αμφισβητεί πάντα έναν τελείως διαφορετικό υπαινιγμό απ' αυτόν που εμείς υποστηρίζουμε. Συνεπώς η κοινωνία μας, η οποία έχει συγκεντρώσει πολλούς ανθρώπους ώστε αυτοί με τις ικανότητες και τις ασχολίες τους να πρέπει να αποτελούν μια ενότητα, πρέπει να διανέμει στους ανθρώπους ικανότητες από τη νεαρή τους ηλικία και να μοιράζει ευκαιρίες, ώστε όλοι μαζί να αλληλοδιαμορφώνονται. Έτσι ο άνθρωπος γίνεται για την κοινωνία μία κατά κάποιο τρόπο πλήρης άλγεβρα, ένας πλήρης Λόγος· έτσι η κοινωνία χρειάζεται από τον καθένα απλώς καρδιά, θάρρος και πυγμή, και αυτός που δεν είναι καθόλου ιδιοφυής και πολύ φιλόπονος τη χρησιμοποιεί, ενώ ο άλλος που είναι ιδιοφυής σε κάτι, καθώς και σε όλα τα άλλα, δεν τη χρησιμοποιεί καθόλου. Κάθε κινητήριος τροχός πρέπει να έχει τη σχέση και τη θέση του, κατά τα άλλα όμως αυτοί οι τροχοί δεν αποτελούν την ολότητα *ενός* οργανισμού. – Είναι άλλο όμως το να πούμε ότι αυτή η κατανομή των ψυχικών δυνάμεων δεν ισχύει για την κατάσταση ενός φυσικού ανθρώπου, επειδή αυτός καταπνίγει αισθητά όλες τις υπόλοιπες προκειμένου να υπερτερεί σε *μια* άλλη! Πάρτε έναν φιλόσοφο, ο οποίος γεννήθηκε και ανατράφηκε μέσα σε μια κοινωνία, ο οποίος δεν έχει εξασκήσει ποτέ τίποτε άλλο παρά μόνο το μυαλό του για να

σκέφτεται και τα χέρια του για να γράφει, και αφαιρέστε του κάποια στιγμή κάθε προστασία και τις ανέσεις που του παρέχει η κοινωνία για τις μονόπλευρες υπηρεσίες του: αυτός θα πρέπει να προσπαθήσει να βρει μόνος του τα προς τα ζην μέσα σε μια άγνωστη χώρα και να αγωνιστεί ενάντια στα ζώα, κοντολογίς, να γίνει ο ίδιος για τα πάντα ένας προστάτης θεός – πόσο θα σάστιζε! Αυτός δεν διαθέτει γι' αυτό ούτε αισθήσεις ούτε δυνάμεις, καθώς επίσης ούτε καμιά τριβή και για τις δύο! Ενδεχομένως, αφού περιπλανήθηκε μέσα στους αφηρημένους λαβύρινθους της σκέψης του να έχασε όσφρηση, όραση και ακοή, καθώς επίσης κι εκείνο το γρήγορο επινοητικό χάρισμα. Και ενδεχομένως μάλιστα να έχασε εκείνο το θάρρος, εκείνη τη γρήγορη αποφασιστικότητα, η οποία μπορεί να διαμορφώνεται και να εκφράζεται μονάχα κάτω από κινδύνους, η οποία θέλει να βρίσκεται σε διαρκή, καινούρια δράση, ειδάλλως αποκοιμάται. Αν αυτός τώρα είναι σε ηλικία, όπου η πηγή ζωής του πνεύματός του παραμένει ήδη σιωπηλή ή αρχίζει να αποξηραίνεται, τότε θα είναι βέβαια πάντοτε πολύ αργά για να θέλει να τη διαμορφώσει μέσα σε αυτήν την περιοχή. Άραγε μήπως συμβαίνει αυτό στη δεδομένη περίπτωση; Όλες οι προσπάθειες για τη γλώσσα, τις οποίες αναφέρω, δεν γίνονται καθόλου για να είναι φιλοσοφικές· τα χαρακτηριστικά των φυτών δεν ανακαλύπτονται με τον τρόπο που τα ταξινομεί ο Λινναίος[46]· όταν ο αργόσχολος, μονήρης φιλόσοφος, γλιστράει κρυφά μες στη λανθάνουσα πορεία της φύσης και δεν θέλει πλέον να ξέρει *ότι* αυτή δρα, αλλά *με ποιο τρόπο* δρα, δεν μετατρέπει με αυτό τον τρόπο τις πρώτες εμπειρίες σε ψυχρά, με αργό τρόπο λελογισμένα και με προσεκτικό τρόπο αφηρημένα πειράματα; Βέβαια ο πρώτος κάτοικος της φύσης είχε ενδιαφερθεί πάρα πολύ λίγο για κάτι τέτοιο. Έπρεπε άραγε σε αυτόν να αποδειχτεί ότι αυτό ή εκείνο το φυτό είναι δηλητηριώδες; Ή μήπως αυτός ήταν κάτι περισσότερο από ζώωδης, ώστε ακόμη και σε αυτή την περίπτωση δεν μιμήθηκε ούτε καν το ζώο; Και ήταν απαραίτητο να προσβληθεί από το λιοντάρι για να αρχίσει να το φοβάται; Δεν είναι αρκετά συνδεδεμένη η ατολμία του με την αδυναμία του, όπως επίσης και η σωφροσύνη του με την κάθε ελευθερία των

ψυχικών του δυνάμεων, ώστε αυτές να μπορούν να του εξασφαλίσουν από μόνες τους μια άνετη κατάσταση, μιας και άλλωστε η ίδια η φύση τις θεωρεί ικανές γι' αυτό το σκοπό; Επειδή συνεπώς δεν χρειαζόμαστε απολύτως κανέναν άτολμο, αφηρημένο φιλόσοφο του γραφείου για επινοητή της γλώσσας, επειδή ο τραχύς φυσικός άνθρωπος, ο οποίος επίσης μπορεί και αισθάνεται ολόκληρη την ψυχή του, όπως και ολόκληρο το σώμα του, από *ένα και μόνο* μέρος τους, αξίζει για μας περισσότερο από όλες τις Ακαδημίες που δημιουργούν γλώσσα και ο οποίος βέβαια δεν είναι τίποτα λιγότερο παρά ένας λόγιος – γιατί να θέλουμε λοιπόν να πάρουμε τον φιλόσοφο ως πρότυπο; Θέλουμε μήπως να ρίξουμε σκόνη ο ένας στα μάτια του άλλου, προκειμένου να αποδείξουμε ότι ο άνθρωπος δεν μπορεί να δει;

Ο Süßmilch εμφανίζεται και πάλι εδώ ως αντίπαλός μου. Αυτός χρησιμοποίησε ένα ολόκληρο κεφάλαιο* προκειμένου να αποδείξει, «πως είναι αδύνατο ο άνθρωπος να μπόρεσε να συνεχίσει να διαμορφώνει μια γλώσσα, αν την είχε επινοήσει επίσης μέσω μίμησης»! Ότι η επινόηση μέσω απλής μίμησης χωρίς ανθρώπινη ψυχή είναι ανοησία, είναι αποδεδειγμένο, και αν ο υποστηρικτής της θεϊκής καταγωγής της γλώσσας ήταν αποδεδειγμένα βέβαιος ότι είναι ανόησία, τότε δεν θα χρειαζόταν να συγκεντρώσει εναντίον αυτής της ανοησίας ένα πλήθος μισοαληθινών αιτιών, οι οποίες τώρα, όλες ανεξαιρέτως, δεν αποδεικνύουν τίποτα ενάντια σε μια ανθρώπινη επινόηση της γλώσσας μέσω της διάνοιας. Αυτός έχει μπλέξει τόσο πολύ με αυθαίρετα υποτιθέμενες αξιωματικές προτάσεις και λανθασμένα αξιώματα όσον αφορά τη φύση της γλώσσας, ώστε είναι αδύνατο να μπορέσω εδώ να συζητήσω πλήρως ολόκληρο το κεφάλαιο. Επομένως θα αντλήσω απ' αυτό μόνο όσα είναι απαραίτητα προκειμένου να καταδείξω, ότι με τις αντιρρήσεις του *έχει παραγνωρίσει εντελώς τη φύση μιας συνεχώς διαμορφούμενης ανθρώπινης γλώσσας και μιας συνεχώς διαμορφούμενης ανθρώπινης ψυχής*.

---

* Κεφ. 3.

«Αν κάποιος υποθέσει, ότι οι κάτοικοι του πρώτου κόσμου αποτελούνταν μόνο από μερικές χιλιάδες οικογένειες, ότι το φως της διάνοιας εμφανίστηκε ήδη τόσο φωτεινό μέσω της χρήσης της γλώσσας, ότι αυτοί αντιλήφθηκαν αυτό που είναι η γλώσσα, και ότι συνεπώς μπόρεσαν να αρχίσουν να σκέφτονται τη βελτίωση αυτού του εξαίσιου μέσου, τότε ...»*. Όμως απ' όλες αυτές τις μείζονες προτάσεις δεν λαμβάνει κανείς τίποτα. Ήταν ανάγκη πρώτα να ψάξουμε σε χιλιάδες γενιές, προκειμένου να αντιληφθούμε τι είναι γλώσσα; Ο πρώτος άνθρωπος το αντιλήφθηκε, επειδή σκέφτηκε την πρώτη σκέψη. Και ήταν ανάγκη άραγε πρώτα να φτάσουμε τόσο μακριά σε χιλιάδες γενιές, προκειμένου να αντιληφθούμε ότι η γλώσσα είναι καλό να βελτιώνεται; Ο πρώτος άνθρωπος το αντιλήφθηκε επειδή έμαθε να ταξινομεί, να διευθετεί, να διακρίνει και να συνθέτει τα πρώτα του χαρακτηριστικά καλύτερα, και κάθε φορά βελτίωνε τη γλώσσα άμεσα επειδή έτσι μάθαινε κάτι εκ νέου. Και άλλωστε, πώς θα μπορούσε βέβαια κατά τη διάρκεια χιλιάδων γενιών να διασαφηνιστεί τόσο καθαρά το φως της διάνοιας *μέσω* της γλώσσας, αν κατά την πάροδο αυτών των γενιών δεν είχε διασαφηνιστεί ήδη η *γλώσσα*; Άρα διασαφήνιση χωρίς βελτίωση! Συνεπώς, οι χιλιάδες οικογένειες που έχουν μείνει πίσω στη βελτίωση είναι αδύνατο να αρχίσουν να βελτιώνονται; Αυτό κι αν είναι παιχνίδι αντιφάσεων!

«Δεν θα έπρεπε όμως να υποτεθεί η *γραφή*, ως ένα εντελώς απαραίτητο βοηθητικό μέσο αυτού του φιλοσοφικού και φιλολογικού συμβουλίου καθηγητών;». Όχι! διότι αυτή η πρώτη φυσική, ζωντανή και ανθρώπινη συνεχή διαμόρφωση της γλώσσας δεν ήταν κανένα απολύτως φιλοσοφικό και φιλολογικό συμβούλιο. Και τι είναι σε θέση λοιπόν να βελτιώσουν μέσα στο νεκρό τους μουσείο ο φιλόσοφος και ο φιλόλογος από μια γλώσσα, η οποία *ζει* με όλη της την ενέργεια;

«Θα πρέπει λοιπόν όλοι οι λαοί να καταπιάστηκαν με τη βελτίωση με τον ίδιο τρόπο;». Εντελώς με τον ίδιο, διότι όλοι καταπιάστηκαν ανθρώπινα, έτσι ώστε εμείς εδώ ως προς τα πιο

---

* Βλ. 80, 81.

ουσιαστικά στοιχεία της γλώσσας να τολμούμε να υποθέσουμε το ίδιο για όλους. Αν όμως αυτό πρόκειται να είναι το μεγαλύτερο θαύμα, ότι δηλ. όλες οι γλώσσες έχουν οκτώ partes orationes [μέρη του λόγου],* τότε και πάλι το γεγονός είναι ψευδές και το συμπέρασμα λανθασμένο. Πηγαίνοντας προς τα πίσω διαπιστώνουμε ότι δεν είχαν όλες οι γλώσσες απ' όλες τις εποχές οκτώ μέρη του λόγου, αλλά μια πρώτη φιλοσοφική ματιά στο τρόπο κατασκευής μιας γλώσσας δείχνει ότι αυτά τα οκτώ μέρη αναπτύσσονται το ένα από το άλλο. Στις παλιότερες γλώσσες τα ρήματα υπήρξαν πριν από τα ουσιαστικά και ίσως τα επιφωνήματα πριν ακόμα και από τα ομαλά ρήματα. Στις μεταγενέστερες παράγονται ουσιαστικά εξίσου μαζί με ρήματα· όμως ακόμα και για την ελληνική γλώσσα ο Αριστοτέλης λέει, ότι σε αυτή υπήρξαν από την αρχή όλα τα μέρη του λόγου και ότι τα υπόλοιπα αναπτύχθηκαν βάσει αυτών μόνο αργότερα από τους γραμματικούς. Για τη γλώσσα των Ουρόνων έχω διαβάσει ακριβώς το ίδιο, και όσο για την ανατολική είναι ολοφάνερο. Τι είδους λοιπόν τελικά τέχνασμα είναι η αυθαίρετη και εν μέρει αφιλοσόφητη αφαίρεση των γραμματικών όσον αφορά οκτώ partes operationis; Είναι η γλώσσα τόσο ομαλή και θεϊκή σαν την εξωτερική μορφή μιας μελισσοκυψέλης; Και να ήταν ακόμα, αυτό δεν αναιρεί καθόλου ότι μπορεί να εξηγηθεί από την ανθρώπινη ψυχή, όπως επίσης και το γεγονός και ότι έχει αποδειχτεί αναγκαία.

«Και τι θα παρότρυνε τους ανθρώπους σε αυτή την υπερβολικά σκληρή εργασία βελτίωσης;». Ω, μα αυτή δεν είναι απολύτως καμιά σκληρή, θεωρητική κατ' οίκον εργασία! Δεν υπάρχει απολύτως καμιά αφηρημένη βελτίωση a priori! Και συνεπώς δεν υπάρχουν σίγουρα καθόλου παροτρύνσεις γι' αυτή, οι οποίες να λαμβάνουν χώρα μόνο μέσα στην εκλεπτυσμένη κοινωνική μας κατάσταση. Εδώ πρέπει να εγκαταλείψω τελείως τον αντίπαλό μου. Αυτός υποθέτει, ότι «οι πρώτοι βελτιωτές της γλώσσας θα έπρεπε να υπήρξαν πολύ καλά φιλοσοφικά μυαλά, τα οποία είδαν σίγουρα μακρύτερα και βαθύτερα απ'

* § 31. 34.

ό,τι οι περισσότεροι λόγιοι συνηθίζουν να κάνουν τώρα λαμβάνοντας υπόψη τη γλώσσα και την εσωτερική της φύση». Επίσης υποθέτει, ότι «αυτοί οι λόγιοι θα πρέπει παντού να αντιλήφθηκαν, ότι η γλώσσα τους είναι ατελής και ότι είναι όχι μόνο ικανή, αλλά και ότι έχει ανάγκη βελτίωσης». Τέλος, ότι «αυτοί πρέπει να έκριναν κατάλληλα το σκοπό της γλώσσας κοκ., ότι η ιδέα αυτού του προς επίτευξη αγαθού πρέπει να υπήρξε επαρκής, ισχυρή και αρκετά ζωντανή, προκειμένου να γίνει κίνητρο για την ανάληψη αυτού του δύσκολου έργου». Κοντολογίς, ο φιλόσοφος της εποχής μας δεν ήθελε να ριψοκινδυνέψει ούτε καν ένα τυχαίο βήμα. Όμως, πώς κατάφερε λοιπόν ξεκινώντας απ' αυτή την άποψη να γράψει για τη *γένεση* μιας γλώσσας; Στην πραγματικότητα, αν η γλώσσα γεννιόταν με τον τρόπο που αυτός ισχυρίζεται, τότε αυτή θα *κατόρθωνε* να δημιουργηθεί στον αιώνα μας τόσο λίγο, όσο θα της *επέτρεπε* ο ίδιος!

Όμως ήδη σήμερα δεν γνωρίζουμε ανθρώπους από τόσο διαφορετικές εποχές, περιοχές και βαθμίδες πολιτισμού; Αυτό το τόσο αλλαγμένο μεγάλο δράμα δεν μας έχει μήπως διδάξει, ότι δεν τελειώνει πιο σίγουρα στην πρώτη σκηνή; Δεν ξέρουμε λοιπόν, ότι ακριβώς στις γωνιές της γης που και ο Λόγος έχει πάρει ελάχιστα μια εκλεπτυσμένη, κοινωνική, πολύπλευρη, λόγια μορφή, ότι ακόμα η αισθητικότητα, η ακατέργαστη οξύνοια, η πονηριά, η θαρραλέα δράση, το πάθος και το επινοητικό πνεύμα, όλη δηλ. η αδιαίρετη ανθρώπινη ψυχή ενεργεί με τον πιο ζωντανό τρόπο; Και αυτή ενεργεί με τον πιο ζωντανό τρόπο διότι ακριβώς δεν έχει οδηγηθεί ακόμα σε κανένα ανιαρό κανόνα, αλλά ζει πάντοτε πλήρως μέσα σε ένα κύκλο αναγκών, κινδύνων και ορμητικών απαιτήσεων και συνεπώς αισθάνεται πάντοτε νέα και πλήρης. Εδώ, μόνο εδώ η ανθρώπινη ψυχή εμφανίζει δυνάμεις, προκειμένου να διαμορφώνεται και να συνεχίζει να διαμορφώνεται γλώσσα! Εδώ μόνο αυτή έχει αισθητικότητα και κατά κάποιο τρόπο αρκετό ένστικτο, προκειμένου να αισθάνεται όλο τον ήχο και όλα τα εκφραστικά χαρακτηριστικά της ζωντανής φύσης με έναν τόσο πλήρη τρόπο που εμείς πλέον δεν μπορούμε. Και κάθε φορά που η σκέψη αποχωρίζει κατόπιν ένα απ' αυτά τα χαρακτηριστικά, το ονομάζει τόσο ισχυρά και

βαθιά που εμείς δεν μπορούμε. Όσο πιο λίγο οι ψυχικές δυνάμεις συνεχίζουν να αναπτύσσονται και κάθε μία ασκείται χωριστά σε μια ιδιαίτερη σφαίρα, τόσο πιο ισχυρά δρουν όλες μαζί, τόσο πιο βαθύ είναι το κέντρο βάρους της έντασής τους· αποσυνδέστε όμως αυτή τη μεγάλη άθραυστη δέσμη βελών και τότε να είστε σίγουροι ότι όλα αυτά θα διαλυθούν. Ώστε λοιπόν το θαύμα δεν μπορεί να γίνει βέβαια με ένα ραβδί, καμιά γλώσσα δεν μπορεί βέβαια να επινοηθεί ποτέ με το μοναδικό ψυχρό αφαιρετικό χάρισμα των φιλοσόφων: αυτή είναι η απάντηση στο ερώτημα που θέσαμε. Δεν εισέδυσε εκείνη η αίσθηση του κόσμου βαθύτερα; Και μέσα στη διαρκή συρροή όλων των αισθήσεων, στο κέντρο βάρους της οποίας αγρυπνούσε πάντα η εσωτερική αίσθηση, δεν ήταν παρόντα πάντοτε νέα χαρακτηριστικά, νέες ταξινομήσεις, νέες απόψεις και γρήγοροι τρόποι συμπεράσματος, και συνεπώς πάντοτε νέοι εμπλουτισμοί της γλώσσας; Και συνεπώς, εφόσον βέβαια κάποιος δεν θέλει να βασίζεται σε οκτώ partes orationis, δεν λάμβανε μήπως η ανθρώπινη ψυχή σε σχέση με τη γλώσσα τις καλύτερες εμπνεύσεις της, για όσο καιρό αυτή ακόμα χωρίς όλες τις παροτρύνσεις της κοινωνίας παρότρυνε όσο γίνεται πιο ισχυρά μονάχα τον εαυτό της, για όσο καιρό αποκάλυπτε όλη τη δραστηριότητα του αισθήματος και της σκέψης, την οποία ήταν αναγκασμένη να αποκαλύψει ανάλογα με την εσωτερική ορμή και τις εξωτερικές απαιτήσεις; Εδώ επομένως γεννιόταν η γλώσσα μαζί με ολόκληρη την ανάπτυξη των ανθρώπινων δυνάμεων.

Για μένα είναι ακατανόητο το γεγονός ότι ο αιώνας μας μπορεί να χαθεί τόσο βαθιά μες στις σκιές, μέσα στα σκοτεινά εργαστήρια του τεχνικού, χωρίς επίσης ούτε μια φορά να θέλει να αντιληφθεί το ευρύ, λαμπρό φως της αφυλάκιστης φύσης. Από τις μεγαλύτερες ηρωικές πράξεις του ανθρώπινου πνεύματος, τις οποίες μονάχα αυτό, ερχόμενο σε σύγκρουση με το ζωντανό κόσμο, μπορούσε να κάνει και να εκφράσει, δημιουργήθηκαν οι σχολικές ασκήσεις μέσα στη σκόνη των εκπαιδευτικών μας φυλακών και από τα αριστουργήματα της ανθρώπινης ποίησης και ευγλωττίας δημιουργήθηκαν παιδαριωδίες, από τις οποίες γερασμένα και νέα παιδιά μαθαίνουν κενολογίες και λεπτολογούν

κανόνες. Εμείς συλλαμβάνουμε τη διατύπωσή τους κι έχουμε χάσει το πνεύμα τους, μαθαίνουμε τη γλώσσα τους και δεν αισθανόμαστε τον ζωντανό κόσμο των ιδεών τους. Το ίδιο συμβαίνει όσον αφορά τις κρίσεις μας για το αριστούργημα του ανθρώπινου πνεύματος, τη διαμόρφωση της γλώσσας εν γένει. Εδώ η νεκρή σκέψη πρέπει να μας διδάξει πράγματα τα οποία, μονάχα όταν προέρχονται από τη ζωντανή πνοή του κόσμου, από το πνεύμα της μεγάλης δρώσας φύσης, μπορούν να εμψυχώσουν τον άνθρωπο, να τον καλέσουν και να συνεχίσουν να τον διαμορφώνουν. Εδώ οι αδιάφοροι, μετέπειτα νόμοι των γραμματικών, πρέπει να είναι το πιο θεϊκό, αυτό που εμείς πρέπει να σεβόμαστε, και έτσι ξεχνάμε την πραγματική θεϊκή φύση της γλώσσας, η οποία μες στον πυρήνα της διαμορφωνόταν μαζί με το ανθρώπινο πνεύμα, όσο ανώμαλη κι αν αυτή φαινόταν. Η καλλιέργεια της γλώσσας έχει υποχωρήσει μες στις σκιές του σχολείου, έξω από τις οποίες αυτή δεν κάνει πλέον τίποτα για τον ζωντανό κόσμο, γι' αυτό και εμείς βγάζουμε λανθασμένα συμπεράσματα, ότι δηλ. δεν πρέπει να υπήρξε ποτέ ένας φωτεινός κόσμος μέσα στον οποίο οι πρώτοι διαμορφωτές της γλώσσας ήταν αναγκασμένοι να ζουν, να αισθάνονται, να δημιουργούν και να στιχουργούν. – Εγώ επικαλούμαι το συναίσθημα αυτών, οι οποίοι δεν υποτιμούν τον άνθρωπο ως προς το βάθος των δυνάμεών του ούτε επίσης παραγνωρίζουν το Δυναμικό, το Ισχυρό και το Σπουδαίο που υπάρχει μέσα στις γλώσσες των αγρίων, όπως επίσης και δεν παραγνωρίζουν την ουσία της γλώσσας εν γένει – γι' αυτό και συνεχίζω:

Δεύτερος φυσικός νόμος

Ο άνθρωπος είναι ως προς τον προσδιορισμό του ένα αγελαίο ον, ένα κοινωνικό ον: συνεπώς η συνεχής διαμόρφωση μιας γλώσσας είναι γι' αυτόν κάτι φυσικό, ουσιαστικό και αναγκαίο.

Το ανθρώπινο θηλυκό δεν έχει καμιά εποχή αναπαραγωγής όπως το θηλυκό ζώο. Και η αρσενική αναπαραγωγική ικανότη-

τα δεν είναι τόσο ατιθάσευτη, αλλά είναι συνεχής. Αν τώρα πελαργοί και περιστέρια κάνουν *γάμους*, τότε δεν ξέρω γιατί ο άνθρωπος δεν θα έκανε το ίδιο για περισσότερους λόγους.

Ο άνθρωπος, τιθέμενος απέναντι στη μαλλιαρή αρκούδα και τον σκληρότριχο σκαντζόχοιρο είναι ένα ασθενέστερο, ανεπαρκέστερο, γυμνότερο ζώο, έχει ανάγκη σπηλιές, και αυτές γίνονται πολύ φυσικά, βάσει των προηγούμενων, κοινωνικές σπηλιές.

Ο άνθρωπος είναι ένα ασθενέστερο ζώο, τέτοιο που στα περισσότερα σημεία του ορίζοντα θα βρισκόταν εκτεθειμένο πολύ άσχημα στις εποχές του έτους· συνεπώς το ανθρώπινο θηλυκό ως έγκυος, ως γεννήτορας, έχει περισσότερο την ανάγκη μιας κοινωνικής βοήθειας απ' ό,τι η στρουθοκάμηλος η οποία τοποθετεί τα αυγά της μέσα στην έρημο.

Τέλος, ιδιαίτερα το ανθρώπινο νεογνό, το βυζανιάρικο που μόλις ήρθε στον κόσμο, πόσο πολύ είναι ένας υποτελής άρχοντας που έχει την ανάγκη ανθρώπινης βοήθειας και κοινωνικής φιλευσπλαχνίας. Ερχόμενο από μια κατάσταση, όπου αυτό σαν φυτό κρεμόταν από το στήθος της μητέρας του, ρίχνεται πάνω στη γη: θα ήταν το ασθενέστερο, το πιο αβοήθητο πλάσμα απ' όλα τα ζώα, εάν δεν υπήρχαν μητρικά στήθη να τον θρέψουν, και εάν δεν έρχονταν πατρικά γόνατα να τον αναλάβουν ως γιο. Σε ποιον δεν γίνεται εδώ φανερά αντιληπτό από τα πριν το *νοικοκυριό της φύσης που έχει ως σκοπό τον εκκοινωνισμό της ανθρωπότητας*; Και μάλιστα ένα νοικοκυριό που λαμβάνει χώρα τόσο άμεσα, τόσο ενστικτωδώς, όσο αυτό είναι δυνατόν σε ένα έλλογο πλάσμα!

Επειδή το έργο της φύσης γίνεται σε αυτό το τελευταίο σημείο πιο ολοφάνερο, και επειδή το συμπέρασμά μου μπορεί να εξαχθεί μόνο απ' αυτό πιο γρήγορα, εγώ θα πρέπει να το αναπτύξω περισσότερο. Ποιος μπορεί να εξηγήσει το συναίσθημα των γονιών απέναντι στα παιδιά, καθώς και τους ισχυρούς δεσμούς που προκαλούνται με αυτόν τον τρόπο, όταν κάποιοι, όπως οι χονδροειδείς μας Επικούρειοι, θέλουν να εξηγούν τα πάντα με βάση την τυφλή ηδονή ή το άμεσο ίδιον όφελος; Κοίτα! Αυτός ο φτωχός κάτοικος της γης έρχεται άθλιος μέσα στον

κόσμο, χωρίς ο ίδιος να ξέρει ότι είναι άθλιος· έχει την ανάγκη φιλευσπλαχνίας, χωρίς να μπορούσε να αξίζει το ελάχιστο γι' αυτή· κλαίει – όμως ακόμα και αυτό το κλάμα γίνεται τόσο ενοχλητικό όσο ο οδυρμός του Φιλοκτήτη, ο οποίος μολονότι είχε τόσο πολλή αξία για τους Έλληνες, αυτοί τον παρέδωσαν στο έρημο νησί. Λοιπόν σύμφωνα με την ψυχρή μας φιλοσοφία, εδώ θα έπρεπε βέβαια να κόψουμε όσο γίνεται πιο νωρίτερα τα δεσμά της φύσης, όπου αυτά δρουν με τον πιο ισχυρό τρόπο! Αυτή η φιλοσοφία μας λέει ότι τελικά η μητέρα απαλλάχτηκε με πόνους από τον καρπό που τόσο πολύ την ταλαιπώρησε· εφόσον την ενδιαφέρει μόνο η ευχαρίστηση και μια καινούρια ηδονή, γι' αυτό απορρίπτει τους πόνους. Ο πατέρας έχει μέσα σε λίγα λεπτά παγώσει την αναπαραγωγική του ικανότητα – τι να νοιάζεται περισσότερο για μητέρα και παιδί, ως αντικείμενα της *φροντίδας* του, αυτός τρέχει, όπως το αρσενικό ζώο του Ρουσσώ, μέσα στο δάσος, και αναζητεί ένα άλλο αντικείμενο για τη ζωική του *ευχαρίστηση*. Πόσο εντελώς αντίθετη είναι εδώ η φυσική τάξη σε ζώα και ανθρώπους, και στους τελευταίους πόσο συνετότερη! Κι όμως, οι οδύνες και οι ταλαιπωρίες είναι ακριβώς αυτές που αυξάνουν τη μητρική αγάπη! Το αξιοθρήνητο και όχι το αξιαγάπητο χαρακτηριστικό του βυζανιάρικου, το ασθενές, το καχεκτικό της ιδιοσυγκρασίας του, ο επίπονος, δυσάρεστος κόπος της ανατροφής του είναι ακριβώς αυτά που διπλασιάζουν τις συγκινήσεις των γονιών του! Η μητέρα κοιτάζει το γιο, που της κόστισε τους περισσότερους πόνους, που την απείλησε πάρα πολύ συχνά με τον αποχαιρετισμό του και πάνω στον οποίο έπεσαν τα περισσότερα δάκρυα της θλίψης της, με θερμότερη ταραχή. Εξίσου με θερμότερη ταραχή κοιτάζει ο πατέρας τον γιο, τον οποίο έβγαλε νωρίς από έναν κίνδυνο, τον ανέθρεψε με τον μεγαλύτερο κόπο και του κόστισε πάρα πολύ σε διδασκαλία και μόρφωση. Επομένως, η φύση γνωρίζει επίσης να φτιάχνει για το σύνολο του γένους από την αδυναμία δύναμη. *Ακριβώς γι' αυτό το λόγο ο άνθρωπος έρχεται στον κόσμο τόσο αδύναμος, τόσο ελλιπής, τόσο εγκαταλελειμμένος από την διδασκαλία της φύσης, τόσο τελείως χωρίς επιδεξιότητες και τάλαντα,* όσο κανένα ζώο, *ώστε αυτός*, όσο κανένα ζώο, *να απο-*

λαμβάνει μια ανατροφή και ώστε το ανθρώπινο γένος, όσο κανένα ζωικό γένος, *να γίνει μια βαθιά ενωμένη ολότητα!*

Οι μικρές πάπιες αποφεύγουν την κότα που τις κλώσησε, και δεν ακούνε, ενώ τσαλαβουτούν ευχαριστημένες μέσα στο περιβάλλον στο οποίο τις τράβηξε το κάλεσμα της μητρικής φύσης, την προειδοποιητική φωνή της μητριάς τους, όταν αυτή θρηνεί στην όχθη. Έτσι θα έκανε και το ανθρώπινο παιδί αν ερχόταν στον κόσμο με το ένστικτο της πάπιας. Κάθε πουλί φέρει την ικανότητα να φτιάχνει φωλιές από τότε που είναι μέσα στο αυγό του και την παίρνει μαζί του, χωρίς να τη μεταφυτεύει, στον τάφο του: η φύση διδάσκει αντί γι' αυτό. Συνεπώς, όσον αφορά το ζωικό γένος κάθε τι παραμένει μεμονωμένο, το άμεσο έργο της φύσης, και έτσι δεν λαμβάνει χώρα καμιά πρόοδος της ψυχής του γένους, κανένα Όλον, όπως αντίθετα το ήθελε η φύση στον άνθρωπο. Η φύση συνέδεσε τον άνθρωπο με το γένος του μέσω μιας ανάγκης και μιας πρόθυμης γονεϊκής ορμής, για την οποία οι Έλληνες είχαν τη λέξη *στοργή*[47], και έτσι ένας *δεσμός διδασκαλίας και ανατροφής* έγινε γι' αυτόν ουσιαστικός. Σε αυτή την περίπτωση οι γονείς δεν συγκέντρωσαν όλες τις ιδέες τους μόνο για τον εαυτό τους· αυτές ήταν συγχρόνως παρούσες, προκειμένου να ανακοινωθούν, και ο γιος έχει το πλεονέκτημα να μπορεί να κληρονομήσει τον πλούτο του πνεύματός τους ήδη από πολύ νωρίς, όπως επίσης και όταν αυτοί θα έχουν πλέον γεράσει. Αφενός μεν οι γονείς εξοφλούν το χρέος της φύσης ενώ διδάσκουν, αφετέρου δε τα παιδιά συμπληρώνουν την χωρίς ιδέες ανάγκη της φύσης τους ενώ μαθαίνουν, με τον ίδιο τρόπο που αυτά κατόπιν θα εξοφλήσουν ξανά το χρέος τους στη φύση, αυξάνοντας αυτόν τον πλούτο με το δικό τους και μεταδίδοντάς τον πάλι περαιτέρω. *Κανένας μεμονωμένος άνθρωπος δεν υπάρχει για τον εαυτό του, αυτός παρεμβάλλεται μέσα στην ολότητα του γένους, είναι μονάχα μια μονάδα μες στη συνεχιζόμενη σειρά.*

Πώς επιδρά αυτό σε όλη την αλυσίδα, εμείς θα το δούμε αργότερα· εδώ περιοριζόμαστε μονάχα στη συνάφεια των δύο πρώτων κρίκων της αλυσίδας, στη *διαμόρφωση ενός οικογενειακού τρόπου σκέψης μέσω της διδασκαλίας και της ανατροφής.*

Επειδή υπάρχει η διδασκαλία της ατομικής ψυχής, ο κύκλος ιδεών της γλώσσας των γονιών, *γι' αυτό και η συνεχής διαμόρφωση της ανθρώπινης διδασκαλίας μέσω του πνεύματος της οικογένειας*, με το οποίο η φύση συνέδεσε ολόκληρο το γένος, *γίνεται* επίσης *συνεχής διαμόρφωση της γλώσσας*.

Γιατί αυτός ο ανήλικος κρέμεται τόσο αδύναμος και ανίδεος από τα στήθη της μητέρας του, όπως επίσης και από τα γόνατα του πατέρα του; Γιατί είναι γεμάτος λαχτάρα για μάθηση και για να μάθει γλώσσα. Είναι αδύναμος ώστε το γένος του να γίνει δυνατό. Ολόκληρη η ψυχή μεταδίδεται τώρα σε αυτόν μαζί με τη γλώσσα, ολόκληρος ο τρόπος σκέψης των γεννητόρων του· όμως ο λόγος, που αυτοί οι τελευταίοι τού τα μεταδίδουν με ευχαρίστηση, είναι διότι είναι κάτι που σκέφτηκαν, αισθάνθηκαν και επινόησαν οι ίδιοι. Το βυζανιάρικο που τραυλίζει τις πρώτες λέξεις, τραυλίζει ξανά τα συναισθήματα των γονιών του και ορκίζεται με κάθε πρώιμο τραύλισμα, σύμφωνα με το οποίο διαμορφώνονται το γλωσσικό του όργανο και η ψυχή του, να διαιωνίζει αυτά τα συναισθήματα, εφόσον αυτό πράγματι ονομάζει αυτά τα συναισθήματα πατρική ή μητρική γλώσσα. Αυτές οι πρώτες εντυπώσεις της παιδικής του ηλικίας, αυτές οι εικόνες από την ψυχή και την καρδιά των γονιών του ζουν και δρουν μέσα σε αυτό ισόβια· μαζί με τη λέξη θα επανέλθει ολόκληρο το συναίσθημα, ό,τι άλλοτε πριν πλημμύριζε την ψυχή του· μαζί με την ιδέα της λέξης θα επανέλθουν όλες οι δευτερεύουσες ιδέες οι οποίες, όταν αυτό αντίκρισε το πρώτο φως της ημέρας, του παρουσιάστηκαν μέσα στο βασίλειο της δημιουργίας – θα επανέλθουν και θα δράσουν ισχυρότερα απ' ό,τι η καθαρή, σαφής κύρια ιδέα. Έτσι δημιουργείται ο οικογενειακός τρόπος σκέψης και επομένως η *οικογενειακή γλώσσα*. Εδώ εμφανίζεται τώρα ο ψυχρός φιλόσοφος* και ρωτάει: «Μέσω ποιου νόμου όμως πράγματι θα επέβαλαν οι άνθρωποι ο ένας στον άλλο την αυθαίρετα επινοημένη γλώσσα τους και θα μπορούσαν να παροτρύνουν το άλλο μέρος να τον αποδεχτεί;». Αυτή η ερώτηση, για την οποία ο Ρουσσώ φλυαρεί τόσο παθη-

---

* Ο Ρουσσώ.

τικά και ένας άλλος συγγραφέας τόσο δια μακρών, απαντάται από μόνη της αν ρίξουμε μια ματιά στην οικονομία της φύσης του ανθρώπινου γένους. Και μετά απ' όλα αυτά βέβαια, ποιος μπορεί να αντέξει τα προηγούμενα κηρύγματα;

Δεν είναι μήπως σε αρκετό βαθμό νόμος και διαιώνιση αυτή η συνεχής οικογενειακή διαμόρφωση της γλώσσας; Το θηλυκό, όντας από τη φύση του τόσο πολύ το ασθενέστερο μέρος, δεν είναι αναγκασμένο να λαμβάνει το νόμο από το έμπειρο αρσενικό, το οποίο προστατεύει, και το οποίο διαμορφώνει τη γλώσσα; Και μάλιστα, μπορεί να ονομάζεται νόμος ό,τι είναι απλώς μια ήπια ευεργεσία της διδασκαλίας; Το αδύναμο παιδί, το οποίο πράγματι ονομάζεται ανήλικος, δεν είναι αναγκασμένο να λαμβάνει ταυτόχρονα γλώσσα, εφόσον μαζί με αυτή απολαμβάνει το γάλα της μητέρας του και το πνεύμα του πατέρα του; Και δεν πρέπει αυτή η γλώσσα να διαιωνίζεται, όταν κάτι διαιωνίζεται; Ω, οι νόμοι της φύσης είναι ισχυρότεροι απ' όλες τις συμβάσεις που συνάπτει η επιτήδεια πολιτική και θέλει να απαριθμήσει ο συνετός φιλόσοφος! Τι θα συμβεί, αν εμείς παραγνωρίσουμε και ξεχάσουμε τις λέξεις της παιδικής μας ηλικίας, αυτούς τους πρώιμους παιδικούς μας φίλους που αποκτήσαμε στην αυγή της ζωής και με τους οποίους διαμορφώθηκε από κοινού ολόκληρη η ψυχή μας; Η μητρική μας γλώσσα ήταν βέβαια ταυτόχρονα ο πρώτος κόσμος που αντικρίσαμε, τα πρώτα αισθήματα που αισθανθήκαμε, η πρώτη δράση και χαρά που απολαύσαμε! Οι δευτερεύουσες ιδέες του χώρου και του χρόνου, της αγάπης και του μίσους, της χαράς και της δράσης, και ό,τι μαζί με αυτές φαντάστηκε η φλογερή, αναβράζουσα νεανική ψυχή, όλα διαιωνίζονται συγχρόνως – *τώρα η γλώσσα γίνεται ήδη ρίζα των πάντων!*

Και όσο πιο μικρή είναι αυτή η ρίζα τόσο πιο πολύ κερδίζει σε εσωτερική ισχύ. Οι πατεράδες μας, οι οποίοι δεν σκέφτηκαν οι ίδιοι τίποτα, δεν επινόησαν οι ίδιοι τίποτα, οι οποίοι έμαθαν τα πάντα μηχανικά – πώς μπορούν να ενδιαφέρονται για τη διδασκαλία των γιων τους, για τη διαιώνιση αυτού που αυτοί οι ίδιοι μάλιστα δεν κατέχουν; Όμως ο πρώτος πατέρας, οι πρώτοι πενιχροί επινοητές γλώσσας, οι οποίοι προσέδιδαν σχεδόν σε κά-

θε λέξη το έργο της ψυχής τους, οι οποίοι παντού μέσα στη γλώσσα ένοιωθαν ακόμα το ζεστό ιδρώτα που τους κόστισε η δράση τους, ποιον πληροφορητή μπορούσαν να παραγγείλουν; Όλη η γλώσσα των παιδιών τους ήταν μια διάλεκτος των σκέψεών τους, ένας ύμνος των πράξεών τους, όπως τα τραγούδια του Οσσιανού στον πατέρα του Φίνγκαλ[48].

Ο Ρουσσώ και άλλοι διατύπωσαν τόσες πολλές παραδοξότητες όσον αφορά την καταγωγή και το δικαίωμα της πρώτης ιδιοκτησίας, και όμως, αν αυτός είχε ρωτήσει απλά και μόνο τη φύση του προσφιλούς του ανθρώπινου ζώου, τότε εκείνο θα του είχε απαντήσει. Γιατί αυτό το λουλούδι ανήκει στη μέλισσα που το βυζαίνει; Η μέλισσα θα απαντήσει: «Διότι η φύση με έφτιαξε γι' αυτό το βύζαγμα! Το ένστικτό μου, το οποίο με ρίχνει σε αυτό το συγκεκριμένο και σε κανένα άλλο λουλούδι, είναι για μένα αρκετά δικτάτορας ώστε να με υποχρεώνει να το κατέχω μαζί με τον κήπο του!». Και όταν τώρα ρωτήσουμε τον πρώτο άνθρωπο: «Ποιος σου έδωσε το δικαίωμα σε αυτά τα φυτά;», τι άλλο μπορεί να απαντήσει από το εξής: «Η φύση, η οποία μου έδωσε σκέψη! Αυτά τα φυτά τα έμαθα με κόπο, με κόπο τα δίδαξα στη γυναίκα και τον γιο μου! Εμείς όλοι ζούμε απ' αυτά! Εγώ έχω περισσότερο δικαίωμα πάνω σε αυτά απ' ό,τι η μέλισσα που βουίζει από πάνω τους και το ζώο που τα βόσκει· διότι όλα αυτά δεν έκαναν τον κόπο να μάθουν και να διδάξουν. Συνεπώς, κάθε σκέψη που έκανα πάνω σε αυτά είναι μια σφραγίδα της ιδιοκτησίας μου, και όποιος με αποδιώχνει απ' αυτά, δεν μου αφαιρεί απλώς τη ζωή μου κάθε φορά που δεν ξαναβρίσκω αυτή τη διατροφή, αλλά πραγματικά επίσης την αξία των χρόνων που έζησα, το ιδρώτα, τον κόπο, τις σκέψεις, τη γλώσσα μου, όλα όσα απέκτησα για τον εαυτό μου!». Επομένως, μια τέτοια υπογραφή της ψυχής πάνω σε ένα πράγμα, μέσω της μάθησης, μέσω του χαρακτηριστικού, δεν αποτελεί για τον πρώτο άνθρωπο περισσότερο δικαίωμα ιδιοκτησίας απ' ό,τι μια σφραγίδα πάνω στο νόμισμα;

Πόσο πολλή τάξη και διαμόρφωση λαμβάνει ήδη η γλώσσα ακριβώς με το να γίνεται πατρική διδασκαλία! Ποιος δεν μαθαίνει, ενώ διδάσκει; Ποιος δεν βεβαιώνεται για τις ιδέες του,

ποιος δεν εξετάζει τις λέξεις του, ενώ τις μεταδίδει στους άλλους και ακούει να τις τραυλίζουν τόσο συχνά τα χείλη του ανήλικου; Συνεπώς η γλώσσα αποκτά ήδη μια μορφή τέχνης, μεθόδου! Εδώ η πρώτη γραμματική, η οποία υπήρξε ένα αποτύπωμα της ανθρώπινης ψυχής και της φυσικής της λογικής, δέχθηκε ήδη την εξέταση μιας αυστηρής λογοκρισίας.

Ο Ρουσσώ και πάλι εδώ, ως συνήθως, κάνει έκκληση σύμφωνα με τον τρόπο του: «Τι πολλά είχε λοιπόν να πει η μητέρα στο παιδί της; Περισσότερα δεν είχε να πει το παιδί στη μητέρα του; Από πού έμαθε λοιπόν αυτό ήδη γλώσσα, για να τη διδάξει στη μητέρα του;». Και πάλι όμως εδώ ο Ρουσσώ, ως συνήθως, βγάζει μια πανικόβλητη πολεμική ιαχή σύμφωνα με τον τρόπο του. Φυσικά και η μητέρα είχε να διδάξει περισσότερα το παιδί απ' ό,τι το παιδί τη μητέρα, κι αυτό για τον απλούστατο λόγο διότι αυτή *μπορούσε* να το διδάξει περισσότερα και το μητρικό ένστικτο, η αγάπη και η συμπόνια, τις οποίες ο Ρουσσώ από ευσπλαχνία παραδέχεται στα ζώα και από μεγαλοψυχία αρνείται στο γένος του, την *ανάγκαζε* σε αυτή τη διδασκαλία όπως η υπεραφθονία του γάλατος την ανάγκαζε σε θηλασμό. Άλλωστε κι εμείς οι ίδιοι δεν παρατηρούμε σε κάποια ζώα ότι οι γονείς συνηθίζουν τα νεογνά τους στο δικό τους τρόπο ζωής; Και αν λοιπόν τώρα ένας πατέρας συνήθιζε τον γιο του από πολύ νωρίς στο κυνήγι, υπήρχε περίπτωση ο γιος του να πήγαινε για κυνήγι χωρίς καμιά διδασκαλία και γλώσσα; «Ναι! μια τέτοια επιβολή λέξεων δηλώνει μια ήδη διαμορφωμένη γλώσσα, την οποία κάποιος διδάσκει, και όχι μία, η οποία εξ αρχής διαμορφώνεται!». Και τι με αυτό; Αυτή η διαφορά αποτελεί εξαίρεση; Εννοείται ότι *η* γλώσσα που δίδαξαν στα παιδιά ήταν ήδη διαμορφωμένη στον πατέρα και τη μητέρα· και είναι αυτός λόγος ώστε να είναι ήδη η γλώσσα *εντελώς* διαμορφωμένη, ακόμα και αυτή που δεν τους δίδαξαν; Και δεν μπορούσαν λοιπόν τα παιδιά να επινοήσουν τίποτα περισσότερο μέσα σε έναν καινούριο, ευρύτερο και καλύτερο κόσμο; Και αποτελεί μήπως αντίφαση μία εν μέρει διαμορφωμένη γλώσσα, η οποία όμως συνεχίζει να διαμορφώνεται; Αν λοιπόν ισχυριστούμε ότι η γαλλική γλώσσα, η οποία έχει διαμορφωθεί τόσο πολύ από τις ακαδημίες, τους συγ-

γραφείς και τα λεξικά, έχει διαμορφωθεί μέχρι τέλους, τότε αυτό σημαίνει ότι δεν θα έπρεπε να διαμορφώνεται εκ νέου ή να παραμορφώνεται με κάθε νέο πρωτότυπο συγγραφέα, και μάλιστα με κάθε άτομο που φέρνει έναν καινούριο ήχο μέσα στην κοινωνία. – Με τέτοιους παραλογισμούς περιβάλλονται οι υπέρμαχοι της αντίθετης άποψης. Κάποιος ας κρίνει μόνος του αν αξίζει να ανακατευτεί με τις κάθε είδους ασημαντότητες των αντιρρήσεών τους.

Ένας άλλος για παράδειγμα λέει: «Πώς λοιπόν θα είχε θελήσει ποτέ ο άνθρωπος ορμώμενος από μια εξωτερική ανάγκη να συνεχίσει να διαμορφώνει τη γλώσσα του, αν αυτός ήταν το mutum et turpe pecus [49] του Οράτιου;». Στη συνέχεια ο ίδιος ασχολείται με ένα πλήθος μισοαληθινών βαθμών ιεραρχίας όσον αφορά τους άγριους. Εγώ απαντάω απλώς: Ποτέ! Ποτέ ο άνθρωπος δεν θα το είχε θελήσει και μπορέσει αν ήταν ένα mutum pecus [άλαλο κτήνος]· διότι τότε βέβαια δεν θα είχε καμιά γλώσσα. Υπάρχουν όμως οι άγριοι αυτού του είδους, υπάρχει άραγε το πιο βαρβαρικό ανθρώπινο έθνος χωρίς γλώσσα; Και υπήρξε άραγε ποτέ έτσι ο άνθρωπος, όπως υπήρξε μες στις αφηρημένες έννοιες των φιλοσόφων και συνεπώς μες στον εγκέφαλό τους;

Ο Süßmilch ρωτά: «Αν ισχύει λοιπόν πράγματι ότι όλα τα ζώα αποφεύγουν τον καταναγκασμό και όλοι οι άνθρωποι αγαπούν την τεμπελιά, θα μπορούσε ποτέ να περιμένει κανείς από τους Orenocks του Condamine ότι θα άλλαζαν και θα βελτίωναν τη με μακρά φωνήεντα, οκτασύλλαβη, δύσκολη και πάρα πολύ δυσχερή γλώσσα τους;». Και απαντώ: Κατ' αρχάς το γεγονός είναι πάλι λανθασμένο, όπως όλα σχεδόν που ο ίδιος αναφέρει.* «Η με μακρά φωνήεντα, οκτασύλλαβη γλώσσα τους»; Αυτή δεν είναι έτσι! Ο Condamine λέει απλώς: αυτή είναι τόσο απερίγραπτη και ιδιαίτερα οργανωμένη, ώστε, όπου αυτοί προφέρουν τρεις ή τέσσερις συλλαβές, εμείς θα έπρεπε να γράψουμε επτά έως οκτώ· και όμως, ακόμα και τότε δεν θα καταφέρναμε να την γράψουμε τελείως. Αυτό λοιπόν σημαίνει, ότι αυτή

---

* Süßmilch [σελ. 92].

είναι με μακρά φωνήεντα, οκτασύλλαβη; Και «δύσκολη, πάρα πολύ δυσχερής»; Για ποιον είναι τέτοια παρά για τους ξένους; Και λοιπόν; Θα πρέπει γι' αυτούς να τη διορθώσουν; Και για ποιον άραγε; Για έναν Γάλλο, ο οποίος μετά δυσκολίας μαθαίνει ποτέ μια άλλη γλώσσα εκτός από τη δική του, και όταν την μαθαίνει, την ακρωτηριάζει, τη βελτιώνει, άρα την εκγαλλίζει; Μήπως όμως γι' αυτό οι Orenocks δεν έχουν διαμορφώσει ακόμη τίποτα στη γλώσσα τους, μάλιστα δεν έχουν διαμορφώσει ακόμη απολύτως καμιά γλώσσα, επειδή δεν μπορούν να ανταλλάξουν την ιδιοφυΐα, που τόσο προσιδιάζει σε αυτούς, με έναν αλλοδαπό που απλώς ουρεί προς τα κάτω; Και αν υποθέσουμε ότι δεν διαμόρφωσαν επίσης τίποτα περισσότερο στη γλώσσα τους, ακόμα και για τον εαυτό τους, αυτό σημαίνει μήπως ότι κάποιος δεν μεγάλωσε ποτέ, αν δεν μεγαλώνει πλέον; Και το ότι οι άγριοι δεν κάνουν τίποτα ευχάριστα χωρίς να τους το επιτάσσει η ανάγκη, σημαίνει ότι δεν έχουν κάνει τίποτα;

Και *τι θησαυρός είναι η οικογενειακή γλώσσα για ένα γένος εν τω γίγνεσθαι!* Σχεδόν σε όλα τα μικρά έθνη σε όλα τα μέρη του κόσμου, όσο λίγο κι αν είναι επίσης αυτά καλλιεργημένα, τα τραγούδια για τους πατεράδες τους, τα άσματα για τις πράξεις των προγόνων τους είναι ο θησαυρός της γλώσσας, της ιστορίας και της ποίησής τους, ενώ η σοφία και η ενθάρρυνσή τους βρίσκεται μέσα στη διδασκαλία, στα παιχνίδια και στους χορούς τους. Οι Έλληνες τραγουδούσαν για τους Αργοναύτες τους, για τον Ηρακλή και τον Βάκχο, για τους ήρωες και τους νικητές της Τροίας, όπως επίσης και οι Κέλτες για τους πατέρες των φυλών τους, για τον Φίνγκαλ και τον Οσσιανό! Στους Περουβιανούς και τους Βορειοαμερικάνους, στα νησιά της Καραϊβικής και στις νήσους Μαριάναι, αυτή η προέλευση της φυλετικής γλώσσας κυριαρχεί ακόμη μέσα στα τραγούδια των φυλών και των πατεράδων τους, έτσι όπως σχεδόν σε όλα τα μέρη του κόσμου πατέρας και μητέρα έχουν παρόμοιες ονομασίες. Μόνο που εδώ ακριβώς μπορούμε επίσης να εξηγήσουμε, γιατί σε κάποιους λαούς, για τους οποίους αναφέραμε παραδείγματα, το αρσενικό και το θηλυκό φύλο έχουν σχεδόν δύο διαφορετικές γλώσσες, ακριβώς διότι και τα δύο σύμφωνα με τα έθιμα

του έθνους, ως το ευγενές και το αγενές φύλο αντίστοιχα, αποτελούν σχεδόν δύο εντελώς χωριστούς λαούς, οι οποίοι δεν τρώνε ούτε καν μαζί. Αφότου τώρα η ανατροφή υπήρξε πατρική και μητρική, έτσι και η γλώσσα έπρεπε επίσης να γίνει πατρική και μητρική, ακριβώς όπως σύμφωνα με το έθιμο των Ρωμαίων δημιουργήθηκε μια lingua vernacula [οικιακή γλώσσα].

Τρίτος φυσικός νόμος

Όπως ολόκληρο το ανθρώπινο γένος ήταν αδύνατο να μπορέσει να παραμείνει αγέλη, έτσι επίσης αυτό δεν μπορούσε να διατηρήσει μία και μόνο γλώσσα. Συνεπώς λαμβάνει χώρα μια διαμόρφωση διαφορετικών εθνικών γλωσσών.

Βέβαια με την πραγματική μεταφυσική έννοια μια ξεχωριστή γλώσσα για άντρα και γυναίκα, πατέρα και γιο, παιδί και γέρο δεν είναι ποτέ δυνατή. Ας εξετάσει κάποιος π. χ. στις ανατολικές χώρες τα μακρά και βραχεία φωνήεντα, τις παντός είδους πνοές και τα λαρυγγικά γράμματα, το εύκολο και τόσο ποικίλο ανακάτεμα γραμμάτων από ένα μόνο φωνητικό όργανο, τα σημεία παύσεως και τα γλωσσικά σημεία, όπως επίσης όλες τις διαφοροποιήσεις, οι οποίες γραπτώς μπορούν να εκφραστούν πολύ δύσκολα· ας εξετάσει επίσης τον ήχο και την προφορά, την αύξηση και τη μείωσή τους και εκατοντάδες άλλα τυχαία ασήμαντα πράγματα που υπάρχουν μες στα στοιχεία της γλώσσας· ας εξετάσει από την άλλη πλευρά τη διαφοροποίηση των φωνητικών οργάνων και στα δύο φύλα, στη νεότητα και τα γηρατειά, ακόμα και σε δύο ίδιους ανθρώπους στους οποίους κάποιες συμπτώσεις και λεπτομέρειες αλλάζουν τη διάρθρωση αυτών των οργάνων, καθώς επίσης και τη διαφοροποίηση που λαμβάνει χώρα σε κάποιες συνήθειες οι οποίες γίνονται δεύτερη φύση κοκ. Όσο λίγο μπορεί δύο άνθρωποι να έχουν εντελώς ίδια μορφή και ίδια χαρακτηριστικά προσώπου, τόσο λίγο μπορεί να υπάρξουν δύο γλώσσες οι οποίες, ακόμα και μόνο όσον αφορά

την προφορά που βγαίνει από το στόμα τους, θα ήταν παρ' όλα αυτά *ίδιες*.

Κάθε γένος θα φέρει στη γλώσσα του τον *ήχο του σπιτιού και της οικογένειας*: αυτό γίνεται, σύμφωνα με την προφορά, διαφορετική διάλεκτος.

Κλίμα, αέρας και νερό, φαγητό και ποτό, θα εισρεύσουν στα φωνητικά όργανα και φυσικά επίσης στη γλώσσα.

Τα έθιμα της κοινωνίας και η ισχυρή θεά της συνήθειας θα εισάγουν σύντομα ανάλογα με τις χειρονομίες και την ευπρέπεια αυτά τα ιδιώματα κι εκείνες τις διαφορές – μια διάλεκτο! Μια φιλοσοφική έρευνα πάνω στα συγγενή γλωσσικά είδη των ανατολικών λαών θα ήταν η πιο ικανοποιητική απόδειξη αυτών των προτάσεων.

Αυτό όσον αφορά μόνο την προφορά. Όμως οι ίδιες οι *λέξεις*, η *αίσθηση*, η *ψυχή της γλώσσας* – τι απέραντο πεδίο διαφορών! Εμείς είδαμε, με ποιο τρόπο οι παλιότερες γλώσσες έπρεπε να είναι γεμάτες συνώνυμα. Εφόσον τώρα απ' αυτά τα συνώνυμα σε κάποιον έκανε εντύπωση το τάδε πράγμα, στον άλλο το άλλο, το οποίο του είναι πιο γνώριμο, πιο κατάλληλο στην οπτική του, πιο αρχέγονο στον κύκλο των αισθημάτων του και εμφανίζεται στη ζωή του συχνότερα, κοντολογίς, εφόσον στον καθένα ξεχωριστά έκαναν εντύπωση πάρα πολλά και διαφορετικά πράγματα, γι' αυτό υπήρξαν αγαπημένες λέξεις, ιδιαίτερες λέξεις, ιδιωτισμοί, ένα γλωσσικό ιδίωμα.

Όταν ένας άνθρωπος εξέφραζε κάποια λέξη, το ιδίωμα παρέμενε. Όταν αυτή παρέκκλινε λόγω μιας δευτερεύουσας άποψης από το κύριο θέμα, τότε σε αυτή την περίπτωση το πνεύμα της ίδιας της βασικής έννοιας άλλαζε μαζί με τη χρονική σειρά. Συνεπώς δημιουργούνταν ιδιαίτερες κλίσεις, παραγωγές, αλλαγές, προθέσεις, συμπληρώματα, μεταθέσεις και αφαιρέσεις ολόκληρων και μισών σημασιών – ένα νέο ιδίωμα! Και όλο αυτό γίνεται τόσο φυσικά, εφόσον η γλώσσα είναι για τον άνθρωπο αίσθηση της ψυχής του.

Όσο πιο ζωντανή είναι μια γλώσσα, όσο πιο κοντά βρίσκεται στην καταγωγή της και συνεπώς συνεχίζει να είναι ακόμη στην εποχή της νεότητας και της ανάπτυξής της, τόσο είναι πιο με-

ταβλητή. Αν υπάρχει μόνο στα βιβλία όπου μαθαίνεται σύμφωνα με κανόνες, χρησιμοποιείται μόνο σε επιστήμες και όχι στη ζωντανή συναναστροφή, αν έχει το συγκεκριμένο της αριθμό αντικειμένων και εφαρμογών και συνεπώς το λεξιλόγιό της είναι κλειστό, η γραμματική της είναι κανονισμένη, το πεδίο της καθορισμένο – μια τέτοια γλώσσα μπορεί να παραμείνει ακόμα μάλλον ως προς τα χαρακτηριστικά της αμετάβλητη, και μάλιστα σε αυτή την περίπτωση μόνο ως προς τα χαρακτηριστικά της. Όμως μια γλώσσα μέσα στην άγρια, ελεύθερη ζωή, μέσα στο βασίλειο της μεγάλης, πλατιάς δημιουργίας, η οποία υπάρχει ακόμα χωρίς τυπικά διαμορφωμένους κανόνες, ακόμα χωρίς βιβλία και γράμματα και υποτιθέμενα αριστουργήματα, η οποία είναι τόσο ελλιπής και ατελής ώστε να πρέπει ακόμα καθημερινά να εμπλουτίζεται, και τόσο νεανικά εύκαμπτη ώστε να μπορεί ακόμη καθημερινά να δημιουργείται με το πρώτο προσεκτικό νεύμα, με την πρώτη εντολή του πάθους και του αισθήματος – *μια τέτοια γλώσσα πρέπει να μεταβάλλεται με την έλευση κάθε καινούριου κόσμου που αντικρίζουν οι άνθρωποι, με κάθε καινούρια μέθοδο, σύμφωνα με την οποία οι άνθρωποι σκέφτονται και συνεχίζουν να σκέφτονται*. Οι αιγυπτιακοί νόμοι της ομοιομορφίας δεν είναι σε θέση εδώ να αποδείξουν το αντίθετο.

Σήμερα βέβαια γνωρίζουμε ολόκληρο το γήινο έδαφος στο οποίο βρίσκεται το ανθρώπινο γένος, το οποίο είναι φτιαγμένο κατάλληλα για ολόκληρο το έδαφος – εγώ δεν λέω, ότι κάθε κάτοικος της γης, κάθε λαός μπορεί ξαφνικά με ένα πολύ γρήγορο πήδημα να ζήσει στο πιο αντίξοο κλίμα και επομένως σε όλες τις παγκόσμιες ζώνες, αλλά μιλάω για την ολότητα του γένους σε ολόκληρη την οικουμένη. Όπου κι αν κοιτάξουμε ολόγυρα, ο άνθρωπος υπάρχει παντού σαν στο σπίτι του όπως τα ζώα της ξηράς, τα οποία αρχικά είναι προορισμένα για μια συγκεκριμένη περιοχή. Αυτός αντέχει στη Γροιλανδία κάτω από τον πάγο και ψήνεται στη Γουινέα κάτω από τις κάθετες ακτίνες του ήλιου. Αισθάνεται σαν στο σπίτι του όταν στη Λαπωνία γλιστράει πάνω από το χιόνι με τον τάρανδο, όπως και όταν τροχάζει την αραβική έρημο με τη διψασμένη του καμήλα. Η σπηλιά των τρωγλοδυτών και οι βουνοκορφές των Kaby-

len,[50] η καμινάδα των Οστιάκων[51] και τα χρυσά ανάκτορα του Μογγόλου περιέχουν ανθρώπους. Γι' αυτούς η Γη εξαντλείται στον πόλο και υψώνεται στον ισημερινό, γι' αυτούς αυτή κυλάει έτσι και όχι αλλιώς γύρω από τον ήλιο· οι ζώνες, οι εποχές και οι μεταβολές της Γης υπάρχουν γι' αυτούς, και αυτοί με τη σειρά τους υπάρχουν για τις ζώνες, για τις εποχές και τις μεταβολές της. Ο φυσικός νόμος είναι συνεπώς κι εδώ ορατός: άνθρωποι πρέπει να κατοικούν παντού πάνω στη Γη, επειδή κάθε ζωικό είδος πρέπει να έχει απλώς την ιδιαίτερη γη και τη στενότερη περιοχή του: έτσι ο κάτοικος της Γης γίνεται ορατός. Κι αν είναι έτσι, τότε και η γλώσσα του γίνεται γλώσσα της Γης. Μια καινούρια γλώσσα δημιουργείται σε κάθε καινούριο κόσμο, μια εθνική γλώσσα σε κάθε έθνος. *Η γλώσσα γίνεται ένας Πρωτέας*[52] *πάνω στη στρογγυλή επιφάνεια της Γης.*

Μερικοί νέοι φιλόσοφοι του συρμού μπόρεσαν τόσο λίγο να συλλάβουν αυτόν τον Πρωτέα και να τον δουν μέσα στην πραγματική του μορφή, ώστε τους φάνηκε ότι είναι πιο πιθανό η φύση να μπόρεσε να δημιουργήσει σε κάθε μεγάλη ζώνη της Γης το ίδιο καλά ένα ζευγάρι ανθρώπων ως προπάτορες όπως σε κάθε κλίμα κάποια ιδιαίτερα ζώα. Βάσει αυτής της υπόθεσης αυτοί οι προπάτορες μπόρεσαν στη συνέχεια να επινοήσουν μια τέτοια ιδιαίτερη τοπική και εθνική γλώσσα, με τον ίδιο τρόπο που ολόκληρο το οικοδόμημά τους φτιάχτηκε μονάχα γι' αυτή την ιδιαίτερη χώρα. Έτσι ο μικρός Λάπωνας με τη γλώσσα του και τα αραιά του γένια, με τις επιδεξιότητες και την ιδιοσυγκρασία του είναι ένα τόσο αρχέγονο λαπωνικό ανθρώπινο ζώο όσο ο τάρανδός του, όπως επίσης και ο Νέγρος με το δέρμα του, τη μελανότητά του, με τα χείλη, τα μαλλιά και τη γλώσσα του που ηχεί σαν της γαλοπούλας, με την ηλιθιότητα και την τεμπελιά του είναι ένας φυσικός αδερφός των πιθήκων του ίδιου κλίματος. Πρέπει όμως να πάψουμε να ονειρευόμαστε μια τόσο μικρή ομοιότητα ανάμεσα στις γλώσσες της γης σαν αυτή που υπάρχει ανάμεσα στους σχηματισμούς των ανθρώπινων φυλών. Άλλωστε θα ήταν πολύ ασύνετο εκ μέρους του Θεού να σκεφτεί να τοποθετήσει σε μια γωνιά της γης μονάχα *ένα ζευγάρι* ανθρώπων ως προπάτορες για ολόκληρη τη γη, οι οποίοι

θα ήταν τόσο νηστικοί και θα αδυνατούσαν να επιβιώσουν, και να τους εγκαταλείψει σε χιλιάδες τυχαίους κινδύνους.

Τουλάχιστον, συνεχίζει μια λιγότερο αποδεδειγμένη άποψη, αν η γλώσσα ήταν μία φυσική παραγωγή του ανθρώπινου πνεύματος, η οποία με το ανθρώπινο γένος θα είχε επεκταθεί μόνο σιγά-σιγά στα ξένα κλίματα, τότε αυτή θα έπρεπε επίσης μόνο σιγά-σιγά να αλλάξει. Κάποιος τότε όμως θα έπρεπε να μπορεί να εξετάζει συνεχώς τη βιολογική μεταβολή, την πρόοδο και τη συγγένεια των λαών ως προς τη σχέση μεταξύ τους και έτσι να μπορεί να δίνει ακριβή λογαριασμό για τις μικρές αποχρώσεις του τρόπου σκέψης, ομιλίας και ζωής που υπάρχουν παντού. Ποιος όμως το μπορεί; Δεν συναντάμε άλλωστε στο ίδιο κλίμα, και μάλιστα κοντά τον έναν στον άλλον, σε όλα τα μέρη του κόσμου, μικρούς λαούς, οι οποίοι μέσα σε μια μόνο περιοχή έχουν τόσο διαφορετικές και αντίθετες γλώσσες, ώστε στο τέλος να μην καταλαβαίνουμε τίποτα; Ποιος διάβασε ταξιδιωτικές περιγραφές της βορείου και νοτίου Αμερικής, της Αφρικής και της Ασίας, ο οποίος να μπόρεσε να απαριθμήσει αυτές τις φυλετικές γλώσσες – κι εδώ σταματούν αυτοί οι δύσπιστοι, παύει συνεπώς κάθε ανθρώπινη έρευνα.

Κι επειδή αυτοί οι τελευταίοι απλώς δυσπιστούν, γι' αυτό θα προσπαθήσω να δείξω ότι εδώ δεν παύει η έρευνα, αλλά *ότι αυτή η πυκνή διαφοροποίηση μπορεί να εξηγηθεί ακριβώς τόσο φυσικά όσο η ενότητα της οικογενειακής γλώσσας μέσα σε ένα έθνος*.

Και βέβαια η διαίρεση των οικογενειών σε χωριστά έθνη δεν λαμβάνει χώρα λόγω κάποιων ενοχλητικών συνθηκών απομάκρυνσης, μετανάστευσης, νέων σχέσεων και τα παρόμοια, όπως τις υπολογίζει ο αργόσχολος ψυχρός φιλόσοφος με το διαβήτη στο χέρι πάνω στο γεωγραφικό χάρτη και όπως σύμφωνα με αυτό τον κανόνα γράφτηκαν μεγάλα βιβλία για τις συγγένειες των λαών, στα οποία όλα είναι αληθινά, όμως όχι ο κανόνας σύμφωνα με τον οποίο όλα αυτά υπολογίστηκαν. Αν ρίξουμε μια ματιά στον ζωντανό, ενεργό κόσμο, τότε θα βρούμε εκεί κίνητρα, τα οποία όπως είναι πολύ φυσικό θα πρέπει να προκαλούν τη διαφοροποίηση της γλώσσας ανάμεσα στους κοντινούς

λαούς, όμως δεν θα βρούμε κανένα προτιμώμενο γλωσσικό σύστημα το οποίο οι άνθρωποι θα εξαναγκάζονταν να χρησιμοποιήσουν. Ο άνθρωπος δεν είναι ο ρουσσωικός άνθρωπος του δάσους: έχει γλώσσα. Δεν είναι χομπσιανός λύκος: έχει οικογενειακή γλώσσα. Ούτε είναι όμως επίσης κανένα αρνί που γεννήθηκε παράκαιρα σε διαφορετικές συνθήκες. Επομένως αυτός μπορεί να διαμορφώσει μια αντίθετη φύση, συνήθεια και γλώσσα – κοντολογίς: *Η αιτία αυτής της διαφοροποίησης τόσο κοντινών μικρών λαών ως προς τη γλώσσα και τον τρόπο σκέψης και ζωής είναι το αμοιβαίο οικογενειακό και εθνικό μίσος.*

Χωρίς να θέλουμε να αμαυρώσουμε και να δυσφημίσουμε την ανθρώπινη φύση, δύο ή περισσότερες κοντινές φυλές, στο βαθμό που εμείς μπορούμε να συλλάβουμε τον οικογενειακό τρόπο σκέψης τους, δεν μπορούν να συναντηθούν αλλιώς παρά σύντομα ερίζοντας μεταξύ τους. Όχι μόνο όμοιες ανάγκες τούς μπλέκουν σύντομα σε κάποια διαμάχη όσον αφορά, αν μπορώ να πω, ανάγκες τροφής και νερού, όπως π. χ. δύο ομάδες βοσκών που τσακώνονται για πηγάδια και θηράματα και μπορούν συχνά όπως είναι πολύ φυσικό, ανάλογα με την ποιότητα των διάφορων περιοχών του κόσμου, να τσακώνονται· μία πολύ θερμότερη σπίθα κρυφοκαίει τη φωτιά τους – ζήλια, αίσθημα τιμής, υπερηφάνεια για το γένος τους και την υπεροχή τους. Η ίδια οικογενειακή κλίση η οποία, στραμμένη μέσα στον εαυτό της, έδωσε δύναμη στην ομόνοια μιας φυλής, δημιουργεί τώρα, στραμμένη έξω από τον εαυτό της, ενάντια σε ένα άλλο γένος, δύναμη διχόνοιας, οικογενειακό μίσος. Στην πρώτη περίπτωση πολλοί άνθρωποι συγκεντρώθηκαν δημιουργώντας όσο γίνεται πιο γερά μια *ενότητα*· στη δεύτερη δημιουργήθηκαν από δύο μέρη αμέσως εχθροί. Σε αυτή την περίπτωση ο λόγος αυτής της εχθρότητας και του αιώνιου πολέμου είναι περισσότερο μια ευγενής ανθρώπινη αδυναμία παρά ένα αισχρό ελάττωμα.

Επειδή η ανθρωπότητα σε αυτή τη βαθμίδα διαμόρφωσης έχει περισσότερο δυνάμεις δράσης παρά αγαθά ιδιοκτησίας, γι' αυτό και η υπερηφάνεια που νοιώθει για τις πρώτες αποτελεί για την ίδια σημάδι τιμής περισσότερο απ' ό,τι η δυσάρεστη κατοχή των τελευταίων, κάτι που συμβαίνει σε μεταγενέστερες

άνευρες εποχές. Το να είσαι γενναίος άνθρωπος και να ανήκεις σε μια γενναία οικογένεια ήταν όμως άλλοτε σχεδόν ένα και το αυτό, επειδή από πολλές απόψεις ο γιος κληρονομούσε και μάθαινε την αρετή και την ανδρεία του από τον πατέρα ακόμα πιο πραγματικά απ' ό,τι συμβαίνει σε μας, και όλη η φυλή εν γένει σε κάθε περίσταση εγγυούταν για έναν γενναίο άνδρα. Συνεπώς σύντομα έγινε φυσική η εξής ρήση: *Όποιος δεν είναι με μας και είναι έξω από μας, αυτός βρίσκεται ανάμεσά μας!* Ο αλλοδαπός είναι χειρότερος από μας, είναι *βάρβαρος*. Με αυτή την έννοια ήταν βάρβαρο το ακόλουθο σύνθημα περιφρόνησης: ένας ξένος και συγχρόνως ένας μη ευγενής είναι αυτός που δεν είναι εφάμιλλος με μας σε σοφία ή γενναιότητα, ή σε ό,τι είναι το σημάδι τιμής της εκάστοτε εποχής.

Τώρα βέβαια, όπως σημειώνει σωστά ένας Άγγλος, όταν προέχουν απλώς η ιδιοτέλεια και η ασφάλεια της ιδιοκτησίας, δεν υπάρχει κανένας τέτοιος λόγος για μίσος, ότι δηλ. ο γείτονας δεν είναι τόσο γενναίος όσο εμείς, αλλά αντίθετα εμείς θα έπρεπε να χαιρόμαστε γι' αυτό ζώντας με ηρεμία. Όμως ακριβώς επειδή αυτή η άποψη είναι μόνο άποψη, και τα δύο μέρη, τα οποία έχουν το ίδιο αίσθημα της φυλής, έχουν την ίδια άποψη, γι' αυτό ακριβώς κτυπάει η σάλπιγγα του πολέμου! Τώρα αυτό θεωρείται τιμή, αυτό είναι που ξυπνάει την υπερηφάνεια και το θάρρος ολόκληρης της φυλής! Κι από τις δυο πλευρές ξεπηδούν ήρωες και πατριώτες! Κι επειδή η αιτία του πολέμου αφορούσε τον καθένα και ο καθένας μπορούσε να τη διαβλέψει και να την αισθανθεί, γι' αυτό διαιωνίστηκε το εθνικό μίσος σε αιώνιους, σκληρούς πολέμους· και τότε ήταν έτοιμη η δεύτερη συνωνυμία: *Όποιος δεν είναι με μένα, είναι εναντίον μου.* Βάρβαρος και μισητός! Αλλοδαπός ίσον εχθρός! – όπως αρχικά σήμαινε στους Ρωμαίους η λέξη hostis[53].*

Η τρίτη συνωνυμία ακολούθησε άμεσα, η πλήρης διαίρεση και ο διαχωρισμός. Ποιος θα ήθελε να έχει κάτι κοινό με έναν τέτοιο εχθρό, τον αξιοκαταφρόνητο βάρβαρο; Εφόσον δεν υπήρχε καμιά οικογενειακή συνήθεια, καμιά ανάμνηση *μιας κοι-*

---

* Ετυμολογία του Voss.[54]

νής καταγωγής έστω και της ελάχιστης γλώσσας, η γλώσσα ήταν πραγματικά η χαρακτηριστική λέξη του γένους, ο δεσμός της οικογένειας, το όργανο διδασκαλίας, το ηρωικό τραγούδι για τις πράξεις των πατεράδων και η φωνή τους από τους τάφους τους. Αυτή συνεπώς ήταν αδύνατο να παραμείνει ενός είδους, και έτσι το ίδιο οικογενειακό συναίσθημα που είχε διαμορφώσει *μια* γλώσσα, αφού έγινε εθνικό μίσος, δημιουργούσε πολλές φορές διαφοροποίηση, πλήρη διαφοροποίηση της γλώσσας. *Αυτός είναι βάρβαρος, αυτός μιλάει μια ξένη γλώσσα* – ιδού η τρίτη, τόσο συνηθισμένη συνωνυμία.

Όσο αντίθετη εμφανίζεται η ετυμολογία αυτών των λέξεων, τόσο η ιστορία όλων των μικρών λαών και γλωσσών αποδεικνύει πράγματι πλήρως την αλήθεια της· οι διακοπές της ετυμολογίας είναι επίσης μόνο αφαιρέσεις, όχι διαιρέσεις μέσα στην ιστορία. Όλοι αυτού του είδους οι κοντινοί πολύγλωσσοι λαοί είναι ταυτόχρονα οι πιο οργισμένοι, οι πιο αδυσώπητοι εχθροί, και μάλιστα όλοι όχι από αρπαγή και απληστία, μιας και ως επί το πλείστον αυτοί δεν λεηλατούν, αλλά μονάχα σκοτώνουν, καταστρέφουν και θυσιάζουν στις σκιές των πατεράδων τους. Οι σκιές των πατεράδων είναι οι θεότητες και οι μοναδικοί αόρατοι οργανισμοί ολόκληρης της αιματηρής εποποιίας, όπως στα τραγούδια του Οσσιανού. Είναι αυτές που ξυπνούν και ζωογονούν τον ηγέτη στα όνειρα και με τις οποίες αυτός ξαγρυπνά τις νύχτες του· είναι αυτές που οι συνοδοί του κατονομάζουν το όνομά τους σε όρκους και τραγούδια· είναι αυτές, στις οποίες κάποιος αφιερώνει τους φυλακισμένους με όλα τους τα μαρτύρια, και είναι απεναντίας επίσης αυτές οι οποίες δυναμώνουν αυτόν που μαρτύρησε τραγουδώντας τραγούδια και ωδές θανάτου. Το διαιωνιζόμενο οικογενειακό μίσος είναι συνεπώς η αιτία των πολέμων τους, των τόσο ζηλότυπων χωρισμών τους σε λαούς που πολλές φορές μετά δυσκολίας μοιάζουν μόνο με οικογένειες, και κατά πάσα πιθανότητα η αιτία επίσης των πλήρων διαφορών που υπάρχουν στις συνήθειες και στις γλώσσες τους.

Μια ανατολική γραπτή ιστορική πηγή πάνω στη διαίρεση των γλωσσών* – την οποία εδώ εξετάζω μονάχα ως ένα ποιητικό απόσπασμα όσον αφορά την αρχαιολογία της ιστορίας των λαών – επιβεβαιώνει μέσα από μια πολύ ποιητική διήγηση αυτό που τόσο πολύ επιβεβαιώνουν τα έθνη όλων των μερών του κόσμου με το παράδειγμά τους. Οι γλώσσες δεν μεταβάλλονταν σιγά-σιγά, όπως τις πολυγραφεί ο φιλόσοφος, μέσω των μεταναστεύσεων· οι λαοί, λέει το ποίημα, ενώθηκαν με σκοπό *ένα* μεγάλο έργο, και τότε ξεχύθηκε πάνω τους ο ίλιγγος της σύγχυσης και της πολλαπλότητας των γλωσσών. Το ότι αυτοί το εγκατέλειψαν και χωρίστηκαν, τι άλλο ήταν αυτό παρά μια γρήγορη πικρία και διχόνοια, για την οποία ακριβώς ένα τέτοιο μεγάλο έργο έδινε την πιο πλούσια αφορμή; Τότε ξύπνησε το ίσως λόγω μιας μικρής αφορμής προσβεβλημένο οικογενειακό πνεύμα: συμμαχία και κοινός σκοπός ναυάγησαν, η σπίθα της ασυμφωνίας κατέληξε σε φλόγες, όλοι έτρεχαν μακριά ο ένας από τον άλλο και τότε άρχισαν να κάνουν, και μάλιστα πολύ σφοδρότερα, αυτό που είχαν θελήσει να προλάβουν με το έργο τους: συνέχεαν τη μία και μοναδική πηγή της καταγωγής τους, τη γλώσσα τους. Έτσι δημιουργήθηκαν διαφορετικοί λαοί και «τώρα», λέει η μεταγενέστερη αναφορά, «τα ερείπια ονομάζονται ακόμη: σύγχυση των λαών»![55] – Όποιος γνωρίζει το πνεύμα των ανατολικών λαών από τις τόσο συχνά εδώ κι εκεί φερμένες διατυπώσεις και τις επικά θαυμαστές ιστορίες τους – εδώ δεν σκοπεύω να αποκλείσω από τη θεολογία καμιά υψηλότερη εκδήλωση –, δεν θα παραγνωρίσει ίσως την αισθητά σχηματισμένη κύρια ιδέα, ότι ακριβώς η αιτία για την ύπαρξη τόσο πολλών γλωσσών ήταν οι διχασμοί όσον αφορά ένα μεγάλο κοινωνικό σκοπό και όχι μόνο η μετανάστευση των λαών.

Αφήνοντας εκκρεμή αυτή την ανατολική μαρτυρία – ό,τι βέβαια πάνω σε αυτό ήθελα να αναφέρω μόνο ως ποίημα –, βλέπει κανείς, ότι η *πολλαπλότητα των γλωσσών δεν* μπορεί να αποτελέσει *καμία αντίρρηση εναντίον της φυσικής και ανθρώπινης ουσίας της συνεχούς διαμόρφωσης μιας γλώσσας*. Εδώ κι

---

* 1. Μος. 11.

εκεί μπορούν βέβαια να προκύψουν βουνά λόγω σεισμών· όμως μπορεί κάποιος απ' αυτό να συμπεράνει, ότι η γη συνολικά με τις οροσειρές, τα ρεύματα και τις θάλασσές της είναι αδύνατον να απέκτησε τη μορφή της από το νερό; – Μόνο που βέβαια επίσης αυτό θέτει ακριβώς ένα επωφελές εμπόδιο σε αυτούς που ασχολούνται με την ετυμολογία, όπως επίσης και στους ερευνητές των λαών, ώστε αυτοί από δω και στο εξής να είναι πιο προσεκτικοί και να μην βγάζουν πολύ δεσποτικά συμπεράσματα όσον αφορά τις καταβολές των γλωσσών κρίνοντας μόνο με βάση τις ανομοιότητές τους. Μπορούν να υπάρχουν οικογένειες με πολύ στενή συγγένεια, κι εν τούτοις να είχαν λόγο να καταπνίξουν τη συγγένεια των οικοσήμων. Το πνεύμα τέτοιων μικρών λαών προσφέρει αρκετές αιτίες γι' αυτό.

Τέταρτος φυσικός νόμος

Όπως κατά πάσα πιθανότητα το ανθρώπινο γένος αποτελεί μία προοδευτική ολότητα από μ ί α καταγωγή που αναπτύσσεται μέσα σε έ ν α μεγάλο νοικοκυριό, το ίδιο επίσης και όλες οι γλώσσες και μαζί με αυτές ολόκληρη η αλυσίδα της διαμόρφωσης.

Το παράξενο χαρακτηριστικό σχέδιο που γίνεται αντιληπτό και κυριαρχεί πάνω σε έναν άνθρωπο, είναι το εξής: Η ψυχή του ανθρώπου είναι συνηθισμένη πάντοτε αυτό που βλέπει να το τοποθετεί στη σειρά μετά απ' αυτό που είδε, και συνεπώς, μέσω του Λόγου προκύπτει *μια προοδευτική Ενότητα όλων των καταστάσεων της ζωής* – επομένως μια *συνεχής διαμόρφωση της γλώσσας.*

Το παράξενο χαρακτηριστικό σχέδιο που γίνεται αντιληπτό και κυριαρχεί πάνω σε *ένα* ανθρώπινο γένος, είναι το εξής: *Μέσω της αλυσίδας της διδασκαλίας γονείς και παιδιά γίνονται ένα,* και συνεπώς, κάθε κρίκος της αλυσίδας ωθείται με φυσικό τρόπο μεταξύ δύο άλλων, προκειμένου να συλλαμβάνει και να ανακοινώνει. Με αυτόν τον τρόπο προκύπτει μια *συνεχής διαμόρφωση της γλώσσας.*

Τελικά αυτό το παράξενο σχέδιο συνεχίζεται επίσης σε *ολόκληρο* το ανθρώπινο γένος, και έτσι δημιουργείται μια *συνεχής διαμόρφωση με την υψηλότερη έννοια*, η οποία προκύπτει άμεσα από τα δύο προηγούμενα σχέδια.

Κάθε άτομο είναι άνθρωπος, επομένως συνεχίζει να σκέφτεται την αλυσίδα της ζωής του. Κάθε άτομο είναι γιος ή κόρη, διαμορφώθηκε μέσω διδασκαλίας: συνεπώς αυτό θα παίρνει πάντα μαζί του από νωρίς ένα μέρος από τους θησαυρούς σκέψης των προγόνων του και θα το μεταβιβάζει σύμφωνα με τον τρόπο του. Συνεπώς κατά κάποιο τρόπο δεν υπάρχει καμιά ιδέα, καμιά επινόηση, καμιά τελειοποίηση, η οποία να μην μεταβιβάζεται σχεδόν επ' άπειρον. Όπως δεν μπορώ να κάνω καμιά πράξη, να σκεφτώ καμιά σκέψη, η οποία φυσικά να μην επιδρά σε ολόκληρη την απειρότητα της ύπαρξής *μου*, το ίδιο ούτε εγώ ούτε κανένα ον του είδους μου μπορούμε να σκεφτούμε κάτι που να μην δρα μαζί με τον καθένα επίσης για *ολόκληρο το είδος* και για τη συνεχιζόμενη ολότητά του. Κάθε ον ωθεί πάντα ένα μεγάλο ή μικρό κύμα, κάθε ον αλλάζει την κατάσταση της μεμονωμένης ψυχής, επομένως την ολότητα αυτών των καταστάσεων, επιδρά πάντα σε άλλα όντα και αλλάζει σε αυτά κάτι. Η πρώτη σκέψη μέσα στην πρώτη ανθρώπινη ψυχή συνδέεται με την τελευταία μέσα στην τελευταία ανθρώπινη ψυχή.

Αν η γλώσσα ήταν έτσι έμφυτη στον άνθρωπο όπως στις μέλισσες η μελισσοκομία, τότε με μιας αυτό το μέγιστο μεγαλοπρεπέστατο οικοδόμημα θα κατέληγε σε συντρίμμια! Αν ο καθένας έφερνε τη λίγη του γλώσσα μέσα στον κόσμο, ή αν πράγματι η δημιουργία σήμαινε για έναν Λόγο απλά και μόνο ότι η γλώσσα επινοείται αμέσως, τότε τι θλιμμένο και μοναχικό ον θα ήταν ο άνθρωπος! Κάθε άνθρωπος όμως επινοεί τις αρχές του, πεθαίνει γι' αυτές και τις παίρνει στον τάφο του, όπως η μέλισσα το καλλιτεχνικό της οικοδόμημα· ο διάδοχος έρχεται, βασανίζεται για τις ίδιες αρχές, φτάνει ακριβώς το ίδιο πολύ ή ακριβώς το ίδιο λίγο μακριά, πεθαίνει – και έτσι αυτό συνεχίζει επ' άπειρον. Βλέπουμε λοιπόν ότι το σχέδιο, το οποίο υπερβαίνει τα ζώα, τα οποία δεν επινοούν τίποτα, δεν μπορεί να υπερβεί τα όντα που πρέπει να επινοήσουν, ειδάλλως γίνεται ένα

άσκοπο σχέδιο! Αν το κάθε ον επινοεί μόνο για τον εαυτό του, τότε ο ανώφελος κόπος διπλασιάζεται επ' άπειρον και η επινοούσα διάνοια στερείται το καλύτερό της έπαθλο, δηλ. το να *αναπτυχθεί*.

Τι λόγο θα είχα τώρα να παραμείνω ακίνητος οπουδήποτε μες στην αλυσίδα διαμόρφωσης του ανθρώπινου γένους και όχι, για όσο καιρό αντιλαμβάνομαι το ίδιο σχέδιο, να καταλήξω βαθμιαία επίσης στη γλώσσα; Αν *εγώ* ήρθα στον κόσμο, προκειμένου αμέσως να πρέπει να εισέλθω μέσα στη διδασκαλία των δικών μου, το ίδιο επίσης και ο πατέρας μου, το ίδιο και ο πρώτος γιος του πρώτου προπάτορα· και όπως εγώ επεκτείνω τις σκέψεις μου γύρω από μένα και τους διαδόχους μου, το ίδιο έκανε και ο πατέρας μου, το ίδιο ο προπάτοράς του, το ίδιο ο πρώτος όλων των πατεράδων. Η αλυσίδα εξακολουθεί να απλώνεται και παραμένει ακίνητη μόνο σε *έναν, τον πρώτο*· έτσι όλοι εμείς είμαστε γιοι του: απ' αυτόν αρχίζει το γένος, η διδασκαλία, η γλώσσα. Αυτός άρχισε να επινοεί, ενώ εμείς όλοι τον επινοήσαμε μετά, διαμορφώνουμε και παραμορφώνουμε. Καμιά σκέψη δεν χάθηκε μέσα σε μια ανθρώπινη ψυχή, ποτέ όμως επίσης *μια* επιδεξιότητα του ανθρώπινου γένους δεν υπήρξε εντελώς δια μιας όπως στα ζώα: Σύμφωνα με όλη την οικονομία αυτή ήταν πάντα σε πρόοδο, σε κίνηση, δεν ήταν τίποτα επινοημένο, όπως η κατασκευή μιας κυψέλης, αλλά τα πάντα βρίσκονταν σε διαρκή αγώνα, επινόηση, δράση. Απ' αυτή την άποψη, πόσο μεγάλη γίνεται η γλώσσα! *Ένα θησαυροφυλάκιο ανθρώπινων σκέψεων*, όπου ο καθένας με τον τρόπο του κάτι συνεισέφερε! *Ένα άθροισμα της δράσης όλων των ανθρώπινων ψυχών*.

Το πολύ-πολύ – στο μεταξύ εδώ εμφανίζεται η προηγούμενη φιλοσοφία, η οποία θα ήθελε ευχαρίστως να εξετάσει τον άνθρωπο ως τσιφλίκι και κτηματικό αγαθό –, το πολύ-πολύ λοιπόν, αυτή η αλυσίδα θα μπορούσε πράγματι να φτάνει μόνο μέχρι τον κάθε μεμονωμένο πρώτο προπάτορα μιας χώρας, από τον οποίο γεννήθηκε το γένος του όπως η εθνική του γλώσσα.*

---

* Philosophie de l' histoire κλπ. κλπ.

Ωστόσο δεν ξέρω γιατί αυτή θα έφτανε μόνο μέχρι εκεί και όχι μακρύτερα. Ούτε γνωρίζω τον λόγο που αυτοί οι πατέρες μιας χώρας δεν θα μπορούσαν να έχουν ξανά ανάμεσά τους έναν πατέρα όλης της Γης, μιας και το απαιτεί όλη η συνεχιζόμενη ομοιότητα του τρόπου οργάνωσης αυτού του γένους. «Ναι», ακούσαμε την αντίρρηση, «θα ήταν συνετό να τοποθετήσουμε ένα αδύναμο, εξαθλιωμένο ανθρώπινο ζευγάρι σε *μια* γωνιά της Γης για να αποσοβηθεί ο κίνδυνος». Και δεν θα ήταν συνετότερο να δημιουργήσουμε χωριστά πολλά τέτοια αδύναμα ανθρώπινα ζευγάρια σε διαφορετικές γωνιές της Γης για την αποσόβηση δέκα φορές χειρότερων κινδύνων; Η περίπτωση ριψοκίνδυνης απρονοησίας δεν είναι απλώς παντού η ίδια, αλλά και πολλαπλασιάζεται ατέλειωτα με κάθε πολλαπλασιασμό. Ένα ανθρώπινο ζευγάρι, οπουδήποτε, στο καλύτερο, πιο άνετο κλίμα της Γης, όπου η περίοδος του έτους που αυτό δεν έχει κάτι να καλύψει τη γύμνια του είναι ελάχιστα σκληρή, όπου το γόνιμο έδαφος αποβαίνει αφ' εαυτού χρήσιμο στις ανάγκες της απειρίας του, όπου κατά κάποιο τρόπο όλα βρίσκονται γύρω του όπως ένα εργαστήριο που τον βοηθά να αναπτύξει τις τέχνες του – αυτό το ζευγάρι δεν είναι συνετότερα εξασφαλισμένο από κάθε άλλο ανθρώπινο ζώο της ξηράς, απ' αυτό που βρίσκεται κάτω από τον πιο ανοίκειο ουρανό στη Λαπωνία ή τη Γροιλανδία, το οποίο περιβάλλεται από όλη την ανεπάρκεια της γυμνής παγωμένης φύσης, του οποίου τα νύχια είναι ακριβώς τόσο πολύ ανεπαρκή, και το οποίο είναι τόσο πολύ πεινασμένο και τόσο πολύ θηριώδες ζώο, επομένως είναι ατέλειωτα εκτεθειμένο σε περισσότερες δυσχέρειες; Συνεπώς η ασφάλεια διατήρησης ελαττώνεται όσο περισσότερο διπλασιάζονται οι πρωταρχικοί άνθρωποι της Γης. Και όμως, για πόσο καιρό συνεχίζει να παραμένει το ζευγάρι σε αυτό το μακάριο κλίμα τέτοιο; Αυτό γίνεται μετά από λίγο οικογένεια, μετά από λίγο μικρός λαός, και όταν τώρα εξαπλώνεται ως λαός, έρχεται σε μια άλλη χώρα. Ήδη ως λαός, πόσο πιο συνετός, πόσο πιο ασφαλής γίνεται! Μεγάλος σε αριθμό, με σκληραγωγημένα κορμιά, με δοκιμασμένες ψυχές, έχοντας κληρονομήσει μάλιστα όλο τον θησαυρό εμπειριών των προγόνων του – πόσο πολύ συνεπώς εδώ

οι ψυχές δυναμώνουν και διπλασιάζονται! Τώρα οι άνθρωποι αυτού του λαού είναι ικανοί μετά από λίγο να τελειοποιηθούν ως όντα μιας χώρας μιας συγκεκριμένης περιοχής! Αυτοί γίνονται σε λίγο τόσο αυτόχθονες όσο τα ζώα του ίδιου γεωγραφικού κλίματος, με τρόπο ζωής, σκέψης και γλώσσα. Αυτό ακριβώς όμως δεν αποδεικνύει το φυσικό προχώρημα του ανθρώπινου πνεύματος, το οποίο εκκινώντας από ένα ορισμένο κέντρο μπορεί να διαμορφώνεται στα πάντα; Κι όμως αυτό δεν εξαρτάται ποτέ από μια ποσότητα απλών αριθμών, αλλά από την ισχύ και την πρόοδο της σημασίας τους, ποτέ από μια ποσότητα αδύναμων υποκειμένων, αλλά από δυνάμεις με τις οποίες οι άνθρωποι δρουν. Αυτοί δρουν ακριβώς μέσα στην πιο απλή σχέση με τον πιο ισχυρό τρόπο, και μόνο οι δεσμοί, οι οποίοι εκπορεύονται από *ένα* σημείο σύνδεσης, περιβάλλουν συνεπώς ολόκληρο το γένος.

Δεν θα ασχοληθώ με καμιά περαιτέρω αιτία αυτής της μονοφυλετικής προέλευσης: με το ότι π. χ. κανένα πραγματικό δεδομένο δεν βρέθηκε ακόμη όσον αφορά νέα ανθρώπινα είδη, τα οποία, όπως τα ζωικά είδη, θα άξιζαν αυτό το όνομα, ή με το ότι ο ολοφάνερα σιγά-σιγά και συνεχώς προοδεύων πληθυσμός της γης παρουσιάζει ακριβώς το αντίθετο απ' ό,τι τα αυτόχθονα ζώα της ξηράς και ότι η αλυσίδα του πολιτισμού και παρόμοιων συνηθειών αποδεικνύει επίσης το ίδιο, μόνο με πιο ασαφή τρόπο κοκ.· εγώ μένω στη γλώσσα. Αν οι άνθρωποι ήταν εθνικά ζώα, όπου το καθένα θα είχε επινοήσει μόνο του τη δικιά του γλώσσα εντελώς ανεξάρτητα και χωριστά από τα άλλα, τότε αυτή θα έπρεπε βέβαια να παρουσιάζει μια ειδολογική διαφορά, όση ίσως μπορεί να υπάρχει ανάμεσα στους κατοίκους του Κρόνου και της Γης – *και όμως όλα συνεχίζουν σε μας να διαμορφώνονται φανερά πάνω σε μια βάση*. Πάνω σε μια βάση όχι απλώς σε ό,τι αφορά την εξωτερική μορφή, αλλά πραγματικά την πορεία του ανθρώπινου πνεύματος· διότι σε όλους τους λαούς της Γης η γραμματική *φτιάχνεται* σχεδόν *με έναν τρόπο*. Η μοναδική κινέζικη γραμματική αποτελεί μια ουσιαστική εξαίρεση απ' όσο ξέρω, την οποία όμως τολμώ πάρα πολύ να την αναφέρω ως εξαίρεση. Πόσες πολλές γραμματικές των Κινέζων

και πόσα πολλά είδη τους θα έπρεπε να υπάρχουν, αν η Γη ήταν γεμάτη από ζώα της ξηράς που επινοούν γλώσσα!

Ποιος είναι ο λόγος που τόσο πολλοί λαοί έχουν αλφάβητο και εν τούτοις σχεδόν μόνο *ένα* αλφάβητο υπάρχει πάνω στη Γη; Η παράξενη και δύσκολη ιδέα ότι αυθαίρετα σημεία σχηματίζονται από τα συστατικά μέρη αυθαίρετων λέξεων, από φθόγγους, είναι τόσο απερίσκεπτη, τόσο μπερδεμένη, τόσο παράξενη, ώστε βέβαια να είναι ανεξήγητο, πώς πολλοί και μάλιστα τόσοι πολλοί λαοί κατέληξαν στην ίδια τόσο απομακρυσμένη σκέψη και μάλιστα όλοι εντελώς με *τον ίδιο* τρόπο. Το γεγονός ότι όλοι οι λαοί παρέλειψαν τα πολύ φυσικότερα σημεία, τις εικόνες για τα πράγματα, και αποτύπωσαν πνοές, ότι απ' όλες τις πνοές που θα μπορούσαν να υπάρχουν αποτύπωσαν τις ίδιες είκοσι και όσον αφορά τις άλλες που λείπουν βολεύτηκαν με πενιχρό τρόπο, και ότι από αυτές τις είκοσι τόσοι πολλοί πήραν τα ίδια αυθαίρετα σημεία, δεν κάνει εδώ φανερή την παράδοση; Τα ανατολικά αλφάβητα είναι κατά βάθος ένα: το ελληνικό, το λατινικό, το ρουνικό, το γερμανικό κοκ. είναι παραγωγές. Το γερμανικό έχει συνεπώς ακόμη κοινά γράμματα με το κοπτικό, και οι Ιρλανδοί υπήρξαν αρκετά τολμηροί ώστε να χαρακτηρίσουν τον Όμηρο μετάφραση από τη γλώσσα τους. Ποιος μπορεί, όσο λίγο ή πολύ κι αν βασίζεται σε αυτό, να παραγνωρίσει εντελώς μια *συγγένεια* στο βάθος των γλωσσών; Όπως μόνο πάνω στη γη μπορεί να κατοικεί *ένας* ανθρώπινος λαός, το ίδιο επίσης μόνο *μια* ανθρώπινη γλώσσα· όπως όμως αυτό το μεγάλο είδος εθνικοποιήθηκε σε τόσο πολλά μικρά είδη εδαφών, το ίδιο συνέβη και με τις γλώσσες του.

Πολλοί είναι εκείνοι που προσπάθησαν να κάνουν κάτι με τους καταλόγους ριζών αυτών των φυλών που έχουν γλώσσα, εγώ δεν το επιχειρώ. Διότι πόσες πολλές δευτερεύουσες αιτίες υπάρχουν, πόσες πολλές μπόρεσαν με μια ετυμολογία και τη γνώση μιας ετυμολογίας να επιφέρουν αλλαγές, στις οποίες δεν μπορεί να βασίζεται ο φιλόσοφος που ετυμολογεί και οι οποίες εξαπατούν το γενεαλογικό του δέντρο; Επιπλέον, ανάμεσα στους ταξιδιωτικούς αφηγητές, ακόμα και στους ιεραπόστολους, υπήρξαν τόσοι λίγοι αληθινοί φιλόσοφοι της γλώσσας

που θα μπορούσαν ή θα ήθελαν να μας πληροφορήσουν για την ιδιοφυΐα και το χαρακτηριστικό βάθος των λαϊκών γλωσσών, με αποτέλεσμα κάποιοι εδώ γενικά ακόμη να παραπλανούνται. Αυτοί δίνουν καταλόγους λέξεων και από όλη αυτή *την* κωδωνοκρουσία εμείς θα πρέπει να βγάλουμε συμπεράσματα! Οι κανόνες της πραγματικής γλωσσικής απαγωγής είναι επίσης τόσο ωραίοι, ώστε λίγοι – – κι όμως, όλα αυτά δεν είναι δικό μου έργο! Συνολικά ισχύει ακόμη ο εξής φυσικός νόμος: *Η γλώσσα μεταδίδεται και συνεχίζει να διαμορφώνεται μαζί με το ανθρώπινο γένος*· σε αυτόν τον νόμο συγκαταλέγω μόνο εκείνα τα βασικά είδη που δίνουν μια διαφορετική διάσταση.

Ι. Κάθε άνθρωπος έχει βέβαια όλες τις ικανότητες που έχει ολόκληρο το γένος του, και κάθε έθνος τις ικανότητες που έχουν όλα τα έθνη· εν τούτοις είναι πράγματι αληθινό ότι μια κοινωνία επινοεί περισσότερα απ' ό,τι ένας άνθρωπος, όπως επίσης και ολόκληρο το ανθρώπινο γένος περισσότερα απ' ό,τι ένας μεμονωμένος λαός· και αυτό μάλιστα συμβαίνει όχι απλώς ανάλογα με το πλήθος των ατόμων, αλλά ανάλογα με τις συνθήκες που αυξάνονται με πάρα πολλούς και βαθείς τρόπους. Κάποιος θα μπορούσε να σκεφτεί ότι π. χ. ένας άνθρωπος μονήρης, χωρίς επείγουσες ανάγκες, έχοντας όλη την άνεση ενός τρόπου ζωής, θα επινοήσει πολύ περισσότερη γλώσσα, ότι η ηρεμία του θα τον ωθεί να ασκεί τις ψυχικές του δυνάμεις, επομένως να εφευρίσκει πάντα κάτι καινούριο κοκ.· κι όμως, συμβαίνει το αντίθετο. Όντας χωρίς κοινωνία αυτός θα γίνεται συνεχώς κατά κάποιο τρόπο άγριος και σύντομα θα εξαντληθεί από την απραξία, εφόσον στην αρχή θέσει στο επίκεντρο του ενδιαφέροντός του μονάχα την ικανοποίηση των πιο απαραίτητων αναγκών του. Θα είναι πάντα ένα λουλούδι, το οποίο αποσπάστηκε από τις ρίζες του, και το οποίο, όντας κομμένο από τον κορμό του, συνεχώς θα μαραίνεται. – Τοποθετήστε τον μέσα σε μια κοινωνία και τότε θα έχει περισσότερες ανάγκες για τις οποίες θα πρέπει να φροντίσει τόσο για τον εαυτό του όσο και για τους άλλους. Όμως τότε κάποιος θα μπορούσε να σκεφτεί ότι αυτά τα νέα βάρη τού αφαιρούν την ελευθερία να ανυψωθεί, ότι αυτή η αύξηση των αλγεινοτήτων τού αφαιρεί την

ηρεμία για να επινοεί· κι όμως συμβαίνει ακριβώς το αντίθετο. Η ανάγκη τον εντείνει, το άλγος τον αφυπνίζει, η έλλειψη ανάπαυσης διατηρεί την ψυχή του σε κίνηση: αυτός θα κάνει τόσο περισσότερα όσο περισσότερο θαυμάσιο γίνεται αυτό που κάνει. Συνεπώς, η συνεχής διαμόρφωση μιας γλώσσας από κάποιο μεμονωμένο άτομο μέχρι έναν άνθρωπο της οικογένειας αναπτύσσεται ήδη μέσα σε μια πάρα πολύ σύνθετη σχέση. Μη λαμβάνοντας υπόψη όλα τα άλλα, πόσο λίγα θα επινοούσε όμως ο μονήρης, ακόμα και ο μονήρης φιλόσοφος της γλώσσας, πάνω στο ερημικό του νησί! Αντίθετα πόσο πολύ περισσότερα και ισχυρότερα επινοεί ο προπάτορας, ο οικογενειακός άνθρωπος. Επομένως η φύση έχει επιλέξει αυτή τη συνεχή διαμόρφωση.

II. Κάποιος θα μπορούσε να σκεφτεί ότι μια μεμονωμένη, χωριστή οικογένεια, θα μπορεί να διαμορφώνει περισσότερο τη γλώσσα της όταν βρίσκεται μέσα σε μια άνετη και ήσυχη κατάσταση παρά όταν διασκορπίζεται εδώ κι εκεί, κάνοντας πόλεμο ενάντια σε μια άλλη φυλή κοκ.· όμως τίποτα λιγότερο. Όσο περισσότερο αυτή στρέφεται ενάντια σε άλλες φυλές, τόσο ισχυρότερα συγκεντρώνεται μες στον εαυτό της, τόσο περισσότερο τοποθετείται πάνω στις ρίζες της, κάνει τις πράξεις των προγόνων της τραγούδια, εκκλήσεις, αιώνια μνημεία, και τόσο πιο καθαρά και πατριωτικά διατηρεί τη μνήμη της γλώσσας της. Έτσι η συνεχής διαμόρφωση της γλώσσας, ως διάλεκτος των πατέρων, εξακολουθεί να γίνεται με όλο και πιο ισχυρό τρόπο: γι' αυτό η φύση έχει επιλέξει αυτή τη συνεχή διαμόρφωση.

III. Με τον καιρό όμως αυτή η φυλή, όταν ριζώσει μέσα σε ένα μικρό έθνος, εγκαθίσταται γερά επίσης μέσα στην περιοχή της. Έχει τον σαφή της κύκλο αναγκών και γι' αυτές τις ανάγκες επίσης μια γλώσσα. Παραπέρα δεν προχωράει, όπως εμείς βλέπουμε σε όλα τα μικρά, τα αποκαλούμενα βαρβαρικά έθνη. Απομονωμένα μαζί με τις ανάγκες τους, αυτά μπορούν για εκατονταετίες να παραμένουν μέσα στην πιο ασυνήθιστη άγνοια, όπως συμβαίνει με εκείνα τα νησιά που δεν έχουν φωτιά, καθώς και με τόσους πολλούς άλλους λαούς που δεν διαθέτουν ούτε καν τις πιο εύκολες μηχανικές τέχνες. Είναι σαν να μην είχαν

μάτια να δουν τι υπάρχει μπροστά τους. Γι' αυτό και οι φωνές άλλων λαών που απευθύνονται σε τέτοια έθνη μοιάζουν σαν τις φωνές σε ηλίθιους απάνθρωπους βαρβάρους, επειδή ακριβώς εμείς όλοι στην πραγματικότητα πριν από λίγο καιρό ήμασταν οι ίδιοι εξίσου βάρβαροι και πήραμε αυτές τις γνώσεις μόνο από άλλους λαούς! Γι' αυτό και κάποιοι φιλόσοφοι φωνάζουν γι' αυτή την ηλιθιότητα ως το πιο ακατανόητο πράγμα, επειδή βέβαια σύμφωνα με όλη την αναλογία του νοικοκυριού της φύσης σε σχέση με το γένος μας τίποτα δεν μπορεί να είναι πιο κατανοητό απ' ό,τι αυτό! – Εδώ η φύση συνέδεσε μια νέα αλυσίδα, *τη μετάδοση από λαό σε λαό!* Με αυτόν τον τρόπο μια μεγάλη πρόοδος των τεχνών, των επιστημών, του πολιτισμού και της γλώσσας έχουν εκλεπτύνει τα έθνη – ο ωραιότερος δεσμός συνεχούς διαμόρφωσης που έχει επιλέξει η φύση.

Εμείς οι Γερμανοί, όπως οι Αμερικάνοι, θα ζούσαμε ακόμα ήσυχα μέσα στα δάση μας, ή πολύ περισσότερο θα πολεμούσαμε σκληρά ακόμα μέσα σε αυτά και θα ήμασταν ήρωες, αν ένας ξένος πολιτισμός δεν είχε σπρωχτεί τόσο κοντά μας και δεν μας είχε αναγκάσει για ολόκληρους αιώνες με τη βία να αναμιχθούμε μαζί του. Έτσι ο Ρωμαίος πήρε την παιδεία του από την Ελλάδα, ο Έλληνας από την Ασία και την Αίγυπτο, η Αίγυπτος από την Ασία, η Κίνα ίσως από την Αίγυπτο – έτσι προχωράει η αλυσίδα του πολιτισμού από *έναν* πρώτο κρίκο και ίσως κάποτε καλύψει όλη τη Γη. Η τέχνη, η οποία έφτιαξε ένα ελληνικό ανάκτορο, εμφανίζεται ήδη στους άγριους όταν αυτοί κατασκευάζουν μια καλύβα μέσα στο δάσος, όπως η ζωγραφική του Mengs[56] και του Dietrich[57] διακρινόταν ήδη μέσα στο πιο ακατέργαστο βάθος της κόκκινης ασπίδας του Hermann[58]. Ο Εσκιμώος, όταν παρουσιάζεται μπροστά στο στρατό του, αποτελεί ήδη εν σπέρματι έναν μελλοντικό Δημοσθένη, και εκείνο το έθνος αγαλματοποιών στον ποταμό του Αμαζονίου* έχει ίσως εν σπέρματι χιλιάδες μελλοντικούς Φειδίες. Αφήστε μόνο κάποια έθνη να προχωρήσουν μπροστά και άλλα να μετακινηθούν γύρω-γύρω, και τότε θα είναι όλα, τουλάχιστον στις εύκρατες

* de la Condamine.

ζώνες, όπως στον παλιό κόσμο. Αιγύπτιοι, Έλληνες, Ρωμαίοι καθώς και νεότερα έθνη δεν έκαναν τίποτε άλλο παρά να συνεχίζουν να οικοδομούν· Πέρσες, Τάταροι, Γότθοι και παπάδες έρχονται εν τω μεταξύ και δημιουργούν ερείπια· όμως το κάθε τι συνεχίζει να τελειοποιείται και να κτίζεται ακόμα και πάνω σε τέτοια παλιά ερείπια. Η αλυσίδα μιας ορισμένης τελειοποίησης της τέχνης συνεχίζει να προχωράει πάνω σε όλα και το ίδιο επίσης πάνω στη γλώσσα – μολονότι άλλες ιδιότητες της φύσης αντίθετα ξανά υποφέρουν. Η αραβική γλώσσα είναι χωρίς αμφιβολία εκατό φορές ωραιότερη από τη μητέρα της, όταν αυτή στις αρχές της ήταν ακόμα ακατέργαστη· τα γερμανικά μας είναι αναμφίβολα ωραιότερα από τα αρχαία κέλτικα· η γραμματική των Ελλήνων μπόρεσε να είναι και να γίνει καλύτερη από την ανατολική, διότι αυτή ήταν κόρη της· η ρωμαϊκή φιλοσοφικότερη από την ελληνική, η γαλλική από τη ρωμαϊκή: δεν είναι ο νάνος πάνω στην πλάτη του γίγαντα πάντοτε μεγαλύτερος από τον ίδιο τον γίγαντα;

Τώρα αίφνης βλέπουμε πόσο απατηλή γίνεται η απόδειξη για τη θεϊκή φύση της γλώσσας, η οποία στηρίζεται στην τάξη και την ομορφιά της. – Τάξη και ομορφιά υπάρχουν, όμως πότε, πώς κι από πού προήρθαν; Είναι μήπως αυτή η τόσο θαυμαστή γλώσσα η γλώσσα καταγωγής, ή δεν είναι ήδη το παιδί ολόκληρων αιώνων και πολλών εθνών; Κοιτάξτε πόσα πολλά έθνη και μέρη του κόσμου και εποχές έκτισαν πάνω σε αυτό το μεγάλο οικοδόμημα! Και είναι αυτός λόγος λοιπόν ώστε εκείνη η φτωχή καλύβα να μην μπορεί να είναι η καταγωγή της αρχιτεκτονικής; Ή μήπως γι' αυτό έπρεπε αμέσως ένας Θεός να διδάξει τους ανθρώπους να κατασκευάζουν ένα τέτοιο ανάκτορο, επειδή οι άνθρωποι δεν θα μπορούσαν να κατασκευάσουν αμέσως ένα τέτοιο; – τι συμπέρασμα! Και τι είδους συμπέρασμα είναι επίσης το εξής: εγώ δεν κατανοώ πλήρως με ποιο τρόπο κατασκευάστηκε αυτή η γέφυρα ανάμεσα σε δυο βουνά – επομένως την κατασκεύασε ο διάβολος! Απαιτείται μεγάλος βαθμός τόλμης ή άγνοιας για να αρνηθούμε ότι η γλώσσα συνέχισε να διαμορφώνεται μαζί με το ανθρώπινο γένος ανάλογα με την εκάστοτε βαθμίδα και μεταβολή του: αυτό το γεγονός το απο-

δεικνύουν η ιστορία και η ποιητική τέχνη, η ευγλωττία και η γραμματική, και μάλιστα, αν όχι όλα αυτά, τότε ο Λόγος. Συνεπώς, μπορούμε να πούμε ότι η γλώσσα συνέχισε έτσι τώρα αιώνια να διαμορφώνεται και δεν άρχισε κάποια στιγμή να διαμορφώνεται; Ή διαμορφώνεται πάντα ανθρώπινα, έτσι ώστε ο Λόγος να μην μπορεί να προχωρήσει χωρίς αυτή και αυτή χωρίς το Λόγο – και έτσι με μιας η αρχή της είναι διαφορετική; Και είναι τόσο χωρίς νόημα και αιτία διαφορετική, όπως εξ αρχής δείξαμε; Σε όλες τις περιπτώσεις η υπόθεση μια θεϊκής καταγωγής της γλώσσας γίνεται μια συγκαλυμμένη, εκλεπτυσμένη ανοησία!

Επαναλαμβάνω την προσεκτικά ειπωμένη σκληρή λέξη: ανοησία! Και θέλω κλείνοντας να εξηγηθώ. Τι άλλο σημαίνει θεϊκή καταγωγή παρά:

Είτε: «Εγώ δεν μπορώ να εξηγήσω τη γλώσσα από την ανθρώπινη φύση, επομένως αυτή είναι θεϊκή». – Υπάρχει νόημα σε αυτό το συμπέρασμα; Ο αντίπαλος λέει: «Μπορώ να την εξηγήσω από την ανθρώπινη φύση και μάλιστα πλήρως». – Ποιος έχει πει περισσότερα; Ο μεν πρώτος κρύβεται πίσω από ένα κάλυμμα και φωνάζει: «Εδώ υπάρχει Θεός!»· ο δε δεύτερος εμφανίζεται ορατός πάνω στη σκηνή, πράττει και λέει: «Κοίτα! εγώ είμαι άνθρωπος!».

Είτε μια ανώτερη προέλευση λέει: «Επειδή δεν μπορώ να εξηγήσω την ανθρώπινη γλώσσα από την ανθρώπινη φύση, γι' αυτό και δεν υπάρχει απολύτως κανείς που να μπορεί να την εξηγήσει – αυτή είναι τελείως ανεξήγητη». Υπάρχει στο συμπέρασμα συνέπεια; Ο αντίπαλος λέει: «Για μένα κανένα στοιχείο της γλώσσας στο ξεκίνημά της και σε κάθε πρόοδό της από την ανθρώπινη ψυχή δεν είναι ακατανόητο, και μάλιστα όλη η ανθρώπινη ψυχή γίνεται για μένα ανεξήγητη όταν δεν θέτω σε αυτή γλώσσα· ολόκληρο το ανθρώπινο γένος παύει να είναι πλέον το φυσικό γένος όταν δεν συνεχίζει να διαμορφώνει τη γλώσσα.» – Ποιος έχει πει περισσότερα; – Ποιος έχει νόημα;

Είτε τέλος η ανώτερη υπόθεση λέει μάλιστα: «Όχι μόνο κανένας δεν μπορεί να συλλάβει τη γλώσσα από την ανθρώπινη ψυχή, αλλά επίσης εγώ βλέπω καθαρά την αιτία, γιατί αυτή σύμ-

φωνα με τη φύση της και την αναλογία του γένους της δεν μπορούσε με κανένα τρόπο να επινοηθεί. Και μάλιστα μέσα στη γλώσσα και στην ουσία της θεότητας βλέπω καθαρά τον λόγο που δεν μπορούσε να την επινοήσει κανένας άλλος παρά μόνο ο Θεός». Τώρα βέβαια μπορεί μεν το συμπέρασμα να έχει συνέπεια, όμως και αυτό γίνεται τώρα η πιο αποτρόπαια ανοησία. Γίνεται τόσο αποδεικτό όσο εκείνη η απόδειξη των Τούρκων για τη θεϊκότητα του Κορανίου: «Ποιος άλλος από τον προφήτη του Θεού μπορούσε να γράψει έτσι;». Και ποιος άλλος παρά ένας προφήτης του Θεού μπορεί επίσης να ξέρει, ότι μόνο ο προφήτης του Θεού μπορούσε να γράψει έτσι; Κανένας άλλος παρά μόνο ο Θεός μπορούσε να επινοήσει τη γλώσσα! Κανένας άλλος όμως παρά μόνο ο Θεός μπορεί επίσης να αντιληφθεί, ότι κανένας άλλος παρά μόνο ο Θεός μπορούσε να την επινοήσει! Και ποιο ανθρώπινο χέρι θα μπορούσε ποτέ να τολμήσει να συλλάβει, όχι απλώς μια γλώσσα και την ανθρώπινη ψυχή, αλλά γλώσσα και θεότητα;

Μια ανώτερη προέλευση δεν έχει *τίποτε υπέρ της*, ούτε καν τη μαρτυρία της ανατολικής γραφής πάνω στην οποία βασίζεται, μιας και αυτή ολοφάνερα δίνει στη γλώσσα μια ανθρώπινη αρχή μέσω της ονοματοθεσίας των ζώων. Η ανθρώπινη επινόηση έχει *τα πάντα υπέρ και απολύτως τίποτα εναντίον της*: την ουσία της ανθρώπινης ψυχής και το στοιχείο της γλώσσας· την αναλογία του ανθρώπινου γένους και την αναλογία των προόδων της γλώσσας – το μεγάλο παράδειγμα όλων των λαών, των εποχών και των μερών του κόσμου!

Η ανώτερη καταγωγή, όσο ευσεβής φαίνεται, είναι *τελείως μη θεϊκή*. Σε κάθε βήμα της μειώνει το Θεό μέσω των πιο ευτελών, των πιο ατελών ανθρωπομορφισμών. Η ανθρώπινη καταγωγή εμφανίζει το Θεό μέσα στο ύψιστο φως: *το έργο του, μια ανθρώπινη ψυχή, δημιουργεί και συνεχίζει να δημιουργεί μέσω αυτού του ίδιου μια γλώσσα, διότι αυτή είναι έργο του, μια ανθρώπινη ψυχή*. Αυτή κατασκευάζει αυτή την έννοια του Λόγου σαν μια δημιουργός, σαν μια εικόνα της ουσίας του. Συνεπώς η καταγωγή της γλώσσας γίνεται μόνο με έναν αξιοσέβαστο τρόπο θεϊκή, εφόσον είναι ανθρώπινη.

Η ανώτερη καταγωγή δεν είναι σε *τίποτα ωφέλιμη* και είναι υπερβολικά επιζήμια. Αυτή καταστρέφει κάθε ενέργεια της ανθρώπινης ψυχής, δεν εξηγεί τίποτα και κάνει τα πάντα, κάθε ψυχολογία και όλες τις επιστήμες ανεξήγητες. Μήπως όμως μαζί με τη γλώσσα οι άνθρωποι έλαβαν από τον Θεό όλους τους σπόρους γνώσεων; Άραγε τίποτα δεν προέρχεται από την ανθρώπινη ψυχή; Η αρχή κάθε τέχνης, επιστήμης και γνώσης είναι συνεπώς πάντα ακατανόητη; – Η ανθρώπινη καταγωγή *δεν μπορεί να κάνει κανένα βήμα χωρίς προοπτικές* και μπορεί να κάνει τις πιο γόνιμες ερμηνείες μέσα σε όλα τα μέρη της φιλοσοφίας και μέσα σε όλα τα είδη και τις παρουσιάσεις της γλώσσας. Ο συγγραφέας παρείχε εδώ μερικές και μπορεί να παράσχει ένα πλήθος απ' αυτές. – –

Πόσο όμως θα χαιρόταν, αν με αυτή την πραγματεία εκτόπιζε μια υπόθεση, η οποία, θεωρώντας την από όλες τις πλευρές, υπήρξε για το ανθρώπινο πνεύμα μονάχα προπέτασμα και αισχύνη, και μάλιστα για πολύ καιρό μονάχα αυτό! Γι' αυτό ακριβώς και παρέβη την εντολή της Ακαδημίας και δεν παρέσχε καμία υπόθεση: διότι τι θα συνέβαινε, αν μια υπόθεση αντιστάθμιζε ή ισοστάθμιζε μιαν άλλη; Και πώς αλλιώς παρά σαν φιλοσοφικό μυθιστόρημα – του Ρουσσώ, του Κοντιγιάκ και άλλων – συνηθίζει να εξετάζει κανείς αυτό που έχει τη μορφή μιας υπόθεσης;

Αυτό που προσπάθησα να κάνω περισσότερο είναι να συγκεντρώσω *σταθερά δεδομένα από την ανθρώπινη ψυχή, από την ανθρώπινη οργάνωση, από το οικοδόμημα όλων των αρχαίων και άγριων γλωσσών, καθώς και από ολόκληρη την οργανωτική τάξη του ανθρώπινου γένους*, και να αποδείξω την πρότασή μου έτσι όπως μπορεί να αποδειχτεί η πιο στέρεη φιλοσοφική αλήθεια. Συνεπώς πιστεύω, ότι με την ανυπακοή μου κατάφερα να πραγματοποιήσω την επιθυμία της Ακαδημίας περισσότερο απ' ό,τι εξάλλου πίστευα ότι θα τα καταφέρω. – –

Σημειώσεις

1. Ο Χέρντερ αναφέρεται εδώ στον πλατωνικό διάλογο *Φαίδων*, στο σημείο όπου ο Σωκράτης μιλάει για τη φύση του λυπηρού και του ευχάριστου τη στιγμή που οι φίλοι του τον επισκέπτονται στη φυλακή, αφού προηγουμένως του έχουν λύσει τα δεσμά. Συγκεκριμένα αυτός λέει, ότι ενώ το λυπηρό και το ευχάριστο αρνούνται να εμφανιστούν ταυτόχρονα, όταν ένας επιδιώκει να αποκτήσει το ένα, είναι σχεδόν αναγκασμένος να αποκτήσει πάντα και το άλλο. Και στη συνέχεια αναφέρει ότι ο Αίσωπος, «αν τα είχε σκεφθεί αυτά, θα μπορούσε να φτιάξει ένα μύθο, πως ο θεός, ενώ ήθελε να τα συμφιλιώσει που μάχονται το ένα το άλλο, επειδή δεν μπορούσε, ένωσε τις δυο κεφαλές σε μία, και γι' αυτό, αν εμφανιστεί το ένα σε κάποιον, έπειτα ακολουθεί από πίσω και το άλλο. Έτσι ακριβώς, λοιπόν, παρουσιάζονται και σε μένα. Επειδή από τα δεσμά εμφανίστηκε προηγουμένως στο πόδι μου το οδυνηρό, αισθάνομαι ότι στη συνέχεια ακολουθεί το ευχάριστο». Πλάτων, *Φαίδων*, 60 b, c, εκδ. ΚΑΚΤΟΣ, Αθήνα, Νοέμβριος 1993, σελ. 68.

2. Φυλή Ινδιάνων στη βόρειο Αμερική.

3. **Γιόχαν Πέτερ Ζύσμιλχ** (1707-1767). Γερμανός εφημέριος και στατιστικολόγος. Γνωστός ως ιδρυτής της πληθυσμιακής στατιστικής και μέλος της Ακαδημίας του Βερολίνου. Η κριτική του Χέρντερ αφορά το έργο του Ζύσμιλχ ''Προσπάθεια να αποδειχτεί ότι η πρώτη γλώσσα έλαβε την καταγωγή της όχι από τον άνθρωπο, αλλά από τον Δημιουργό'', το οποίο εκδόθηκε το 1766.

4. **Γιόχαν Χάινριχ Λάμπερτ** (1728-1777). Γερμανός μαθηματικός, φυσικός και αστρονόμος.

5. **Πατήρ Ράσλες** (1657-1724). Γάλλος ιησουΐτης ιεραπόστολος.

6. Βορειοαμερικανική φυλή.

7. **Πιερ-Ζοζέφ-Μαρί Σωμονό** (1611-1693). Γάλλος ιησουΐτης ιεραπόστολος.

8. Βορειοαμερικανική φυλή Ινδιάνων με ιροκέζικη γλώσσα.
9. **Γκαρκιλάσο ντε λα Βέγκα** (1539-1617). Περουβιανός ιστορικός.
10. **Σαρλ Μαρί ντε λα Κονταμίν** (1701-1774). Γάλλος γεωγράφος και μαθηματικός.
11. **Σιμόν ντε λα Λουμπέρ** (1642-1729). Γάλλος διπλωμάτης και ποιητής.
12. **Αθανάσιος Κίρχερ** (1602-1680). Γερμανός ιησουΐτης λόγιος, ο οποίος δημοσίευσε γύρω στα 40 έργα, ιδιαίτερα όσον αφορά τις ανατολικές σπουδές, τη γεωλογία και την ιατρική.
13. **Ετιέν Μπονό ντε Κοντιγιάκ** (1714-1780). Γάλλος φιλόσοφος.
14. **Πιερ Λουί Μορώ ντε Μωπερτουί** (1698-1759). Γάλλος μαθηματικός και φιλόσοφος.
15. **Διόδωρος ο Σικελός**. Έλληνας ιστορικός του 1ου αι. π. Χ.
16. **Βιτρούβιος** (84-27 π. Χ.). Ρωμαίος στρατιωτικός τεχνικός και μηχανικός.
17. Σύμφωνα με το μύθο η ρωμαϊκή θεά και νύμφη Egeria υπήρξε η σοφή σύμβουλος του συζύγου της Numa Pompilius, ο οποίος ήταν ο δεύτερος βασιλιάς της Ρώμης (715-672 π. Χ.).
18. **Χέρμαν Σάμουελ Ρεϊμάρους** (1694-1768). Γερμανός φιλόσοφος.
19. Ψευδώνυμο του **Άμπραχαμ Τάκερ** (1705-1774). Άγγλος φιλοσοφικός συγγραφέας, ο οποίος έγραψε με το όνομα Έντουαρντ Σερτς ένα έργο σε 7 τόμους, ''Το φως της φύσης'' (1768-1778). Όπως λέει ο Χανς Ντήτριχ Ίρμσερ, η σημείωση του Χέρντερ δίνει να καταλάβουμε, ότι ο Τάκερ, ο οποίος έγραψε και με το ψευδώνυμο Guthbert Comment, προσέθεσε στη φιλοσοφική του συζήτηση ένα φανταστικό αντίπαλο που του έδωσε το όνομα Knowall [Αυτός που τα ξέρει όλα].
20. Ελληνικά στο κείμενο.
21. Ο Χέρντερ αναφέρεται εδώ στον πλατωνικό διάλογο *Κρατύλος* και συγκεκριμένα στο σημείο όπου ο Σωκράτης δίνει το δεύτερο ορισμό για το όνομα: «Άρα όνομα είναι η δια της γλώσσας μίμηση του πράγματος που μιμείται κάποιος, ενώ αυτός που δια της γλώσσας μιμείται αποδίδει ονομασία». Όμως

αμέσως παρακάτω ο ίδιος τον αναιρεί λέγοντας, ότι δεν είναι έτσι τα πράγματα, διότι «έτσι θ' αναγκαστούμε να παραδεχτούμε ότι και αυτοί που μιμούνται τη φωνή των προβάτων και των πετεινών και των άλλων ζώων, ονομάζουν εκείνα τα οποία μιμούνται». Πλάτων, *Κρατύλος*, 423 b, c, εκδ. ΚΑΚΤΟΣ, Αθήνα, Ιανουάριος 1994, σελ. 180, 183.
Ο Χέρντερ υποστηρίζοντας ότι οι ήχοι της φύσης δίνουν την ονομασία των πραγμάτων, και συγκεκριμένα ότι τα ρήματα προηγούνται των ουσιαστικών, αναφέρει το παράδειγμα του ρήματος blöken [βελάζω], το οποίο εύκολα μπορεί να συναχθεί ηχητικά από τον ήχο του προβάτου [Μπέε! Μπέε!]. Κάτι που γίνεται αντιληπτό και στην ελληνική γλώσσα.
22. **Κρίστιαν Βολφ** (1769-1754). Γερμανός φιλόσοφος.
23. Ελληνικά στο κείμενο.
24. «Μέχρι που αυτοί [τα πρώτα ανθρώπινα ζώα] τελικά, αντί των άγριων ήχων, επινόησαν λέξεις και γλώσσα προκειμένου να δηλώσουν αυτό που αισθάνονταν». Οράτιος, *Σάτιρες*, I, στ. 103-104.
25. **Γουίλλιαμ Τσέσελντεν** (1688-1752). Άγγλος χειρούργος και δάσκαλος ανατομίας και χειρουργικής.
26. **Άμπραχαμ Γκότχελφ Κέστνερ** (1719-1800). Γερμανός μαθηματικός. Ο Κέστνερ μετέφρασε το έργο του Ρόμπερτ Σμιθ, ''A complete system of optics'', 1738.
27. Τίτλος ευγενείας του **Ζωρζ Λουί Λεκλέρκ** (1707-1788). Γάλλος φυσιοδίφης, μαθηματικός, βιολόγος, κοσμολόγος και συγγραφέας.
28. Εδώ ο Χέρντερ αναφέρεται προφανώς σε αυτό που ονομάζουμε ηχοποίητη λέξη, η οποία, όπως αναφέρει ο Γ. Μπαμπινιώτης στο *Λεξικό της Νέας Ελληνικής Γλώσσας*, «παράγεται κατά την προσπάθεια των ομιλητών μιας γλώσσας να μιμηθούν φωνητικά έναν φυσικό ήχο».
29. **Φράνσις Μπέϊκον** (1561-1626). Άγγλος φιλόσοφος και πολιτικός.
30. «Διασκορπισμένα μέλη ενός ποιήματος». Οράτιος, *Σάτιρες*, I, 4, στ. 62. Ο ρωμαίος ποιητής Οράτιος (65-8 π.Χ.) είπε κάποτε ότι ένα πραγματικό ποίημα παραμένει να είναι ποιητικό ακόμη

και αν κάποιος αναδιατάξει και διευθετήσει εκ νέου τις λέξεις του.

31. Στρογγύλο φωνήεν είναι το φωνήεν που αρθρώνεται με στρογγυλεμένα χείλη, όπως π. χ. α, ο, ου.

32. **Σαρλ Μπονέ** (1720-1793). Ελβετός φυσιοδίφης και φιλόσοφος.

33. Η γερμανική απόδοση της λέξης αστραπή – Blitz – αποδίδει ηχητικά αυτό το αίσθημα του «αρχέγονα γοργού και αιφνίδιου», κάτι που δεν συμβαίνει στα ελληνικά.

34. **Αλεξάντερ Πόουπ** (1688-1744). Άγγλος ποιητής, γνωστός για τα σατιρικά του ποιήματα και τη μετάφραση του Ομήρου.

35. **Γιόχαν Γκέοργκ Σούλτσερ** (1720-1779). Ελβετός καθηγητής φιλοσοφίας και οπαδός της φιλοσοφίας του Βολφ.

36. Ο Χέρντερ χρησιμοποιεί εδώ τη λέξη «υπερβολή» [Hyberbole] με τη σημασία που αυτή έχει στη Ρητορική.

37. **Άλμπερτ Σούλτενς** (1686-1750). Ολλανδός φιλόλογος.

38. Επαρχία επί του Μπαράν, ενός παραπόταμου του Ινδού ποταμού στο δυτικό Πακιστάν.

39. Μικτός λαός στη νοτιοδυτική Αφρική.

40. Ελληνικά στο κείμενο. Υπαινιγμός στην έριδα που υπήρξε μεταξύ των οπαδών του Αρείου και του Αθανάσιου πάνω στο ζήτημα, αν ο Χριστός είναι ομοούσιος ή ομοιούσιος του Πατέρα.

41. **Εμμάνουελ Σβέντενμποργκ** (1688-1772). Σουηδός επιστήμονας, φιλόσοφος, θεολόγος και μυστικιστής.

42. **Φρήντριχ Γκότλημπ Κλόπστοκ** (1724-1803). Γερμανός ποιητής.

43. Οροσειρά στη βορειοανατολική Κίνα.

44. Εδώ εννοείται μάλλον το ποιόν ενεργείας, ο χαρακτήρας δηλ. της ενέργειας που περιγράφει ένας ρηματικός τύπος με βάση αν αυτή είναι συνεχής ή στιγμιαία, συντελεσμένη ή μη συντελεσμένη. Βλ. Γ. Μπαμπινιώτης, *Λεξικό της Νέας Ελληνικής Γλώσσας*.

45. **Ζαν Φρανσουά ντυ Ρεσνέλ** (1692-1761). Γάλλος συγγραφέας και ιεροκήρυκας.

46. **Κάρολος Λινναίος** (1707-1778). Σουηδός φυσιοδίφης, από τους θεμελιωτές της βοτανικής και της ζωολογίας.
47. Ελληνικά στο κείμενο.
48. Ο Οσσιανός είναι ο αφηγητής και υποτίθεται ο συγγραφέας ενός κύκλου ποιημάτων, τα οποία ο σκωτσέζος ποιητής James Macpherson ισχυρίστηκε ότι μετέφρασε από αρχαίες πηγές στα κέλτικα της Σκοτίας. Βασίζεται στον Oisin, γιο του Fionn mac Cumhaill –Φίνγκαλ–, έναν χαρακτήρα από την ιρλανδική μυθολογία. Ο Macpherson δημοσίευσε το 1765 μια συλλογή, *The Works of Ossian*. Το πιο γνωστό απ' αυτά τα ποιήματα ήταν το *Fingal* που γράφτηκε το 1762. Πολλοί συγγραφείς επηρεάστηκαν απ' αυτά τα έργα, μεταξύ των άλλων ο Γουώλτερ Σκοτ και ο Γκαίτε.
49. «Άλαλο και δύσμορφο κτήνος». Οράτιος, *Σάτιρες*, I, 3, στ.100.
50. Οροσειρά στη βόρεια Αλγερία.
51. Κοινή ονομασία που δόθηκε στο παρελθόν στις τρεις μικρές φυλές των Χαντ, των Κετ και των Σελκούπ.
52. Θαλάσσιος θεός. Από τον πατέρα του Ποσειδώνα είχε το χάρισμα της προφητείας και τη δυνατότητα να αλλάζει μορφή.
53. Όπως αναφέρει το *Λατινοελληνικό Λεξικό* του Κουμανούδη η λέξη hostis αρχικά σήμαινε ξένος και μεταγενέστερα εχθρός.
54. **Γκέραρντ Γιοχάνες Βος** (1577-1649). Γερμανός κλασσικός φιλόλογος και θεολόγος.
55. Εδώ ο Χέρντερ αναφέρεται στον πύργο της Βαβέλ. Όπως αναφέρει ο Γ. Μπαμπινιώτης στο *Λεξικό της Νέας Ελληνικής Γλώσσας*, «η λέξη Bavel /Babel αποτελεί παράγωγο του εβραϊκού ρήματος babal 'συγχέω' και σημαίνει 'σύγχυση'. Η ετυμολογία αυτή αιτιολογεί την αφήγηση περί του πύργου της Βαβέλ, κατά την οποία ο Θεός προκάλεσε ασυνεννοησία, σύγχυση στη γλώσσα των ανθρώπων που αποπειράθηκαν με έπαρση να υψώσουν ένα τεράστιο οικοδόμημα, έναν πύργο που θα έφτανε ως τους ουρανούς (Γέν. 11, 9: ''δια τούτο εκλήθη το όνομα αυτής Σύγχυσις, ότι εκεί συνέχεεν Κύριος τα χείλη πάσης της γης'')».

56. **Άντον Ράφαελ Μενγκς** (1728-1779). Γερμανός ζωγράφος και συγγραφέας.
57. **Κρίστιαν Βίλχελμ Ερνστ Ντήτριχ** (1712-1774). Γερμανός ζωγράφος και χαράκτης.
58. Ο Χέρμαν στο έργο του Κλόπστοκ *Η μάχη του Χέρμαν*.

Χρονολόγιο

1744 Ο Γιόχαν Γκότφρηντ Χέρντερ γεννιέται στις 25 Αυγούστου στο Mohrungen της πρώην ανατολικής Πρωσίας. Είναι το τρίτο παιδί του νεωκόρου και δασκάλου Γιόχαν Χέρντερ και της Άννα Ελίζαμπεθ.

1762 Στις 10 Αυγούστου γράφεται στο πανεπιστήμιο του Καίνιξμπεργκ για να σπουδάσει θεολογία. Επίσης αρχίζει να παρακολουθεί τις διαλέξεις του Καντ πάνω στη μεταφυσική, τη Λογική, την ηθική φιλοσοφία και τη φυσική γεωγραφία. Τότε γνωρίζει και τον Γ. Γκ. Χάμαν.

1769 Ταξιδεύει στη Γαλλία και έπειτα από τέσσερις μήνες στη Νάντη καταλήγει στο Παρίσι. Γράφει το *Reisejournal. Studien und Entwürfe zur Plastik.*

1770 Πηγαίνει στο Άμστερνταμ και στο Αμβούργο. Επισκέπτεται τον Λέσσινγκ και τον Matthias Claudius. Στο Eutin γίνεται παιδαγωγός του πρίγκιπα του Holstein-Gottorp. Τον Ιούλιο του ίδιου χρόνου γνωρίζει την Καρολίν Φλάχσλαντ. Τον Αύγουστο πηγαίνει στο Στρασβούργο και αργότερα γνωρίζεται με τον Γκαίτε. Τότε είχε κάποιες αποτυχημένες εγχειρήσεις στα μάτια.

1771 Βραβεύεται από την Ακαδημία Επιστημών του Βερολίνου για την πραγματεία του *Περί της καταγωγής της γλώσσας*. Γνωρίζεται με τη δούκισσα Μαρία και ξεκινάει μια ανταλλαγή αλληλογραφίας μεταξύ τους.

1772 Ξεκινά θεολογικές και ιστορικοφιλοσοφικές μελέτες.

1773 Παντρεύεται την Καρολίν Φλάχσλαντ.

1774 Γράφει το έργο: *Auch eine Philosophie der Geschichte zur Bildung der Menschheit.* Γεννιέται ο πρώτος του γιος Γκότφρηντ.

1775 Γράφει τα: *Ursachen des gesunkenen Geschmacks bei den verschiedenen Völkern, da er geblühet. Erläuterungen zum Neuen Testament. Briefe zweener Jünger Jesu.*

1776 Δημοσιεύει το δεύτερο μέρος του *Älteste Urkunde des Menschengeschlecht.* Πεθαίνει η δούκισσα Μαρία. Γεννιέται ο δεύτερος γιος του Άουγκουστ.

1777 Έργα: *Von der Ähnlichkeit der mittleren englischen und deutschen Dichtkunst. Denkmal J. Winckelmanns.*

1778 Γράφει τα: *Plastik. Vom Erkennen und Empfinden der menschlichen Seele. Lieder der Liebe. Volkslieder 1. Teil.* Γεννιέται ο τρίτος του γιος Βίλχελμ.

1779 Δημοσιεύει τα: *Über den Einfluß der schöneren in die höheren Wissenschaften. Volkslieder, 2. Teil.* Γεννιέται ο Άνταλμπερτ. Την ίδια χρονιά αρχίζουν να διαταράσσονται οι σχέσεις του με τον Γκαίτε.

1780 Το γραπτό του Χέρντερ *Vom Einfluß auf die Wissenschaften und der Wissenschaften auf die Regierung* βραβεύεται από την Ακαδημία του Βερολίνου.

1781 Πεθαίνει ο Λέσσινγκ και γεννιέται η πρώτη του κόρη Λουίζ.

1782 Δημοσιεύει το πρώτο μέρος του *Vom Geist der ebräischen Poesie.*

1783 Ταξιδεύει στο Χάλμπερστατ και στο Αμβούργο και έχει συναντήσεις με τους Gleim, Klopstock και Claudius. Γεννιέται ο τέταρτος γιος του Εμίλ.

1784 Δημοσιεύει τα δύο πρώτα μέρη του μεγάλου του έργου *Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit* [*Ιδέες γύρω από τη φιλοσοφία της ιστορίας της ανθρωπότητας*].

1787 Δημοσιεύει το τρίτο μέρος των *Ideen.* Γεννιέται ο πέμπτος του γιος Άλφρεντ.

1788 Ταξιδεύει στην Ιταλία και στη Ρώμη αρχίζει μια βαθιά φιλία με την Angelika Kauffmann. Πεθαίνει ο Χάμαν.

1790 Αρχίζουν να τον ταλαιπωρούν αρρώστιες και ενοχλήσεις στα μάτια. Γεννιέται το έκτο του παιδί, ο Ρινάλντο.

1791 Δημοσιεύει το τέταρτο μέρος των *Ideen.*

1793 Αρχίζει να δημοσιεύει τις περίφημες *Επιστολές για την προώθηση του ανθρωπισμού*, τις οποίες τελειώνει το 1797.

1799 Γράφει τη *Μετακριτική*, έργο που αποτελεί μια πολεμική της *Κριτικής του Καθαρού Λόγου* του Καντ.

1801 Ο Χέρντερ αρχίζει να αισθάνεται μια αδυναμία στα μάτια και κάνει μια θεραπεία στο Άαχεν.

1802 Δημοσιεύει το τελευταίο του έργο *Der Cid* στο τρίτο και τέταρτο μέρος του περιοδικού *Adrastea*.

1803 Πεθαίνει στις 18 Δεκεμβρίου. Θάφτηκε στη δημοτική εκκλησία της Βαϊμάρης. Πάνω από τον τάφο του τοποθετήθηκε ύστερα από προτροπή του Johannes von Müller μια αναμνηστική πλάκα, η οποία γράφει τα αγαπημένα λόγια του Χέρντερ: «Φως, Αγάπη, Ζωή».

Περιεχόμενα

Εισαγωγικό σημείωμα 7

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ
Εμπιστεύτηκαν οι άνθρωποι τις φυσικές τους ικανότητες ώστε να μπορούν να επινοούν από μόνοι τους γλώσσα; 9

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ
Ποιον δρόμο έπρεπε να ακολουθήσει ο άνθρωπος για να επινοήσει πιο κατάλληλα γλώσσα 89

Σημειώσεις 137
Χρονολόγιο 143

ΤΟ ΒΙΒΛΙΟ ΤΟΥ ΓΙΟΧΑΝ ΓΚΟΝΤΦΡΗΝΤ ΧΕΡΝΤΕΡ
ΠΡΑΓΜΑΤΕΙΑ ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΚΑΤΑΓΩΓΗΣ ΤΗΣ ΓΛΩΣΣΑΣ
ΣΕ ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ ΚΑΙ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ ΓΙΑΝΝΗ ΚΑΡΑΠΑΠΑ
ΣΕΛΙΔΟΠΟΙΗΘΗΚΕ ΑΠΌ ΤΟΝ ΓΙΑΝΝΗ ΚΑΡΑΠΑΠΑ
ΤΗ ΜΑΚΕΤΑ ΕΞΩΦΥΛΛΟΥ ΣΧΕΔΙΑΣΕ Η ΜΑΡΙΑ ΚΟΡΑΚΑ
ΤΑ ΦΙΛΜ ΚΑΙ ΤΟ ΜΟΝΤΑΖ ΕΚΑΝΕ Ο ΝΙΚΟΣ ΧΑΤΖΗΠΕΡΗΣ
Η ΠΡΩΤΗ ΕΚΔΟΣΗ ΤΥΠΩΘΗΚΕ ΣΕ 1.000 ΑΝΤΙΤΥΠΑ
ΑΠΟ ΤΟΝ ΓΙΩΡΓΟ ΠΑΝΙΤΣΑ ΚΑΙ ΒΙΒΛΙΟΔΕΤΗΘΗΚΕ
ΑΠΟ ΤΟΝ ΓΙΩΡΓΟ ΑΔΑΜΟΠΟΥΛΟ
ΤΟΝ ΦΕΒΡΟΥΑΡΙΟ ΤΟΥ 2007
ΓΙΑ ΛΟΓΑΡΙΑΣΜΟ ΤΩΝ ΕΚΔΟΣΕΩΝ ΤΡΟΠΗ

Στην πραγματεία αυτή ο γερμανός φιλοσοφος Γιόχαν Γκόντφρηντ Χέρντερ (1744-1803) πραγματεύεται την καταγωγή της γλώσσας και υποστηρίζει τη θέση ότι η γλώσσα είναι ανθρώπινη δημιουργία, απορρίπτοντας ταυτόχρονα τη θεϊκή και ζωική καταγωγή της. Επιπλέον εδώ ο Χέρντερ, ξεφεύγοντας από τα στενά όρια μιας συγκριτικής γλωσσολο γίας, προσφέρει κάποιες βασικές ιδέες της φιλοσοφικής ανθρωπολογίας του, τις οποίες αυτός θα αναπτύξει αργότερα στα μεγάλα του φιλοσοφικά έργα. Όπως έγραψε ο Isaiah Berlin:«Η ανθρωπολογία, και όχι η μεταφυσική ή η λογική, αριστοτελική, λαϊμπτσιανή ή καντιανή, είναι για τον Χέρντερ το κλειδί για την κατανόηση των ανθρώπινων όντων και του κόσμου τους. Η ιστορία της γλώσσας αποκαλύπτει μ' ενάργεια και συνεχώς φαινόμενα όπως η κοινωνική ανέλιξη- οι κύκλοι της νηπιακότητας, της νεότητας, της ωριμότητας, του γήρατος -που είναι κοινά σε άτομα και έθνη».

ISBN: 978-960-91278-7-5